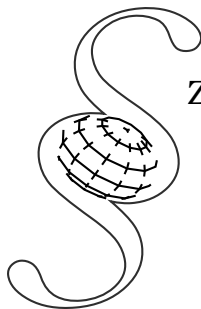

OD HELSINŠKE
SKLEPNE LISTINE
DO GO! 2025

Zbirka Mednarodno pravo

OD HELSINŠKE SKLEPNE LISTINE DO GO! 2025

Zbirka Mednarodno pravo

OD HELSINŠKE SKLEPNE LISTINE DO GO! 2025

Zbirka Mednarodno pravo

1. elektronska izdaja

Glavni urednik zbirke:

izr. prof. dr. Andraž Zidar

Odgovorna urednica zbirke:

doc. dr. Ana Polak Petrič

Urednik slovenske izdaje knjige:

dr. Božo Cerar

Izdajatelja in založnika: Fakulteta za družbene vede, Založba FDV, Ljubljana, in
Ministrstvo za zunanje in Evropske zadeve Republike Slovenije

Za založbo: prof. dr. Samo Uhan, dekan FDV

Ljubljana, 2026

Predgovor:

dr. Božo Cerar in Daniele Verga

Strokovna in tehnična redakcija:

dr. Božo Cerar, dr. Andraž Zidar

Lektura:

mag. Nevenka Gajšek, Sektor za prevajanje, Generalni sekretariat Vlade Republike Slovenije

Oblikovna zasnova knjige:

Dušan Zidar, akad. kip. spec.

Avtorski prispevki v knjigi ne izražajo uradnih stališč izdajateljev.

Vse pravice pridržane © MZEZ RS in Založba FDV, 2026.

Fotokopiranje in razmnoževanje po delih in v celoti je prepovedano.

Projekt izdaje zbornika v slovenščini in italijanščini sta sofinancirala Klub nekdanjih slovenskih veleposlanikov in Associazione Nazionale Diplomatici a r. – *Constantino Nigra*.

KLUB NEKDANJIH
SLOVENSKIH VELEPOSŁANIKOV

ASSDIPLAR
Associazione Nazionale Diplomatici a r. - Costantino Nigra

Ta knjiga je skupni projekt sodelovanja med slovenskimi in italijanskimi diplomati. V Sloveniji je objavljena v slovenščini in v Italiji v italijanščini. Italijanska različica knjige založbe Editoriale Scientifica iz Neaplja ima naslov:

**“DALL’ATTO FINALE DI HELSINKI A GO! 2025 NOVA
GORICA/GORIZIA CAPITALE EUROPEA DELLA CULTURA”**

**“OD HELSINŠKE SKLEPNE LISTINE DO GO! 2025, EVROPSKE
PRESTOLNICE KULTURE NOVA GORICA/GORIZIA**

Gorizia/Nova Gorica, 23 ottobre 2025

KAZALO

PREDGOVOR	7
PISNO SPOROČILO MINISTRICE ZA ZUNANJE IN EVROPSKE ZADEVE REPUBLIKE SLOVENIJE TANJE FAJON OB KONFERENCI »OD HELSINŠKE SKLEPNE LISTINE DO GO! 2025«	9
POSLANICA PODPREDSEDNIKA MINISTRskega SVETA IN MINISTRA ZA ZUNANJE ZADEVE IN MEDNARODNO SODELOVANJE ITALIJANSKE REPUBLIKE ANTONIA TAJANIJA OB KONFERENCI »OD HELSINŠKE SKLEPNE LISTINE DO GO! 2025 NOVA GORICA/GORICA, EVROPSKA PRESTOLNICA KULTURE«	11
PROGRAM KONFERENCE	13
POZDRAVNI NAGOVORI OB ZAČETKU DOPOLDANSKEGA DELA V GORICI, 23. OKTOBER 2025	17
Giulia Bernardi, predstavnica Trgovske zbornice Julijske krajine	17
Veleposlanik Giusandrea Mochi Onory di Saluzza, predsednik Nacionalnega združenja upokojenih italijanskih diplomatov – Costantino Nigra	18
Sarah Filisetti, občinska odbornica	19
Matjaž Longar, veleposlanik Slovenije v Italiji	21
Claudia Colla, vodja Predstavništva Evropske komisije za severno Italijo	25
Profesor Georg Meyr, tržaška univerza (goriški kampus)	26
 PRVI PANEL	 29
UVODNE BESEDE Alberto Flores d'Arcais, moderator.....	31
KVSE/OVSE V SEDEMDESETIH LETIH IN PO LETU 1990 – VZOR ZA PRIHODNOST? Veleposlanik Francesco Bascone	33
PETDESET LET HELSINŠKE SKLEPNE LISTINE IN OSIMSKIH SPORAZUMOV Veleposlanik dr. Božo Cerar.....	37
OSIMSKI SPORAZUMI Profesor Raoul Pupo.....	43

PETDESET LET OSIMSKIH SPORAZUMOV: PRAVNI VIDIK	
Veleposlanik Andrej Grasselli.....	52
PRIČEVANJA, PRVI DEL	61
Pričevanje Massima Spinettija, nekdanjega italijanskega veleposlanika v Sloveniji ...	61
Pričevanje Bogdana Benka, nekdanjega slovenskega veleposlanika v Italiji	64
POZDRAVNI NAGOVORI OB ZAČETKU POPOLDANSKEGA DELA V	
NOVI GORICI, 23. OKTOBER 2025	67
Veleposlanik Ivo Vajgl, predsednik Kluba nekdanjih slovenskih veleposlanikov..	67
Marko Tribušon, podžupan občine Nova Gorica	68
Giuseppe Cavagna, veleposlanik Italije v Sloveniji	69
Dr. Jerneja Jug Jerše, vodja Predstavništva Evropske komisije v Sloveniji.....	71
DRUGI PANEL	75
PRIHODNOST OVSE	
Veleposlanik Roman Kirn.....	77
RAZMERE V EVROPI IN ITALIJANSKO-SLOVENSKI ODNOSI DANES IN	
V PRIHODNJE	
Veleposlanik Gianfranco Varvesi	83
ODPRTI PROSTOR MED SLOVENIJO IN ITALIJO: ZAUPANJE, VARNOST	
IN PRIHODNOST EU	
Prof. dr. Janja Hojnik	88
ČEZMEJNO SODELOVANJE MED ITALIJO IN SLOVENIJO: GORIZIA –	
NOVA GORICA KOT MODEL NADNACIONALNEGA UPRAVLJANJA	
Profesor Moreno Zago	94
PRIČEVANJA, DRUGI DEL.....	101
Pričevanje Danieleja Verge, nekdanjega italijanskega veleposlanika v Sloveniji	101
SKLEPNE BESEDE	104
Veleposlanik dr. Božo Cerar, moderator.....	104
PRILOGE.....	106
Faksimile pisnega sporočila in poslanice	106
Fotografije	110

PREDGOVOR

Ideja Kluba nekdanjih slovenskih veleposlanikov in Nacionalnega združenja diplomatov v pokoju – Costantino Nigra (ASSDIPLAR), da bi sodelovala pri projektu GO! 2025 je bila plodna in izvirna. Prvič sta bili dve mesti – Nova Gorica in Gorica – iz dveh držav članic Evropske unije, Slovenije in Italije, skupaj razglašeni za evropsko prestolnico kulture leta 2025.

Skupna organizacija in izvedba ter odmevni uspeh konference, ki je bila 23. oktobra v Gorici in Novi Gorici, s pomenljivim naslovom »Od Helsinške sklepne listine do GO! 2025 Nova Gorica/Gorica Evropska prestolnica kulture«, ki je potekala v sodelovanju z Oddelkom za politične in družbene vede Univerze v Trstu – kampus Gorica, sta sad prijateljskega in dobro uveljavljenega sodelovanja med obema združenjema ter dokazujeta plodni in nenadomestljivi proces izgradnje Evropske unije, ki temelji na načelih in vrednotah, ki jo navdihujejo, in jih trdno delita Slovenija in Italija.

Z dokumentom, podpisanim v Helsinkih 1. avgusta 1975 ob koncu konference o varnosti in sodelovanju v Evropi, so evropske države vzpostavile temelje za novo politično in varnostno arhitekturo za celino ter odprle novo poglavje v razvoju mednarodnih odnosov, ki temeljijo na dialogu, sodelovanju in medsebojnem zaupanju. Nekdanja Socialistična federativna republika Jugoslavija in Italijanska republika sta bili prvi, ki sta ta načela udejanjili s podpisom Osimskih sporazumov 10. novembra 1975. Čeprav so bili sklenjeni z vzporednim in neodvisnim pogajalskim procesom, so jih navdihovala enaka načela in cilji kot helsinške ter so jugoslovansko-italijanskim odnosom dali nov zagon, s čimer so ustvarili trdne temelje za nadaljnji razvoj dobrososedskega sodelovanja.

Helsinška sklepna listina in Osimski sporazumi, sprejeti pred pol stoletja, ostajata referenčna dokumenta za odnose med Slovenijo in Italijo. Skupna načela – spoštovanje suverenosti, nedotakljivost meja, pravic manjšin in mirnega reševanja sporov – ostajajo nespremenjena, veljavna in ustrezna ter so paradigmatični model v obdobju čedalje večje erozije pravil, na katerih temelji mednarodni red.

O pomenu skupne evropske prestolnice kulture GO! 2025 ter možnosti za evropsko in čezmejno sodelovanje je 23. oktobra 2025 v Gorici in Novi Gorici potekala razprava, na kateri so sodelovali diplomati in akademiki iz obeh držav. Prispevki, zbrani v tej knjigi, odražajo njihova mnenja, razvita z dolgoletnimi terenskimi izkušnjami in študijami, ter ponujajo koristne in dragocene vpoglede v razumevanje, razmislek, dialog in vizijo evropske prihodnosti. Skupaj s pozdravi slovenske podpredsednice vlade in ministrice za zunanje in evropske zadeve Tanje Fajon ter italijanskega podpredsednika vlade in ministra za zunanje zadeve in mednarodno sodelovanje Antonia Tajanija jih objavljamo v upanju, da bodo prispevali k poglobljenemu razmisleku o pomenu čedalje bolj intenzivnega in plodnega sodelovanja med državama, ki presega zgodovinske meje in delitve, o nenadomestljivi vlogi diplomacije in profesionalnosti pogajalske metode.

Januar 2026

Veleposlanik dr. Božo Cerar

Veleposlanik Daniele Verga

PISNO SPOROČILO MINISTRICE ZA ZUNANJE IN EVROPSKE ZADEVE REPUBLIKE SLOVENIJE TANJE FAJON OB KONFERENCI »OD HELSINŠKE SKLEPNE LISTINE DO GO! 2025«

Gorica, Nova Gorica, 23. oktober 2025

Najprej se želim posebej zahvaliti snovalcem konference, uglednim upokojenim diplomatom in izobražencem iz Slovenije in Italije, ki so Helsinško sklepno listino o varnosti in sodelovanju v Evropi izbrali kot izhodišče za svojo razpravo. Leta 1975, ko je bila listina sklenjena, se je svet kljub navidezno stabilnejši blokovski ureditvi spoprijemal s številnimi mednarodnimi izzivi. Podobno kot danes je šlo tudi takrat za preplet političnih, vojaških in gospodarskih razlogov za zaskrbljenost. Vendar so v času, ko so se zdela nasprotja in nezaupanje med vzhodom in zahodom nepremostljiva, podpisniki listine, voditelji 35 držav, zmogli skupni korak, ki je odprl pot dialogu za varnejši in bolj sodelujoči svet.

Namen Helsinške listine je bil utrditi spoštovanje mednarodnega prava, človekovih pravic in suverenosti držav, torej prav tistih načel, ki so v današnjem svetu ponovno kršena v takih razsežnostih, kakršnih nismo videli od konca druge svetovne vojne. Zato je današnja razprava izjemno dragocena in pomembna. Danes potrebujemo podobne korake upanja in vizionarski pogum, ki je bil potreben za sklenitev Helsinške listine. Listina je posredno omogočila več dialoga in sodelovanja, kar je vodilo v postopno izboljšanje dvostranskih odnosov in je bilo pozneje, po osamosvojitvi Slovenije, izhodišče za stabilne sosedске odnose, ki jih Slovenija in Italija razvijata tudi danes.

Še bolj neposredno so k temu prispevali Osimski sporazumi, sklenjeni istega leta med Italijo in nekdanjo Jugoslavijo, ki jih je Republika Slovenija kot pravna naslednica prevzela leta 1992. Ti dokumenti so bili ključni za urejanje odprtih mejnih vprašanj, vzpostavitev temeljev za varstvo pravic obeh manjšin ter splošno izboljšanje odnosov med državama. Ti so pospešili tudi medsebojno gospodarsko sodelovanje in omogočili prve skupne infrastrukturne projekte.

V prejšnjih desetletjih sta Slovenija in Italija prehodili dolgo pot, ki ni bila vedno brez ovir. Posebno mesto na tej poti ima zgodovinski skupni poklon predsedni-

kov Pahorja in Mattarelle na obeh spominskih mestih v Bazovici. S to enkratno simbolno gesto sta se zavzela za preseganje bremen preteklosti in skupno pot v prihodnost. Zrelost odnosov in visoka stopnja zaupanja med državama se je nazadnje potrdila ob nedavnem uradnem obisku italijanskega predsednika Sergia Mattarelle v Republiki Sloveniji na povabilo predsednice Nataše Pirc Musar.

Slovenija in Italija danes razvijata številne skupne projekte na gospodarskem, znanstvenem, kulturnem in drugih področjih, ki bogatijo obe družbi. Pomembno vlogo pri tem imata lokalni skupnosti na obeh straneh meje in narodni manjšini, slovenska v Italiji in italijanska v Sloveniji, ki z odprtostjo in ustvarjalnostjo prispevata k širjenju prijateljstva in medsebojnega zaupanja.

Izjemen primer takšnega sodelovanja med državama je prav letošnja čezmejna evropska prestolnica kulture 2025, kjer je Nova Gorica k sodelovanju povabila Gorico, nato pa sta bili skupaj izbrani za ta častni naslov. Ne gre pozabiti, da so imeli prebivalci obeh mest posebno vlogo v zgodovinskih procesih otoplitve in zbliževanja med narodom in državama v obdobju po sklenitvi Helsinške listine in Osimskih sporazumov. Čezmejna evropska prestolnica kulture je zato popolnoma upravičeno na drugem koncu časovnega loka in je tudi rezultat njihovih prizadevanj.

Gre za dosežek, ki je zrasel od spodaj navzgor na obmejnem območju – na območju težkih zgodovinskih preizkušenj – in se razvil na podlagi volje in želje prebivalcev obeh mest, da naredijo še korak bliže k medsebojni povezanosti in razvoju celotnega čezmejnega območja. Na ta poziv so se brez omahovanja odzvale lokalne oblasti ob podpori vlad v obeh državah in skupaj je bila zgrajena evropska kulturna prestolnica. Prvič v zgodovini živi pod okriljem dveh mest in dveh držav s simbolnim sloganom »Gremo! Brezmejno«, ki promovira vrednote sožitja, miru in odprte družbe.

Prepričana sem, da bo današnji dogodek ponudil nove možnosti za sodelovanje ter okrepil naše skupno zavedanje o pomenu dobrososedskih in prijateljskih odnosov, miroljubnega sodelovanja med državami, povezovanja in skupnega reševanja izzivov sodobnega sveta.

Organizatorjem in udeležencem dogodka želim uspešno razpravo.

Tanja Fajon

(podpis)

**POSLANICA PODPREDSEDNIKA MINISTRskega
SVETA IN MINISTRA ZA ZUNANJE ZADEVE IN
MEDNARODNO SODELOVANJE ITALIJANSKE
REPUBLIKE ANTONIA TAJANIJA OB KONFERENCI
»OD HELSINŠKE SKLEPNE LISTINE DO GO! 2025
NOVA GORICA/GORICA, EVROPSKA PRESTOLNICA
KULTURE«**

(Gorica, Nova Gorica 23. oktobra 2025)

Zahvaljujem se organizatorjem, predvsem veleposlanikoma Vergi in Mochi Onoryju, in lepo pozdravljam vse udeležence tega pomembnega dogodka.

Zelo je pomembno, da sta Gorica in Nova Gorica ob petdeseti obletnici Helsinške sklepne listine in Osimskih sporazumov skupaj evropska prestolnica kulture. Z veseljem se spominjam svoje udeležbe novembra lani na prvem uradnem dogodku v nizu praznovanj, posvečenih Giuseppeju Ungarettiju.

Potem ko sta bili nekoč ločeni z železno zaveso, sta Gorica in Nova Gorica danes simbol miru, bratstva in prijateljstva med Italijo in Slovenijo ter hkrati simbol Evrope, ki gradi mostove.

Pred nekaj dnevi sem bil v Portorožu, v Sloveniji, kjer sem se skupaj s slovenskim in hrvaškim predsednikom vlade udeležil vrha devetih evropskih držav sredozemskega območja. Še pred nekaj desetletji bi se zdelo nemogoče, da bi naši narodi lahko sobivali v prijateljstvu, potem ko so bili v svetovni vojni. Danes so naše države v prijateljskih odnosih, kar nakazuje, da mir vselej zmaguje, kadar si to želimo.

To je pomemben zgled tudi za Bližnji vzhod, kjer smo v prvi vrsti pri utrjevanju premirja, doseženega v Gazi, zahvaljujoč ameriškemu načrtu, z namenom, da ga spremenimo v mir. Tu bi se navezal tudi na Ukrajino, ki jo še naprej podpiramo z namenom, da dosežemo pravični in trajni mir.

Iz Gorice se pogled usmeri proti Balkanu, strateški regiji v srcu razširjenega Sredozemlja, regije, ki po moji viziji sega do Zaliva in prek njega do Indije.

Prav včeraj sem bil v Londonu, kjer sem sodeloval na vrhu držav balkanske regije; nagovarjal sem k ponovnemu združevanju regije z Evropo, kar je strateška prednostna naloga vlade.

V tem okviru smo med prvimi snovalci projekta gospodarskega in logističnega koridorja IMEC, ki bo povezoval Indijo z Evropo; pri tem predlagamo Trst in obalni jadranski sistem kot ciljni točki z namenom, da bi spodbudili nove možnosti za sodelovanje in rast.

Izjemno sporočilo miru projekta Gorica-Nova Gorica, evropske prestolnice kulture, ki ga danes poudarjamo, nas spominja, da danes dialog ni le mogoč, temveč je bolj kot kdaj koli prej nujen.

Hvala, ker ste želeli promovirati tako pomembno pobudo, in čestitke Gorici in Novi Gorici ter njihovim občanom za dragoceni primer sodelovanja, ki nas spodbuja, da še naprej razvijamo sodelovanje in načela, ki so navdihnili Helsinško sklepno listino.

Antonio Tajani

(podpis)

PROGRAM KONFERENCE

OD HELSINŠKE SKLEPNE LISTINE DO GO! 2025

Kdaj:

23. 10. 2025 od 9.30 do 12.30, od 14.00 do 17.00

Kje:

Palazzo De Bassa, EPICenter

Gorizia, Nova Gorica

Celodnevni dogodek, ki ga v okviru evropske prestolnice kulture 2025 Nova Gorica – Gorica z naslovom Od Helsinške sklepne listine do GO! 2025 skupaj prirejata Klub nekdanjih slovenskih veleposlanikov iz Ljubljane in Associazione Nazionale Diplomatici a r. – Costantino Nigra iz Rima.

V sklopu Evropske prestolnice kulture 2025 Nova Gorica - Gorica bo 23. oktobra 2025 potekal poseben skupni dogodek upokojenih slovenskih in italijanskih veleposlanikov, uglednih diplomatov in akademikov. Dogodek bo potekal v dveh delih, in sicer v dopoldanskem času na italijanski strani (Sala Verdi di Palazzo De Bassa; Passaggio Edling, 2 Gorizia) in v popoldanskem času na slovenski strani (EPICenter, Kolodvorska pot 10, Nova Gorica).

9.30–12.30, dopoldanski del, Sala Verdi, Palazzo De Bassa, Passaggio Edling 2, Gorica

Namenjen je dogajanju v Evropi, konkretno Helsinški sklepni listini iz leta 1975 in njenemu vplivu na odnose med zahodom in vzhodom ter odnosom med Italijo in Jugoslavijo oziroma Slovenijo pred petdesetimi ali štiridesetimi leti.

Kratki pozdravni nagovori:

- Antonio Paoletti, predsednik Zbornice za trgovino, kmetijstvo, industrijo in obrt Julijske krajine,
- veleposlanik Giusandrea Mochi Onory, predsednik Assdiplar,
- Mauro Tretiach, namestnik prorektorja tržaške univerze,
- Rodolfo Zibera, župan Občine Gorica,
- Matjaž Longar, veleposlanik Slovenije v Italiji,
- Claudia Colla, predstavnica Evropske komisije v Italiji,
- Georg Meyr, direktor oddelka za politične in družbene vede tržaške univerze (goriški kampus).

Panelisti:

- Francesco Bascone, veleposlanik,
- dr. Božo Cerar, veleposlanik,
- Raoul Pupo, zgodovinar, profesor na tržaški univerzi,
- Andrej Grasselli, veleposlanik.

Moderator: Alberto Flores d'Arcais, novinar, sopredsednik magistrskega študija novinarstva na LUISS

Pričevanje udeležencev izgrajevanja italijansko-slovenskih odnosov:

- Massimo Spinetti, veleposlanik (Italije v Sloveniji),
- Bogdan Benko, veleposlanik (Slovenije v Italiji),
- dr. Francesca Zilio, raziskovalka v italijansko-nemškem centru za evropski dialog Villa Vigoni.

Vprašanja občinstva in sklepne besede moderatorja Alberta Floresa d'Arcaisa.

12.30–14.00, premor za kosilo

14.00–17.00, popoldanski del dogodka, EPICenter, Kolodvorska pot 10, Nova Gorica

Namenjen je stanju v Evropi in italijansko-slovenskih odnosih danes in v prihodnje.

Kratki pozdravni nagovori:

- Ivo Vajgl, veleposlanik, predsednik Kluba nekdanjih slovenskih veleposlanikov,
- Neva Grašič, državna sekretarka na MZEZ,
- Marko Tribušon, podžupan Mestne občine Nova Gorica,
- Giuseppe Cavagna, veleposlanik Italije v Sloveniji,
- dr. Jerneja Jug Jerše, predstavnica Evropske komisije v Sloveniji,
- prof. dr. Emilio Marin, predsednik Hrvaškega diplomatskega kluba.

Panelisti:

- Roman Kirn, veleposlanik,
- Gianfranco Varvesi, veleposlanik,
- Janja Hojnik, prof. dr., Univerza v Mariboru,
- Moreno Zago, prof., tržaška univerza.

Moderator: veleposlanik dr. Božo Cerar

Pričevanje udeležencev izgrajevanja slovensko-italijanskih odnosov:

- Dragoljuba Benčina, veleposlanica,
- Daniele Verga, veleposlanik (Italije v Sloveniji),
- Iztok Simoniti, prof. dr., pravnik, diplomat.

Vprašanja občinstva in sklepne besede moderatorja dr. Boža Cerarja.

Vsi panelisti in pričevalci nastopijo v svojem jeziku. Zagotovljeno je simultano tolmačenje.

**POZDRAVNI NAGOVORI OB ZAČETKU
DOPOLDANSKEGA DELA V GORICI,
23. OKTOBER 2025**

Giulia Bernardi, predstavnica Trgovske zbornice Julijske krajine

Dober dan vsem.

Z navdušenjem in velikim veseljem vam prinašam pozdrave predsednika trgovske zbornice Venezia Giulia Antonia Paolettija in generalnega sekretarja Pierluigija Medeota, ki danes žal ne moreta biti z nami.

Pozdravljamo vas v Gorici. Veseli nas, da smo gosti tega pomembnega srečanja in se zahvaljujemo organizatorjem za prijazno povabilo.

Ta dogodek, ki je strukturiran in načrtovan čezmejno, bo dopolnil obsežni koledar dogodkov, zaradi katerih je leto 2025 zelo posebno tako za Gorico kot tudi za Novo Gorico.

Pred nekaj dnevi je trgovska zbornica Venezia Giulia organizirala četrto izdajo festivala sprememb z naslovom »Gorizia, mesto pravičnega miru« in predsednik Paoletti je želel, da bi bil ta naslov priznan v Gorici.

Cilj zbornice je spodbuditi politični svet in različne deležnike, da se zavedajo kritičnih vprašanj in potreb poslovnega sveta, in ne samo tega, da bi prispevali k boljšemu zavedanju realnosti. Tudi današnji dogodek se dobro ujema s tem zavedanjem, saj bomo govorili o odnosih, sodelovanju in diplomaciji: pobude, kot je ta, so dragocena priložnost za oblikovanje skupnih vizij in izmenjavo dobrih praks.

Želim vam uspešen delovni dan z veliko novih idej in izkušenj.

**Veleposlanik Giusandrea Mochi Onory di Saluzza, predsednik
Nacionalnega združenja upokojenih italijanskih diplomatov –
Costantino Nigra**

Zelo sem počaščen, da lahko izrečem dobrodošlico vsem prisotnim na tej konferenci, ki smo jo skupaj s sestrskim in partnerskim slovenskim združenjem organizirali v okviru projekta Nova Gorica – Gorica evropska prestolnica kulture.

Smisel naše pobude je, da »skupaj« razmislimo o petdeseti obletnici Helsinške sklepne listine, njenem pomenu za italijansko-slovenske odnose in o času, ko so se ti odnosi vzpostavljali. Gorica in Nova Gorica sta priči in simbol tega dogajanja.

Pomen tega dogodka je prav v besedi »skupaj«. Skupaj je bistvo Evrope. Skupaj je bistvo odnosov med Novo Gorico in Gorico. Skupaj je bistvo kulture. Biti skupaj in delati skupaj. Biti in delati skupaj sta bila doslej tudi bistvo in smer našega delovanja, diplomatskega življenja in prizadevanj.

Dovolite mi, da dodam še kratko osebno sporočilo. Resnično me gane, da se po več kot tridesetih letih vračam v Gorico, mesto, kjer sem bil priča nastanku univerze, fakultete za mednarodne in diplomatske vede, kjer sem tri ali štiri leta, preden sem odšel na Norveško, poučeval mednarodno pravo in zgodovino diplomacije. Še vedno se spominjam, ko sta me takratni župan Gorice in profesor Pagnini obiskala v Rimu na diplomatskem inštitutu ministrstva za zunanje zadeve, ki sem ga vodil, in me seznanila s svojo namero o ustanovitvi univerze. Ministrstvo je to idejo skušalo podpreti. Za sedež te ustanove so bili izbrani prostori škofijskega semenišča, ki sem jih obiskal kmalu po tistem; spominjam se tudi robidovja, ki se je tam čudovito razbohotilo, in prvih dveh diplomirancev.

Vlagali smo v človeške vire in hkrati utirali nove poti. Tako se je iz semena razvila rastlina. Zdaj skupaj lahko vidimo sadove tega dela. Prebral vam bom poslanico podpredsednika ministrskega sveta in ministra za zunanje zadeve Antonia Tajanija.

Sarah Filisetti, občinska odbornica

Z velikim veseljem in častjo vas pozdravljam v Gorici ter vam prenašam pri-srčne pozdrave župana Rodolfa Ziberne, ki se konference žal ni mogel udele-žiti zaradi drugih uradnih obveznosti.

Ponosna sem, da lahko ob tej priložnosti zastopam eno izmed dveh mest, ki sta v tem izjemnem letu skupaj evropska prestolnica kulture in prva čezmejna prestolnica kulture v zgodovini.

GO! 2025 je pomemben dosežek, saj je to uradno priznanje za trud in dalj-novidnost žensk in moških z obeh strani meje, ki so vztrajno širili vrednote strpnosti, dialoga in sodelovanja. Prav oni so postavili temelje za plodno rast in sodelovanje med dvema skupnostma, ki ju je vojna hudo prizadela in meja grobo ločila.

Na tem območju smo mejo, ki je bila nekoč kraj spopadov in sovraštva, pre-obrazili v prizorišče druženja in miru. Žal pa nas ta spomin neizogibno opo-zarja na dogajanje v številnih delih sveta, kjer še vedno ne razumejo temeljne in neodtujljive vrednosti sobivanja med narodi, kjer meja ostaja izgovor za spopad, namesto da bi postala priložnost za skupno rast.

GO! 2025 ni le dosežek, temveč tudi novo izhodišče. To je velik izziv, s kate-rim se spoprijemamo, in upam si trditi, da smo bili pri tem tudi uspešni, kar dokazujejo navdušenje, čustveni odzivi, veselje in zanimanje, ki ga naši do-godki vzbujajo daleč čez meje. Zato naj bo naša evropska prestolnica kulture navdih in spodbuda za višje cilje ter oblikovanje skupnega zavedanja tega, kar nas dela edinstvene.

Iz navedenih razlogov je vaša prisotnost na razpravi o helsinških sporazumih izjemno aktualna in dragocena. Deklaracija o načelih za odnose med sodelu-jočimi državami je konkretno prispevala k zmanjšanju napetosti v obdobju hladne vojne. Načela, kot so suverena enakost, izogibanje grožnji s silo in uporabi sile, spoštovanje človekovih pravic ter sodelovanje med državami, niso samoumevna. To so vrednote, na katerih temelji GO! 2025: dve mesti, vsako s svojimi tradicijami in kulturo, v dveh državah, a združeni v eno skup-no prestolnico kulture.

Gorica vas z odprtimi rokami sprejema ali ponovno sprejema, saj številni med vami, spoštovane gospe in gospodje veleposlaniki, naše mesto že poznate. Prav tu v Gorici je bil leta 1990 ustanovljen ugledni študijski program mednarodne in diplomatske vede Fakultete za politične vede Univerze v Trstu. To je bil prvi konkretni korak k večji in bolj kakovostni izobraževalni ponudbi na tem območju. Z veseljem lahko poudarim, da sta mednarodna naravnost Gorice in njena prepoznavnost tudi po vaši zaslugi privedli do očitnih koristi, saj je mesto Gorica postalo priljubljena študijska destinacija mladih študentov iz Italije in tujine.

Na koncu se vam iskreno zahvaljujem, da ste za prizorišče te zanimive konference izbrali Gorico in projekt GO! 2025. Hkrati se zahvaljujem vsem, ki boste s svojimi izkušnjami prispevali k uspehu tega pomembnega dogodka. Želim vam uspešno delo.

Hvala za pozornost.

Matjaž Longar, veleposlanik Slovenije v Italiji

Spoštovani.

Najprej želim izraziti priznanje za to odlično in nadvse času primerno pobudo upokojenih slovenskih in italijanskih veleposlanikov, diplomatov in akademikov za skupno sodelovanje in organizacijo posveta »Od Helsinške sklepne listine do GO! 2025« v okviru evropske prestolnice kulture 2025 Nova Gorica – Gorizia/Gorica.

Ob tem se spomnim na letos ponovno uprizorjeni odlični muzikal »Od Nice do Gorice«, ki seveda sega še dlje v zgodovino obeh mest, pa vendar lahko tudi v tem gledljivem gledališkem in glasbenem delu na svoj način uzremo sledove sprememb, ki jih je v obdobje hladne vojne vnesla Helsinška sklepna listina o varnosti in sodelovanju v Evropi iz leta 1975 in odprla nove možnosti za sodelovanje med državami v takratni geopolitični realnosti v Evropi, tudi med Slovenijo in Italijo (med drugim je bila tudi podlaga za delovanje Organizacije za varnost in sodelovanje v Evropi, ki je prispevala k dialogu med evropskimi državami, razdeljenimi med dva različna sistema, ki sta bila neposredni rezultat druge svetovne vojne.)

Za dvostranske odnose med našima državama so še posebnega pomena Osimski sporazumi (Osimo, 10. 11. 1975), sklenjeni približno dva meseca po Helsinški sklepni listini, kar nakazuje, v kakšnem kontekstu so nastajali. Republika Slovenija je z mednarodnim pravnim aktom postala pravna naslednica Osimskih sporazumov 31. julija 1992. Ti sporazumi, skupaj z drugimi dvostranskimi sporazumi, ostajajo v polni veljavi tudi po članstvu Republike Slovenije v Evropski uniji; pravzaprav naše skupno članstvo v Evropski uniji dodatno potrjuje in širi duha Osimskih sporazumov.

Kot je Helsinška sklepna listina o varnosti in sodelovanju v Evropi pomembno opredelila razmere v takratni Evropi, so navedeni Osimski sporazumi pomembno urejali dvostranske odnose med takratno Jugoslavijo in Italijo ter rešili vprašanja med državama, ki so bila še posledica druge svetovne vojne, tudi mejna vprašanja.

Italija je priznala Republiko Slovenijo 16. januarja 1992, diplomatski odnosi so bili vzpostavljeni 17. januarja 1992.

Območje obeh držav, posebej še severovzhodnega dela Italije, povezuje skupna zgodovinska in duhovna dediščina Srednje Evrope, kar posrečeno prikaže navedeni muzikal – ter Sredozemlja. Naj spomnim na skupno članstvo obeh držav v MED-9 in na sodelovanje v severnem Jadranu ter seveda na obe narodni skupnosti.

Od vzpostavitve samostojne slovenske države so se odnosi kvalitativno nadgradili, četudi so bila žal tudi obdobja, ko medsebojno sodelovanje med državama ni dosegalo možnosti, optimalnih za obe strani.

Nekatere (pretekle) politike in nekateri deli javnosti v Italiji so – tudi zaradi nestrinjanja z Osimskimi sporazumi – v določenih obdobjih vrednotili lastno zgodovino, zlasti njena težka obdobja, brez tako potrebne širše posledično-vzročne zveze in nujne znanstveno-kritične zgodovinske presoje.

Na slovenski strani je to povzročalo negotovost, posebej še v času vstopanja Slovenije v EU, kjer je Slovenija morala najprej rešiti vprašanje odnosov z Italijo, kar je naposled pripeljalo k umiku zadržkov do slovenskega članstva v EU.

T. i. Oglejski sporazum (oktober 1994), ki ga je slovenska vlada zavrnila, je povzročil notranjo politično krizo v Sloveniji in blokado slovenskega vključevanja v EU.

Zaplet je bilo mogoče rešiti šele leta 1996 v času vlade Romana Prodijsa in ob pomoči ZDA s t. i. španskim kompromisom, katerega avtor je bil zunanji minister Solana leta 1995 v času španskega predsedovanja Svetu EU. Slovenija je še v času pridruženega članstva v EU odprla nepremičninski trg za tujce in temu ustrezno spremenila ustavo, kar za mlado državo ni bilo lahko dejanje.

Izredno pomembno se mi ob tem zdi povedati, da sta se državi ob urejanju teh političnih vprašanj očitno zavedali zgodovinskih bremen na obeh straneh. Tako sta oktobra 1993 tedanja zunanja ministra Peterle in Andreatta z izmenjavo not določila ustanovitev mešane slovensko-italijanske zgodovinsko-kulturne komisije z nalogo, kot je zapisano v poročilu, »da celovito in natančno prouči vse pomembne vidike v zgodovini političnih in kulturnih odnosov med dvema narodoma.« Poleti leta 2000 je bilo poročilo tudi objavljeno.

Pri izdelavi tega poročila, ki obravnava obdobje 1880–1956, so sodelovali slovenski in italijanski zgodovinarji in z vidika zgodovinske stroke analizirali odnose med slovenskim in italijanskim narodom v prelomnih zgodovinskih obdobjih.

Italijanska vlada sicer ni nikoli formalno priznala tega pomembnega dela zgodovinarjev, vsekakor pa je poročilo pripomoglo k zmanjševanju politično pogojenih razlag zgodovine in bolj uravnoteženemu pogledu nanjo.

Po vstopu Republike Slovenije v EU in NATO leta 2004 so odnosi med državama postopoma dosegli novo, kakovostno drugačno raven, še prav posebej pa z izredno pomembnimi simbolnimi dejanji nekdanjega predsednika Republike Slovenije Pahorja in predsednika Italijanske republike Mattarelle.

13. julija 2020 ob 100. obletnici požiga Narodnega doma v Trstu je bil podpisan memorandum o vrnitvi tržaškega Narodnega doma slovenski narodni skupnosti v Italiji. Slovesnosti sta se takrat udeležila tudi takratni slovenski predsednik Borut Pahor in italijanski predsednik Sergio Mattarella, ki sta pred tem položila vence k spomenikoma bazoviškim junakom in pri bazoviški fojbi. Poklon predsednikov pred obema pomnikoma je odprl novo razsežnost odnosov med narodoma in državama ter pomembno prispeval k preseganju zgodovinskih bremen, ki mu morata državi ostati zavezani še naprej. To usmeritev nadaljuje tudi zdajšnja predsednica Republike Slovenije dr. Nataša Pirc Musar.

Ta odprtost za preseganje zgodovinskih bremen, medsebojno poslušanje in razumevanje je še posebnega pomena v geopolitičnih razmerah, ko po vsem svetu obstajajo pomisleki glede vrednot liberalne demokracije, na katerih temelji evropsko povezovanje. Ob vojni v Evropi, na Bližnjem vzhodu in drugje vidimo, da prizadevanja za mir, človekove pravice in demokracijo zahtevajo stalno in dejavno pozornost, pa tudi skupna prizadevanja na ravni civilne družbe, kamor spada tudi vaš današnji posvet ter celotni projekt dveh mest prestolnic kulture.

Seveda med našima državama še vedno obstajajo nekatera odprta vprašanja, kot na primer vprašanje parlamentarnega zastopstva slovenske narodne skupnosti na deželni ravni Furlanije – Julijske krajine in državni ravni Italijanske republike ter in med drugim tudi na ravni slovenskega šolstva v Italiji. Kar je pri tem pozitivno, je, da o vseh teh vprašanjih vodimo dialog na drugačni, višji ravni. Tudi takšen posvet, kakršen je ta, bi si pred leti težko zamišljali.

To novo vzdušje v dvostranskih odnosih potrjuje tudi nedavna vrnitev slike Marije z detetom in svetniki domov v Piran. Na mednarodni ravni je v zadnjih letih zaznati trend vračanja umetniških in zgodovinskih del v njihova izvorna okolja. Toda v tem primeru gre še za veliko več: gre za dokaz prepletanja in sobivanja slovenske in italijanske kulturne dediščine, pa tudi zrelosti dvostranskih odnosov. Gre tudi za ponovno potrditev, da sta italijanska narodna skupnost v Sloveniji in slovenska narodna skupnost v Italiji resnični most med kulturama in bogastvo obeh držav, zato jima mora biti tudi v prihodnje namenjena posebna pozornost.

Ta zrelost v medsebojnih odnosih je ne nazadnje omogočila tudi projekt evropske prestolnice kulture 2025 Nova Gorica – Gorizia/Gorica, v sklopu katere poteka tudi današnji posvet. Upokojeni slovenski in italijanski diplomati imate prednost, da svoje odlično znanje o dvostranskih odnosih združujete s tako rekoč akademsko svobodo.

Dovolite mi, da se na tem mestu spomnim številnih nekdanjih slovenskih diplomatov, ki so delovali v Rimu oziroma podrobneje spremljali odnose med državama na ministrstvu za zunanje zadeve. Njim in njihovim italijanskim kolegom gre pomemben del zaslug za današnjo raven odnosov med državama. Ne dvomim, da bo (tudi) vaša hvalevredna pobuda koristen in pomemben prispevek k razmisleku o odnosih med našima prelepima državama, še posebej tu, na Goriškem.

Claudia Colla, vodja Predstavništva Evropske komisije za severno Italijo

Ekscelence, spoštovani predstavniki oblasti, cenjeni udeleženci in udeleženke.

Najprej bi se rada zahvalila veleposlaniku Danieleju Vergi za povabilo na to zelo zanimivo konferenco. Žal se je ne morem udeležiti zaradi sočasnega obiska evropskega komisarja v Milanu. S tem pismom želim izraziti iskreno zahvalo in priznanje za dragoceno delo, ki ga opravljajo ASSDIPLAR in njegovi partnerji. Ta konferenca to nazorno potrjuje.

Načrtovano srečanje, seje in gostje so pomembna priložnost za akademsko in institucionalno razpravo v mestu, ki simbolizira povezovanje in sodelovanje na evropski ravni. V letu 2025 si naslov evropska prestolnica kulture prvič delita dve mesti – Gorica in Nova Gorica. Naslov je priznanje dialoga in sodelovanja na tem obmejnem območju. V zvezi s tem želim spomniti na angleški slogan GO! 2025, ki se glasi *borderless* – brez meja. Ta koncept odlično povzema evropsko poslanstvo obeh mest, ki svoje meje spreminjata v stičišča.

Sporočilo Helsinške sklepne listine, zlasti njene druge »košarice«, namenjene gospodarskemu, znanstvenemu in okoljskemu sodelovanju, se zdaj odraža v pobudah, kot je GO! 2025, ki poudarjajo kulturo kot gibalno medsebojne povezanosti in trajnostnega razvoja. Tako se zavezanost Evropske komisije teritorialnemu razvoju, ki ga podpira evropski sklad za regionalni razvoj, odraža tudi v programih, kot je Interreg Italija-Slovenija za obdobje 2021–2027, ki je s 70 milijoni evrov iz sklada financiral 75 projektov z 272 upravičenci. Gre za konkretni primer zvestobe načelom in sodelovanja med skupnostmi s skupno zgodovino, identiteto in prihodnostjo.

Želim, da bi ta zavezanost še naprej spodbujala sodelovanje, ustvarjalnost in zaupanje ter vas iskreno pozdravljam in vam na vašem dogodku želim obilico bogatih razmislekov za okrepitev in ponovno potrditev evropskih vrednot, ki jih delimo in podpiramo.

Profesor Georg Meyr, tržaška univerza (goriški kampus)

Petdeset let po helsinški konferenci (KVSE) so italijansko združenje upokojenih diplomatov Costantino Nigra, sorodni Klub nekdanjih slovenskih veleposlanikov in Oddelek za politične in družbene vede Univerze v Trstu priredili spominsko konferenco, na kateri so nastala številna izhodišča za prihodnji družbenopolitični in gospodarski razvoj obmejnega območja na severovzhodu Italije.

Kraj, ki je bil izbran za konferenco, ima že sam po sebi simbolni pomen: Gorica, primer večnacionalnega in večkulturnega sobivanja v času habsburškega cesarstva ter prizorišče težko premostljivih konfliktov v dvajsetem stoletju, je zdaj – samo pomislimo na Gorico in Novo Gorico kot evropsko prestolnico kulture 2025 – znova svetovna referenčna točka za čezmejno sobivanje.

Leta 1975, v času bipolarne razdelitve sveta, je prišlo v Helsinkih do najbolj tvornega dialoga med obema blokoma. Zdelo se je, da so bili najhujši časi hladne vojne, vključno s kubansko raketno krizo leta 1962, preseženi v imenu velikega kompromisa med zahodnim priznanjem svetosti evropskih meja in sovjetskim priznanjem človekovih pravic, kar je bilo vsaj vredno upoštevanja. V resnici je šlo za premor, ki je trajal kratek čas. Sovjetska invazija na Afganistan leta 1979 in poznejši vzpon na oblast Ronalda Reagana dobro leto pozneje sta pomenila začetek »druge hladne vojne«, kot jo običajno imenujemo danes.

Čeprav se ni izkazalo za odločilno za odnose med vzhodom in zahodom, je bilo leto 1975 pomembno za italijansko severovzhodno mejo, za tukajšnje razmere (seveda!) pa še posebej. Po podpisu sporazumov na Finskem so bili novembra sklenjeni Osimski sporazumi, s katerimi so se končale napetosti med Italijo in Jugoslavijo po drugi svetovni vojni. Naj bo jasno, časovna povezava med obema dogodkoma – najprej KVSE, nato Osimo – ne pomeni stroge vzročne povezave med njima, kar kažejo tudi razprave tega študijskega dne.

Osima ne moremo opredeliti kot naravno posledico Helsinkov že zato, ker sta se Beograd in Rim že dolgo pogajala o dokončni ureditvi rezultatov Londonškega memoranduma iz leta 1954. Ta je zahteval konkretne korake, zlasti z vidika polne ozemeljske suverenosti obeh držav. Že zdrava pamet pa je nakazovala, naj bi politično ozračje, ki je izšlo iz velikega dogovora med velesilama, olajšalo italijansko-jugoslovanske odnose.

Ne glede na poglobljene razlage o dogajanjih na diplomatskem področju v letu 1975, ki zagotovo ne spadajo v ta uvodni govor, lahko z zadovoljstvom ugotovimo, da so se čezmejni odnosi ob tej meji začeli tvorno spreminjati. Iz konfliktnega območja je to ozemlje postopoma, kot je razumljivo, postalo zgled dialoga in tvornega čezmejnega sobivanja, tudi v času Zvezne republike Jugoslavije. Očitna razlika med italijanskim in jugoslovanskim političnim modelom ni bistveno ovirala vsakdanjega življenja, ki je temeljilo na ekonomsko-družbeni izmenjavi.

Z razpadom Jugoslavije na začetku devetdesetih let prejšnjega stoletja sta nastali demokratični Slovenija in Hrvaška (zaradi obračunavanja s Srbijo je ta proces na Hrvaškem potekal počasneje in bolj mukotrpno), ki sta bili primerne pripravljeni na odlično čezmejno sobivanje z Italijo, kar je danes dejstvo. Naj pri tem spomnimo na izjemni napredek v zadnjih letih po zaslugi predsednikov Italije Mattarelle in Slovenije Pahorja; obema je Univerza v Trstu podelila častni doktorat.

Lahko trdimo, da je v svetovnem kontekstu s težko predvidljivimi napetostmi in po obdobju blokovske konfrontacije naše obmejno območje postalo model za premagovanje močnih zgodovinskih napetosti s ciljem tvornega sobivanja. Pri tem moramo vedeti, da je sobivanje, tako kot demokracijo, zelo težko izvažati v okolja z različnimi družbenimi, političnimi in gospodarskimi značilnostmi.

Iskrena hvala vsem, ki ste omogočili ta zanimivi študijski dan tako na znanstveni kot tudi organizacijski ravni.

PRVI PANEL

UVODNE BESEDE

Alberto Flores d'Arcais, moderator

Dobrodošli na tej razpravi, namenjeni ključnemu dogodku v evropski zgodovini: helsinškim sporazumom iz leta 1975 in vprašanju, ki je še danes aktualno, kaj je od njihovega sporočila ostalo pol stoletja pozneje.

Bil je 1. avgust 1975. V Helsinkih so se zbrali voditelji 35 držav: Združenih držav Amerike, Sovjetske zveze, Kanade in skoraj vseh evropskih držav, od vzhoda do zahoda. V Evropi, ki jo je še vedno delila hladna vojna, je svet iskal način za zmanjšanje napetosti, vzpostavitev stabilnosti na razdrobljeni celini in za odprtje novih možnosti za dialog. Rezultat je bila sklepna listina konference o varnosti in sodelovanju v Evropi, dokument, ki je pozneje privedel do nastanka OVSE.

Cilj je bil ambiciozen: ne spremeniti ravnovesja moči, temveč spremeniti način interakcije med državami. Helsinki so bili poskus zamenjave logike zidu z logiko soočenja, sodelovanja in zaupanja.

Sklepna listina je temeljila na treh glavnih »košarah« oziroma stebrih:

- prvi se je nanašal na varnost in nedotakljivost meja ter nakazoval, da se evropske meje ne smejo več spreminjati s silo;
- drugi se je nanašal na gospodarsko, znanstveno in tehnološko sodelovanje, da bi ustvarili soodvisnost in izmenjave;
- tretji, morda za tisti čas najbolj presenetljiv, človekove pravice in temeljne svoboščine, ki so spodbudile nova državljanska in demokratična gibanja v vzhodni Evropi.

Sredi hladne vojne sta Moskva in Washington, prestolnici obeh blokov, prvič podpisala isto besedilo: dokument, ki ni govoril le o vojaškem ravnovesju, temveč tudi o pravicah, svoboščinah in človekovem dostojanstvu. Za številne so bili helsinški sporazumi prva prava razpoka v ideološkem zidu, ki je delil Evropo.

Nato se je zgodovina hitro odvrtila. Berlinski zid je padel, Sovjetska zveza je razpadla, Evropska unija se je razširila. Za hip se je zdelo, da so se sanje o združenih in miroljubnih celinah, temelječi na sodelovanju, resnično uresničile.

Toda danes, skoraj petdeset let pozneje, se spet spoprijemamo z enakimi vprašanji.

Ruska invazija na Ukrajino je omajala načela, na katerih je temeljila Helsinška sklepna listina: nedotakljivost meja, suverenost držav, mirno reševanje sporov. Celo institucije, nastale na njeni podlagi – kot je OVSE – se zdijo v krizi, marginalizirane zaradi novih logik moči, diplomacije, ki nima prave energije, in čedalje bolj nestabilnega mednarodnega reda.

Torej: kaj je ostalo od »helsinškega sporočila«?

Si še vedno lahko zamišljamo evropsko varnost, ki temelji na dialogu, in ne na konfrontaciji?

Kakšno vlogo lahko ima Evropa danes, sredi svetovnih napetosti, tekmovanja med Združenimi državami in Kitajsko ter vrnitve vojne na celino?

Razmislek o Helsinkih je obravnava sedanjosti s širšega vidika. Pomeni, da se vprašamo, kakšno Evropo želimo zgraditi: zaprto, obrambno celino, ki se preprosto odziva, ali Evropo, ki je sposobna znova postati politični akter, sila ravnovesja in miru v čedalje bolj razdrobljenem svetu?

Ni naključje, da to srečanje poteka tukaj, v Gorici.

Mesto, ki bolj kot številna druga v svojem prostoru, uteleša zgodovino Evrope dvajsetega stoletja: Gorica, desetletja razdeljena z mejo, danes združena v čezmejnem prostoru, ki je usmerjena v prihodnost, je živi laboratorij sobivanja, sprave in evropskega sodelovanja.

Tukaj, kjer je meja ločevala dva svetova, danes nastaja skupno mesto, Gorica–Nova Gorica, ki je letošnja evropska prestolnica kulture in odličen simbol tega, kar so Helsinki želeli biti, torej most, ne pregrada.

Pred petdesetimi leti sta bila v Helsinkih za isto mizo dva svetova. Mogoče danes spet potrebujemo ta pogum, a ne zato, da podpisemo nov sporazum, temveč da ponovno razvijemo voljo do dialoga, oblikovanja skupnih pravil in skupne vizije prihodnosti celine.

KVSE/OVSE V SEDEMDESETIH LETIH IN PO LETU 1990 – VZOR ZA PRIHODNOST?

Veleposlanik Francesco Bascone

OVSE se danes precej razlikuje od KVSE pred petdesetimi oziroma petintridesetimi leti (Pariz 1990). Ni več laboratorij popuščanja napetosti. Je pa proučevanje njenih začetkov še vedno nadvse aktualno.

Pred šestinpetdesetimi leti, poleti 1969, je ZSSR skupaj s satelitskimi državami objavila budimpeški dokument, s katerim je predlagala sklic konference o evropski varnosti. Na Farnesini in v drugih evropskih prestolnicah smo razpravljali o tem, kako ga razumeti. Kakšen je bil kontekst leta 1969? Ni šlo za popuščanje napetosti; do tega je prišlo med letoma 1963 in 1968, tedaj pa smo bili v fazi ohladitve po invaziji na Čehoslovaško. V tem času je potekala »normalizacija«, torej zatiranje notranjih nasprotnikov. Moskva je predlagala novo poglavje v odnosih in je želela preprečiti ponovitev podobne krize; želela je stabilizirati geopolitični status quo v Evropi, tako da bi, po možnosti, Združene države držala na distanci.

Luigi Vittorio Ferraris in njegov generalni direktor Roberto Ducci, ki sta na teh posvetovanjih zastopala Italijo, sta bila med tistimi, ki so takoj razumeli, da je osamitev Sovjetske zveze nesmiselna. Bolje je bilo takoj izkoristiti priložnost, sprejeti predlog za evropsko konferenco in se pogovoriti o tem, kako spremeniti njene cilje, agendo in sestavo, začevši z udeležbo ZDA (in Kanade). Prav zato je dogajanje v letih 1969–1975 danes aktualno, vsaj če gledamo nekoliko dlje od vojne v Ukrajini. Nauk tega zgodovinskega precedensa je, da agresor ob spoprijemanju z realnim stanjem ni bil kaznovan; namesto tega je prišlo do poskusa oblikovanja novega evropskega reda. Res pa je, da je ta ideja težko sprejemljiva in še težje izvedljiva.

Predlog za konferenco o evropski varnosti (KES) je bila taktika, ki jo je Moskva že večkrat uporabila, da bi poskusila preprečiti vstop Zvezne republike Nemčije v Atlantsko zavezništvo oziroma preprečiti namestitev jedrskega orožja v Evropi. V prvi polovici sedemdesetih let so države članice pakta Nato

ob pomoči nevtralnih držav skušale okrniti konferenco, vsaj tako, ki je bila po željah Moskve; predlagale so njeno razširitev na »sodelovanje« (pri čemer je konferenca postala KVSE), uvedbo človekovih pravic in tako imenovano tretjo košarico (kroženje idej in ljudi). Ker naj bi bila vključena tudi Severna Amerika, se ne bi osredotočila na »evropsko varnost«, temveč na »varnost v Evropi«. Rusija in vzhodnoevropske države niso bile več pripravljene, da bi se umaknile. Zahod je dosegel več nadaljevanj helsinške konference in tematskih konferenc.

Proces preoblikovanja ruske pobude je spodbudil ozračje popuščanja napetosti, ki ga je omogočil nemški kancler, socialni demokrat Willy Brandt s svojo Ostpolitik. Po sporazumih, ki jih je Zvezna republika Nemčija (ZRN) leta 1970 sklenila z ZSSR in Poljsko, na podlagi katerih sta bili priznani meja na črti Odra–Nisa in izguba Kaliningrada, je med Italijo in Jugoslavijo prišlo do pogajanj, ki so se sklenila s podpisom Osimskih sporazumov leta 1975. Pogajanja KVSE so potekala od leta 1972 do leta 1975 v Helsinkih, Ženevi in nato ponovno v Helsinkih.

Poznejše konference so kljub njihovi dolgotrajnosti minile brez večjih rezultatov. Toda vlade, ki so podpisale Helsinško sklepno listino, so zavezovale določbe o človekovih pravicah ter gibanju ljudi in idej. Na ta dokument so se lahko sklicevale disidentske skupine vzhodno od železne zaves, vključno z Rusijo.

Ob koncu osemdesetih let je komunizem nepričakovano poniknil. Vzroki za to so bili nedvomno različni: neučinkovitost socialističnih gospodarstev, informacije o razlikah v blaginji med obema polovicama Evrope, pridobljene po televiziji in na potovanjih, čedalje večja brezbrižnost do ideologije in kritični odnos do privilegijev »novega razreda« (partijskih voditeljev in birokratov). Pomembno vlogo je imela tudi sklepna listina iz leta 1975. Njeni rezultati, na začetku še skromni, so prispevali k oblikovanju Gorbačovove vizije o »skupnem evropskem domu«; to je bilo povezano z idejo o dediščini skupnih humanističnih in demokratičnih vrednot, ki je nadomestila paradigmo ideološkega boja, na podlagi katerega so skušali upravičiti obstoj železne zaves.

Ko je v letih 1989 in 1990 prišlo do padca Berlinskega zidu in diktatorskih režimov v vzhodni Evropi, je bila KVSE pripravljena upravljati in formalizirati ta proces. Pogajanja poleti 1990 so privedla do pomembnega pariškega vrha

novembra 1990. Listina, sprejeta v Parizu, je opredelila združitev Evrope za demokracijo in svobodo komuniciranja. Prav tako je načrtala institucionalizacijo, ki naj bi bila dopolnjena med letoma 1991 in 1994 v času italijanskega predsedovanja.

V teh letih je imela KVSE osrednjo vlogo pri preprečevanju oziroma umirjanju etničnih konfliktov in demokratizaciji vlad nekdanjih komunističnih držav. V prvih petnajstih letih novega tisočletja – po kratkotrajni solidarnosti po terorističnem napadu 11. septembra 2001 – so na rusko-ameriške odnose najprej vplivali Putinov negativni odziv na občutek superiornosti zahodnih držav, ki se je odražal v pokroviteljskem odnosu OVSE, pozneje pa zamera zaradi širitve Nata na vzhod in nazadnje v njegovem revanšizmu; nazadnje pa teritorialni revizionizem, ki je privedel do vojne za ponovno osvojitve Ukrajine.

Med letoma 2004 in 2008 sem imel na OVSE možnost opazovati postopni razhod med Rusijo in drugimi državami. Po kratkotrajni vojni avgusta 2008 so nekatere države, vključno z Italijo, skušale oživiti duh let 1970–1975, da bi preprečile poglobljanje teh razlik, vendar je večina držav članic menila, da agresije na Gruzijo ni mogoče upravičiti. Z geslom »not business as usual« so trdili, da se ne smemo obnašati, kot da se ni nič zgodilo.

Danes, ob spoprijemanju z veliko bolj krvavo, samovoljno in dolgotrajno agresijo Rusije, si je težko zamišljati poskus sprave na podlagi konference. Toda ali si lahko privoščimo, da bomo še nekaj desetletij vztrajali pri tej drugi »hladni vojni« in bili v šibkejšem položaju kot prej zaradi nezanesljivosti ameriškega zaveznika ter vojaške in gospodarske moči dvojčka Kitajska – Rusija?

Nova faza popuščanja napetosti seveda predpostavlja konec vojne v Ukrajini na podlagi sporazuma, ki bi uredil ne le dvostranske odnose, temveč tudi prisotnost sil Nata v bližini ruske in ukrajinske meje. Mir bi lahko potrdila vseevropska konferenca, po možnosti z udeležbo Združenih držav Amerike in Kanade; s tem bi presegli tudi novo »hladno vojno«. Težko je reči, ali bo prav OVSE postavila okvir tega procesa in s tem ponovno pridobila nov elan, ali pa bo ostala omejena na obrobno delovanje zadnjih let, ko se je večinoma ukvarjala z vprašanji v pristojnosti Sveta Evrope in različnih nevladnih organizacij razen opazovalne misije v Ukrajini. V tem primeru jo lahko zasenči hipotetična nova konferenca.

Po prvem scenariju bi z uporabo obstoječih orodij OVSE lahko pospešila proces sprave, ki ga lahko sproži hipotetična konferenca; pri tem bi morala poenostaviti svoje pristojnosti in razredčiti odbore ter se prilagoditi zdajšnjemu kontekstu. Na primer tako, da se ne bi ukvarjala le z izvajanjem mirovnih dogovorov, temveč tudi z vprašanjem prepovedi uporabe umetne inteligence in družbenih omrežij v sovražne namene. Na splošno bi morala po mnenju avtorja teh vrstic določiti zavezujoča pravila, na podlagi katerih strani ne bi več uporabljale oblik »hibridnega vojskovanja« in bi ustanovile telo za ugotavljanje kršitev.

Hibridno vojskovanje, ki ga Moskva čedalje izraziteje vodi že nekaj let in ki ga javnost opazi le redkokdaj, na primer takrat, ko elektromagnetni napad zaslepi vladno letalo ali ko dezinformacijska kampanja na družbenih omrežjih močno poseže v volilne procese v kateri zahodni ali zahodno usmerjeni državi.

Med čakanjem na morebitni preobrat OVSE še naprej životari sredi sterilnih polemik v stalnem svetu na Dunaju in sredi sicer koristnega, a manj pomembnega dela, ki ga vsakodnevno opravljajo misije v podporo civilni družbi na Balkanu in v državah Srednje Azije ter ODIHR pri opazovanju volitev.

PETDESET LET HELSINŠKE SKLEPNE LISTINE IN OSIMSKIH SPORAZUMOV

Veleposlanik dr. Božo Cerar

Pred 50 in več leti je bila podoba Evrope in tudi teh krajev precej drugačna, kot pa je danes. Od Ščecina ob Baltskem morju pa do Trsta ob Jadranskem morju je po Winstonu Churchillu po koncu druge svetovne vojne le kilometer od centra Gorice potekala t. i. železna zavesa, ki je zahodni del celine ločevala od njegovega vzhodnega dela. Evropa se je le nekaj let po katastrofi druge svetovne vojne znašla v hladni vojni, to pot s Sovjetsko zvezo kot agresorjem. Bilo je kar nekaj zaostroitev, ko je bila hladna vojna na tem, da preide v vročo vojno in ob uporabi jedrskega orožja evropske narode izbriše z zemeljskega obličja.

Da se to prepreči, je prišlo do t. i. helsinškega procesa, ki je pomembno prispeval k zmanjšanju napetosti med sovjetskim (varšavski pakt) in zahodnim blokom (Nato) ter počasi okrepil sodelovanje med njima. Pomembno vlogo pri tem so imele nekatere evropske nevtralne in neuvrščene države, kot sta bili Finska oziroma Jugoslavija. Številna srečanja predstavnikov evropskih držav in ZDA ter Kanade so bila kronana s srečanjem na vrhu v Helsinkih od 30. julija do 1. avgusta 1975 in st. i. helsinškimi dogovori oziroma Helsinško sklepno listino, ki jo je sprejelo 35 sodelujočih držav. Popuščanje napetosti v Evropi je s tem doseglo svoj vrh. Pobudo sta pravzaprav dala Varšavski pakt oziroma Sovjetska zveza, ki je upala, da bo s tem utrdila delitev Evrope po drugi svetovni vojni in s tem tudi svojo prevlado v vzhodni in srednji Evropi na podlagi načel o nedotakljivosti meja in nevmešavanja v notranje zadeve. Razvoj v okviru štirih košar (vprašanja evropske varnosti; sodelovanje na področju gospodarstva, znanosti in tehnologije ter okolja; sodelovanje na humanitarnem in kulturnem področju; nadaljevanje procesa) pa je šel prav v nasprotno smer. Prispeval je k propadu Varšavskega pakta, Sovjetske zveze in komunizma ter k širjenju demokracije proti vzhodu celine. Prišlo je do nekakšne »razvodnice« hladne vojne.

V okviru prve košare velja omeniti deset izredno pomembnih načel, ki so bila okostje nove, povojne politične varnostne arhitekture na stari celini. Lahko jih imenujemo načela sožitja:

- 1) suverena enakost držav,
- 2) zadržanje od grožnje ali uporabe sile,
- 3) nedotakljivost meja,
- 4) ozemeljska celovitost držav,
- 5) mirno reševanje sporov,
- 6) nevmešavanje v notranje zadeve,
- 7) spoštovanje človekovih pravic in temeljnih svoboščin, vključno s svobodo misli, vesti, vere ali prepričanja,
- 8) enakost pravic in samoodločba narodov,
- 9) sodelovanje med državami,
- 10) izvrševanje mednarodno pravnih obveznosti v dobri veri.

Čeprav pravno nezavezujoči se dogovori iz Helsinkov uvrščajo med najpomembnejše vseevropske dokumente. Varnost v Evropi so povezali s spoštovanjem človekovih pravic in temeljnih svoboščin, enakimi pravicami in samoodločbo narodov, krepitevijo medčloveških stikov, svobodo potovanj in svobodnim pretokom informacij. S priznanjem vseh evropskih meja se je z njimi pravzaprav šele končala druga svetovna vojna.

Nato je bilo več preglednih konferenc. Prva, po dveh letih, je bila v jugoslovanski prestolnici Beogradu. Po propadu komunizma in združitvi Nemčije je prišlo do novega vrha, tokrat v Parizu novembra 1990, ki je končal hladno vojno. Sprejeta je bila Pariška listina, ki je temeljila na helsinški. Združila naj bi razdvojeno evropsko celino in vpeljala nov red, ki bi temeljil na načelih mednarodnega prava, skupnih pravilih in standardih, varnostnem sodelovanju, nadzoru nad orožjem, na vzajemnosti in sodelovanju. Od Vancouvra do Vladivostoka naj bi zavladala pluralna demokracija in tržno gospodarstvo. Podpisana je bila tudi pogodba o konvencionalnih oboroženih silah v Evropi. Konferenca se je leta 1995 preimenovala v Organizacijo za varnost in sodelovanje v Evropi s sedežem na Dunaju. Pomenila je enkratni forum za dialog 57 držav Severne Amerike, Evrope in osrednje Azije ter eno pomembnih multilateralnih institucij liberalnega mednarodnega reda. Danes je zaradi čedalje večjega geopolitičnega rivalstva in blokade Rusije v hudi krizi.

Priprave na konferenco na vrhu o evropski varnosti in sodelovanju v Helsinkih, sprejetje sklepne listine avgusta 1975 in s tem potrditev njenega temeljnega načela o dokončnosti, nedotakljivosti državnih meja in ozemeljske celovitosti držav ter mirnega reševanja sporov so se vsekakor pozitivno odrazile v

dvostranskih odnosih med posameznimi evropskimi državami. Konkretno so pozitivno vplivale tudi na prizadevanja Italije in Jugoslavije, da se vprašanje medsebojne razmejitve odstrani z dnevnega reda, torej na njuno pripravljenost za pogajanja in dogovor.

Občutljivo vprašanje meja je bilo na teh prostorih med Alpami in Jadranskim morjem prisotno vse od leta 1915 in ga dokončno pariška mirovna pogodba po drugi svetovni vojni z Italijo (MP) iz leta 1947 ni rešila. Zaradi spornih vprašanj meja na nekaterih odsekih namreč ni bila določena. Poleg tega je bilo zato, ker na pariški konferenci dogovor o prihodnosti Trsta ni bil mogoč, ustanovljeno Svobodno tržaško ozemlje (STO), razdeljeno v dve coni in z dvema vojaškima upravama, ki pa zaradi začete blokovske delitve Evrope v praksi ni zaživelo. Cono A je upravljala angloameriška in cono B jugoslovanska vojaška uprava. Rešil ga ni niti Londonski memorandum o soglasju (LMOS) iz leta 1954. S slednjim sta si Italija in Jugoslavija pod pritiskom zaveznikov *de facto*, ne pa *de iure*, razdelili sporno ozemlje STO. Cona A je prešla v upravljanje Italije. Ne popolnoma jasna mejna črta oziroma nekakšna demarkacijska črta je bila razlog pogostih zaostritev med državama, ki so grozile, da preidejo v odkrite sovražnosti oziroma oboroženi spopad. Slabšali so se tudi odnosi med obmejnimi prebivalstvom. Po koncu praške pomladi oziroma posredovanju Sovjetske zveze oziroma članic Varšavskega pakta leta 1968 na Čehoslovaškem je tako obstajala resna nevarnost, da italijansko-jugoslovanski odnosi postanejo naslednje krizno žarišče v Evropi.

Jugoslovanski predsednik Josip Broz Tito je ob obisku predsednika Italije Giuseppeja Saragata oktobra 1969 izjavil, da je ob pozitivnem razvoju odnosov med državama mogoče rešiti tudi še odprto mejno vprašanje. V razmerah, ki se kar niso hotele umiriti, pa je v svojem govoru v Sarajevu aprila 1974 poudaril, da si Jugoslavija želi imeti z Italijo dobre odnose. Mesec pozneje pa se je vodja vladajoče italijanske krščanske demokracije (KD) Giulio Andreotti z govorom v Vidmu/Udine javno opredelil o nameri Italije, da sklene z Jugoslavijo ustrezeni sporazum glede dokončnosti meje. Jugoslovanska stran je po začetnem nezaupanju začela postopno sprejemati pobudo za pogajanja. KD je ocenila, da bi rešitev mejnega vprašanja, zadnjega tovrstnega vprašanja po drugi svetovni vojni, vsekakor koristila italijanski zunanji politiki, čemur so prikimavali tudi njeni evropski in ameriški zavezniki. V Italiji je vladala bojazen, da bi se po posredovanju sil Varšavskega pakta na Čehoslovaškem Sovjetska zveza odločila še za podobno discipliniranje SFR Jugoslavije. Italija

bi tako mejila na sovjetski blok, pri tem pa še ni bilo jasno, ali se 5. člen Severnoatlantske pogodbe nanaša tudi na Trst oziroma cono A. Dokončna ureditev njene zahodne meje je bila nedvomno tudi v interesu Jugoslavije.

Pogajanja med ministrstvom za zunanje zadeve (uradni, prvi kanal) Italije in Jugoslavije pa rezultatov niso prinesla. Stvari so se začele premikati in se tudi uspešno končale šele z vključitvijo neformalnega, drugega oziroma tajnega kanala. Predstavljala sta ga politična pooblaščenca Eugenio Carbone, generalni direktor v italijanskem ministrstvu za industrijo, obrt in trgovino, ter Boris Šnuderl, podpredsednik Gospodarske zbornice Jugoslavije in slovenski delegat v Zboru republik in pokrajin jugoslovanske skupščine (parlamenta). Za njuna pogajanja, ki so imela podporo najožjega vodstva obeh držav, je vedelo le malo ljudi, kar se je v pregretyh razmerah izkazalo za odločilno. Po vse prej kot lahkih pogajanjih sta zunanja ministra Italije Mariano Rumor in Jugoslavije Miloš Minić 10. novembra 1975 v Osimu podpisala več sporazumov, in sicer:

- 1) pogodbo med SFRJ in Republiko Italijo z desetimi prilogami in izmenjanimi pismi, v kateri je natančno opisan potek celotne meje med državama. V njenih uvodnih določilih se poudarjajo miroljubno sodelovanje in enakopravnost med državama, nedotakljivost meja in privrženost varstvu državljanov, pripadnikov manjšin. Pogodba vsebuje tudi določila, da bo vsaka stran ohranila v veljavi ukrepe, ki so bili sprejeti za zaščito obeh manjšin v okviru Londonskega memoranduma o soglasju;
- 2) sporazum med SFRJ in Republiko Italijo o pospeševanju gospodarskega sodelovanja;
- 3) sklepni akt, ki opredeljuje začetek veljavnosti sporazumov.

Sporazume sta državi ratificirali dve leti pozneje in so začeli veljati 3. aprila 1977. Z njimi se niso le dokončno, torej *de iure*, uredili vprašanje meje in s tem povezana vprašanja državljanstva, ampak se je tudi ustvarila podlaga za reševanje drugih vprašanj, kot so odškodnine optantom in ne nazadnje zaščita manjšine na celotnem območju, ki ga poseljuje, ter razvijanje vsestranskega sodelovanja držav. Pri optantih je šlo za osebe večinoma italijanskega porekla, ne pa izključno, ki so zapustile nekdanjo cono B oziroma pozneje jugoslovansko ozemlje. Po dvajsetih letih odlaganja sta državi tako končno premogli ustrezno politično voljo in izkazali zavedanje, da se morata vključiti v novo obdobje otopljenih mednarodnih odnosov v Evropi.

Z Osimskimi sporazumi, torej mednarodnopravnimi dokumenti, se je tako končalo obdobje težke hipoteke, ki je obremenjevala njune meddržavne odnose in regijo. O slovensko-italijanskih odnosih od leta 1880 do leta 1956 podrobneje govori poročilo slovensko-italijanske zgodovinsko-kulturne komisije, ki je nastajalo sedem let in bilo objavljeno v Kopru/Capodistria leta 2000, ne pa še v Italiji. Italija in Jugoslavija sta z Osimskimi sporazumi izpričali željo po miru in se obrnili v prihodnost ter začeli novo obdobje. Stvari se resda niso vedno razvijale premočrtno in hitro (Zakon o zaščiti slovenske manjšine je Italija sprejela 14. februarja 2001, Narodni dom v Trstu pa je slovenski narodni skupnosti italijanska vlada vrnila z dekretom leta 2021). Vendar rezultati niso izostali, čeprav je tudi res, da so nekatere zadeve ostale nerešene ali niso rešene v celoti do danes (vračanje arhivov in umetniških del na izvorno mesto, polna uresničitev zakona o zaščiti slovenske manjšine). Vrnitev slike Carpa-cia Marija z otrokom in svetniki iz Padove, kjer je bila od leta 1943 v hrambi, v piransko cerkev sv. Frančiška je dokaz, da je tam, kjer je volja, tudi pot.

Državi poleg tega nista obremenjevali z njunimi nerešenimi vprašanji helsinškega vrha. Nasprotno, prispevali sta k rahljanju blokovske delitve Evrope in železne zaves ter pozitivno prispevali k prvemu naslednjemu (preglednemu) sestanku KVSE, ki je bil, kot že rečeno, leta 1977 v Beogradu. Sodelujoče države so na njem ocenjevale prehojeno pot in ugotavljale nadaljnje možnosti za krepitev varnosti in sodelovanja na stari celini. Šlo je torej za pomemben prispevek Italije in Jugoslavije k politični stabilnosti in miru v tem delu Evrope in k pozitivnemu političnemu ozračju v Evropi nasploh ter k izgradnji nove povojne politično-varnostne evropske arhitekture. S sklenitvijo Osimskih sporazumov, prvim neposrednim uresničevanjem helsinških načel v praksi, sta se državi obrnili v prihodnost z vizijo sožitja, ki naj bi z uveljavljanjem skupnih rešitev onemogočila ponavljanje konfliktov. Bili sta pomemben zgled za nadaljevanje procesa popuščanja v Evropi.

Osimski sporazumi in začetek njihovega uresničevanja, ki so bili najpomembnejši dogodek po drugi svetovni vojni za življenje ob meji, so že na začetku prinesli koristi tudi za obmejno prebivalstvo. Meja, ki je bila v letih 1980–1982 označena v celoti, se je res zarezala v stoletne odnose med prebivalci, vendar je postala ena najbolj odprtih v Evropi. Zahvaljujoč tudi Videmskemu sporazumu o maloobmejnem osebnem prometu, ki se je od leta 1955 stalno posodabljal in ki je omogočal pretok ljudi, idej in kulture ter spreminjanje miselnosti in je prispeval k hitrejšemu gospodarskemu razvoju. Omogočeno je bilo tudi večje po-

vezovanje narodnih manjšin z matičnim narodom. Skratka, Osimski sporazumi in na njihovi podlagi sprejeti dogovori so pomenili odpravljanje železne zaves. Februarja 1980 se je tako na primer odprl maloobmejni prehod na Erjavčevi cesti v Novi Gorici oziroma Via San Gabriele v Gorici. Nato sta se odprla mednarodna mejna prehoda v Vrtojbi – Štandrež/Sant'Andrea in Lipici – Bazovica/Basovizza. Prišlo je do podpisa pravilnika o uporabi Sabotinske ceste, ki je leta 1985 kot cesta prijateljstva Novo Gorico čez italijansko ozemlje povezala z Goriškimi brdi in s tem krepko skrajšala pot. Pred tem je Jugoslavija Italiji odstopila del pobočja Sabotina, s čimer se je meja premaknila na vrh grebena. Začeli sta se graditi in povezovati avtocestni mreži dveh držav, v Novi Gorici se je začela gradnja nove katoliške cerkve in podobno. Sveti sedež pod papežem Pavlom VI., ki je sklenitev Osimskih sporazumov podpiral, je cerkvene meje hitro uskladil z državnimi. Ustanovljena je bila koprška škofija.

Z izmenjavo not 31. julija 1992 sta se Italija in novonastala država Slovenija dogovorili o nasledstvu številnih dvostranskih sporazumov, ki sta jih sklenili Republika Italija in SFRJ, vključno z Osimskimi sporazumi in Rimskim sporazumom iz leta 1983, ki je določil odškodnino za italijansko premoženje v nekdanji coni B STO. Mimogrede: Italija je bila prva država, s katero je Slovenija izpeljala prevzem oziroma nasledstvo dvostranskih pogodb, sklenjenih z nekdanjo Jugoslavijo. Italija se je sicer še pred osamosvojitvijo Slovenije odločila, da ob morebitnem razpadu Jugoslavije ne bo zahtevala sprememb na svoji vzhodni meji. Vlada Silvia Berlusconi je sicer leta 1994 sprva pogojevala podporo Italije slovenskemu pridruženemu članstvu v EU (prvi korak k polnemu članstvu). Nekateri so v tem vendarle videli nekakšen poskus revidiranja Osimskih sporazumov in Rimskega sporazuma. Zadeva se je uredila s t. i. španskim kompromisom (Španija je takrat predsedovala EU) oziroma s spremembo slovenske ustave. Ta do takrat ni dovoljevala lastništva nepremičnin tujcem, vključno z optanti.

Lahko sklenem, da Osimski sporazumi tudi danes ostajajo eden temeljnih dokumentov, na katerih so zgrajeni in se gradijo slovensko-italijanski odnosi, dobrososedski odnosi med dvema članicama EU in zaveznicama v Natu. Z njihovim spoštovanjem in nadaljnjo krepitvijo vsestranskega sodelovanja na podlagi Helsinške sklepne listine in Pariške listine obe državi v času čedalje večje nestabilnosti v svetu in erozije liberalnega demokratičnega mednarodnega reda prispevata k ohranitvi njegovih temeljnih načel in s tem tudi k stabilnosti in miru v regiji in Evropi.

OSIMSKI SPORAZUMI

Profesor Raoul Pupo

Osimo, kot najzgodnejši odraz »sporočila Helsinkov« in najvidnejši rezultat »popuščanja napetosti«: tako so italijanski mediji, ki so se ukvarjali s političnimi temami, večinoma opisovali (kar pa ni minilo brez nekaterih retoričnih spodrseljajev) podpis italijansko-jugoslovanske pogodbe leta 1975. Vendar je zgodovinopisje soglasno ocenilo, da ni bilo v celoti tako. Benedetto Zaccaria na primer trdi, da sporazumi med Rimom in Beogradom skorajda niso imeli nobene povezave s procesom, ki se je končal s helsinško konferenco; na »sporočilo Helsinkov« so se sklicevali le zato, da bi sporazume na boljši način prikazali javnemu mnenju.¹

Kakor koli že, proces, dokončan jeseni 1975, je bil rezultat dolgotrajne pogajalske poti. Pri tem je prišlo, vsaj na prvi pogled, do paradoksov, ki pa v mednarodnih odnosih še zdaleč niso redki. Oba sogovornika, vključena v ta proces, sta bila že od začetka trdno prepričana, da je treba na pogajanjih doseči rezultate, to pa je stabilizacijo meje med Italijo in Jugoslavijo v skladu s *statusom quo*, načrtanim z Londonskim memorandumom 9. oktobra 1954; ta je s soglasjem obeh strani dejansko zakoličil konec skoraj deset let trajajočega

1 B. Zaccaria, *La strada per Osimo: Italia e Jugoslavia allo specchio (1965-1975)*, Franco Angeli, Milano 2018. Uporabljeni so bili tudi ti viri: A. Bonifacio, *L'Italia e la questione delle minoranze nel negoziato per il Trattato di Osimo*, uredil M. Bucarelli, *Documenti sulla pace adriatica. Il negoziato per gli accordi di Osimo nelle carte della diplomazia italiana*, MAECI Edizioni, Roma 2025; M. Bucarelli, *La «questione jugoslava» nella politica estera dell'Italia repubblicana (1945-1999)*, Aracne, Roma 2008; gl. tudi *La politica estera italiana e la soluzione della questione di Trieste: gli accordi di Osimo del 1975*, v *Qualestoria*, 41/2 (december 2013); gl. tudi *La politica estera italiana e la pace in Adriatico: il negoziato per la soluzione della questione di Trieste (1968-1975)*, gl. *Documenti sulla pace adriatica; Osimska meja. Jugoslovansko-italijanska pogajanja in razmejitev leta 1975* (uredili J. Pirjavec, B. Klabjan, G. Bajc), Koper, Založba Annales, 2006; *Osimo: il punto sugli studi* (uredil R. Pupo), v *Qualestoria*, 41/2 (december 2013); V. Škorjanec, *Osimska pogajanja*, Koper, Založba Annales, 2007; S. Miši, *Pomirenje na Jadranu: Jugoslavija i Italija na putu ka Osimskim sporazumima iz 1975*, Beograd, Univerzitet u Beogradu, Fakultet političkih nauka, 2018.

»tržaškega vprašanja«. Vedeti pa je treba, da so bila nesoglasja glede metode in številnih posebnih vidikov spora tako izrazita, da so znatno upočasnila pogajanja in skoraj ogrozila njihov izid.

V ozadju skupne namere o konkretni določitvi mejne črte so bile na obeh straneh prisotne bojazni in v nekaterih primerih nemoč.

Bojazni so bile seveda povezane z vprašanjem o prihodnosti Jugoslavije po Titovi smrti, ki je neizogibno odpiralo več različnih scenarijev, tudi izrazito črnogledih.

Eden od teh je bila vrnitev Jugoslavije pod sovjetski plašč. Tega so se bali Italija, druge članice NATO ter slovenski in hrvaški politični voditelji, ki so si želeli ohraniti in celo okrepiti sodelovanje z zahodom, zlasti na gospodarskem področju.

Drugi, še bolj zaskrbljujoč scenarij, je nakazoval kolaps federalnega sistema z odcepitvijo severnih republik in poznejšo sovjetsko vojaško intervencijo v obrambo socializma; tveganja pri tem so bila zelo velika, saj bi v tem primeru lahko prišlo do konflikta na evropski ravni. Toda tudi, če ne bi prišlo do oborogenega spopada, bi razdrobljenost Jugoslavije škodovala italijanskim interesom. Tako je zapisal Aldo Moro²:

»Ko bi se ti regiji [Slovenija in Hrvaška] ločili od preostale Jugoslavije, bi bili prešibki, da bi vsaj deloma pomenili zanesljivo obrambo. Odcepitev bi lahko spodbudila vrnitev celotne države pod okrilje ZSSR, kar bi sovjetski oblasti omogočilo širitev vse do Jadrana, do praga Trsta.«

Če bi kriza izbruhnila, ko bi bila okrog meje še kopica pravnih nejasnosti, bi to Kremlju dalo v roke močno orodje v odnosu do Italije. Če je bilo stanje cone B Svobodnega tržaškega ozemlja negotovo, je to veljalo tudi za cono A; Rusi bi verjetno imeli besedo glede usode Trsta, medtem ko Združene države Amerike in druge evropske države zagotovo ne bi dovolile italijanskih revanšističnih pustolovščin v škodo Slovenije in Hrvaške, ki sta se usmerjali proti zahodu.

2 Gl. Il problema della successione a Tito e la riforma costituzionale jugoslava, 13/10/1970, gl. B. Zaccaria, *La strada per Osimo*, str. 56.

Kar zadeva zaskrbljenosti obeh držav, velja povedati, da ta ni bila neposredno povezana z občutkom groženj v času med koncem prve svetovne vojne in sredino petdesetih let prejšnjega stoletja. Tu je šlo za bojazen, prisotno pri obeh vladah ob kriznih klicah, ki so se pojavljale od konca šestdesetih let prejšnjega stoletja; menili sta, da tako stanje lahko ogroža politično stabilnost obeh držav v korist radikalnih skupin, dovzetnih na nacionalistične nagibe.

Leto 1968 je bilo zagotovo ključnega pomena na poti do Osimskih sporazumov. Avgusta tega leta je sovjetska intervencija zatrla »praško pomlad«; pri tem je dolga senca padla tudi na usodo Jugoslavije. Septembra 1968 je italijanski zunanji minister Medici v pogovoru z jugoslovanskim veleposlanikom zagotovil, da Italija ne namerava sprožiti zahtev glede cone B oziroma izkoristiti stanja, ki je zahtevalo zavarovanje meja Jugoslavije pred državami Varšavskega pakta. Medici je pri tem izrazil tudi interes svoje vlade, da se začnejo predhodni pogovori o preseganju londonskega memoranduma. Čeprav je šlo za osebno ministrovo pobudo, je Medicijeva poteza dejansko sprožila diplomatski proces; veleposlanik Trabalza je oktobra v Beogradu govoril o spomenici v osemnajstih točkah, v kateri je orisal stališče Italije. Nato je bil sprejet sklep o začetku predhodnih pogovorov, ki sta jih obe strani zaupali veleposlaniku Milesiju Ferrettiju in pooblaščenemu predstavniku Perišiću. Leto dni pozneje, novembra 1969, sta diplomata pripravila skupno poročilo, v katerem sta izpostavila ključna vprašanja, okrog katerih naj bi pogajanja potekala v prihodnjih letih.

Skratka, obe strani sta bili pripravljeni formalizirati stanje, po katerem naj bi cona A nikdar ustanovljenega Svobodnega tržaškega ozemlja ostala v Italiji in cona B v Jugoslaviji; hkrati je vlada v Rimu priznanje tega stanja (s čimer je nakazovala, da se odpoveduje svojim prejšnjim zahtevam), pogojevala s tem, da bi Jugoslavija prepustila Italiji kot nadomestilo manjše, nenaseljeno območje cone B, ki bi omogočilo širitev tedaj še šibke tržaške industrijske cone. V zvezi z občutljivim vprašanjem zaščite obeh etničnih manjšin je italijanska vlada nameravala enostransko ponuditi jamstva slovenski strani, pri čemer je želela, da se Jugoslavija odpove *droit de regard*, podobni tisti, ki je bila določena v prilogi (statutu) k memorandumu; hkrati ni želela, da se določbe o zaščiti manjšin razširijo na videmsko pokrajino, saj je zanikala obstoj tamkajšnje slovenske manjšine.

Po drugi strani je jugoslovanska vlada izhajala iz priznanja jugoslovanske suverenosti nad cono B od leta 1954, pri čemer ni bila pripravljena izplačati Italiji nobene odškodnine; bila je trdno odločena ohraniti *droit de regard* nad vso slovensko manjšino v Italiji, in sicer v tržaški, goriški in videmski pokrajini, vključno torej z Beneško Slovenijo (Nadiškimi dolinami).

Seveda so ostala odprta še druga nerešena vprašanja, kot so nekatera manjša teritorialna odstopanja vzdolž meje ob Soči, na območjih, ki jih je Jugoslavija neupravičeno zasedla ob trasiranju meje; k temu gre prišteti razmejitve teritorialnih voda v Tržaškem zalivu, komunikacijske poti in druga, manj zapletena vprašanja.

Pogajanja o glavnih vprašanjih so več let obstala na mrtvi točki kljub obojestranskemu in večkrat ponovljenemu interesu, da bi jih končali. Šlo je za vsebinska vprašanja, pa tudi metodologijo in časovni potek pogajanj. Včasih so jim ritem določali tako vodje vlad kot tudi vsakodnevna notranja politika; vendar ta ni bila usklajena s pogajalskimi zahtevami.

Čeprav jih ni redno spremljal, je na italijanski strani imel pomembno vlogo pri vodenju pogajanj Giuseppe Medici. Vajeti v rokah pri vodenju italijanske zunanje politike je imel Aldo Moro, čeprav tudi on včasih neredno. Pogajalska metoda apulijskega politika je dobro znana: nobeno prehitevanje, potrpežljivo prepričevanje vseh sogovornikov in oblikovanje terena, na katerem bi brez prevelikih pretresov upoštevali razvoj pogajanj, tudi v točkah, ki bi jih politične sile in volivci težko sprejeli. S pogajanjem se nikakor ni mudilo. Sicer pa je reševanje diplomatskega spora z Jugoslavijo potekalo v kontekstu, ki je bil za italijansko vlado zelo težaven: v zunanji politiki je južnotirolsko vprašanje dobesedno doseglo vrelišče, na notranjo politiko pa so vplivali slabšanje gospodarskih razmer, vroča sindikalna jesen, začetek svinčenih let in aktivistična dejavnost stranke MSI, seveda sovražne do zbliževanja med Italijo in Jugoslavijo. MSI je poleti 1970 uspelo usmeriti ljudske proteste v Reggio Calabrii (nastale po odločitvi o selitvi regionalne prestolnice v Catanzaro) v protivladni upor pod desničarsko taktirko. Vse to je Mora spodbudilo k še večji previdnosti. Vlade pod vodstvom krščanskih demokratov namreč niso bile dovolj trdne, sam pa ni želel novih težav.

Na jugoslovanski strani bi počasnost pogajanj lahko razlagali kot znak pomanjkanja samozavesti ali, še huje, kot znak želje po izogibanju pogajanjem v skladu s tradicionalnim italijanskim makiavelizmom, s skrito željo, da se

pogajanja ne končajo. To se je dogajalo v času, ko je Beograd zaradi notranje-političnih razmer v državi spodbujal k pospešitvi procesa.

Tito se je neizogibno staral, centrifugalne težnje Slovenije in Hrvaške pa so postajale čedalje močnejše. K pospešitvi pogajanj si je prizadevalo predvsem politično vodstvo v Ljubljani, česar zvezna vlada ni mogla prezreti. Nato je bilo več poskusov, da bi spodbudili lenobno vlado v Rimu, kar je sprožilo resne krize v dvostranskih odnosih.

Do prve takšne krize je prišlo ob načrtovanem prvem Titovem obisku v Italiji, ki naj bi potekal ob koncu leta 1970. Potem ko je Jugoslavija zaprosila, da se vprašanje meje uradno vključi na dnevni red obiska (do takrat so glede tega vprašanja potekali le tajni pogovori), se italijanska stran s tem ni strinjala. Zadeva se je dodatno zapletla potem, ko je prišla v javnost informacija, da obstaja zaupni kanal med obema državama. Po tem razkritju je prišlo do besnih političnih polemik; Moro je nato v parlamentu izjavil, da se Italija ni pripravljena odpovedati »svojim legitimnim nacionalnim interesom« (kar se je nanašalo na cono B). Beograjska vlada je te izjave ocenila kot »izrazito iredentistične« in Titov obisk je bil odpovedan, kar so skrajno desničarska in optantska združenja štela za zmago.

Vendar so se odnosi kmalu izboljšali, zlasti po srečanju med Morom in jugoslovanskim zunanjim ministrom Tepavcem v Benetkah februarja 1971; Titov obisk v Italiji je konec marca lahko nemoteno potekal.

Vendar so se pogajanja še naprej zapletala, saj predhodni pogovori, ki sta jih vodila Milesi Ferretti in Perišić skupaj z italijanskim veleposlanikom v Beogradu Macotto in jugoslovanskim veleposlanikom v Rimu Prico, niso rešili ključnih vprašanj. Vladi sta to priznali in marca 1973 sta se na srečanju v Dubrovniku italijanski zunanji minister Medici in jugoslovanski zunanji minister Minić dogovorila, da bosta vzpostavila tajni pogajalski kanal, alternativen že obstoječemu. Zaupala sta ga dvema funkcionarjema z bogatim strokovnim znanjem na področju italijansko-jugoslovanskega gospodarskega sodelovanja: generalnemu sekretarju italijanskega ministrstva za industrijo Eugeniu Carboneju in podsekretarju na jugoslovanskem ministrstvu za trgovino Slovencu Borisu Šnuderlu. Ta izbira je nakazovala, da sta vladi želeli jedro pogajanj preusmeriti na gospodarske dogovore, kar je bilo nedvomno bolj izvedljivo v primerjavi s slepo ulico političnih in teritorialnih sporov.

Iztočnice iz Dubrovnika so prispevala k preseganju krize, ki je na obmejnem pasu izbruhnila manj kot leto dni pozneje. Šlo je za resnejšo krizo, ki je imela enak vzorec: poskus Jugoslavije, da bi državi pospešili pogajanja z enostranskimi ravnanji. Ta so na italijanski strani naletela na enako močan odziv diplomacije s hudimi posledicami na dvostranske odnose.

Tokrat je krizo sprožila Jugoslavija, ki je ob razmejitveni črti med conama A in B postavila prometne table z napisom *Socialistična federativna republika Jugoslavija – Socialistična federativna republika Slovenija – državna meja*, kar je poudarjalo polno suverenost Jugoslavije nad cono B. Vlada v Rimu se je na jugoslovansko izkazovanje moči odzvala z nepričakovano ostrino. Ob izmenjavi not med državama je italijanska vlada ponovila, da »suverenost Jugoslavije ni nikoli segala na italijansko ozemlje, določeno v coni B nikdar uveljavljenega Svobodnega tržaškega ozemlja.« S tem je zavrnila tezo o jugoslovanski suverenosti nad tem ozemljem (kar se je formalno ujemalo z vsebino memoranduma), hkrati pa se sklicevala na suverenost Italije v skladu s »Cammaratovo doktrino«; ta je bila z vidika mednarodnega prava precej bolj vprašljiva. Odziv Italije je jugoslovansko vlado privedla do tega, da je še bolj stopnjevala spor, ki se je z diplomatske ravni preselil na raven medijske kampanje in celo simboličnega vojaškega izkazovanja moči.

Razlogi za začetek in dramatično stopnjevanje krize so še vedno predmet razprav. Italija je doživljala enega od številnih kriznih časov; vrstile so se šibke vlade, med drugim tretja in četrta Rumorjeva. Mogoče je, da je Moro želel poudariti odzivnost rimske vlade ne glede na krhkost političnega okvira, v katerem je delovala. V Beogradu pa so se bali zasuka v desno krščanske demokracije; ta je bila tedaj angažirana v referendumski kampanji o razporoki in je bila zainteresirana za naklonjenost MSI. Glede na napetosti v odnosih z Združenimi državami Amerike (jugoslovanska podpora arabskim državam med jomkipursko vojno, nezadovoljstvo z ameriško podporo vojaški oblasti v Grčiji, tudi glede ciprskega vprašanja), bi skorajšnje pomorske manevre NATO v Tržaškem zalivu v Beogradu lahko razumeli kot podporo italijanskim zahtevam po coni B.

Na drugi strani Atlantika niso ugodno sprejeli izbruha krize, medtem ko je bila jugoslovanska diplomacija zadovoljna, da je prišlo do internacionalizacije spora; za Italijo je postalo čedalje težje vsakršno odlašanje. Močan pritisk za rešitev spora je prihajal tudi iz gospodarskih krogov, saj so si italijanska pod-

jetja prizadevala prevzeti vodilno vlogo na jugoslovanskem trgu. Medtem je Moro po Fanfanijevem porazu na referendumu o razporoki menil, da se je njegov politični položaj utrdil.

Da bi preprečila, da se pogajanja končajo z običajnim neuspehom, se je italijanski vladi zdela najboljša rešitev, da aktivira predhodno vzpostavljeni kanal za nujne primere. Zaradi tega je Carbone julija 1974 prejel formalni mandat za uradni začetek tajnih pogajanj s Šnuderlom; v oporo mu je bil poslaniški svetovalec Ottone Mattei, ki je bil reškega porekla in je imel izkušnje kot tajnik italijanske delegacije v Skupnem odboru za manjšine.

Pogajanja so stekla dokaj naglo, čeprav je spet pretila nevarnost, da bodo nasedla pri vprašanju zaščite manjšin. Za razliko od prej je bila ta ovira premagana s posredovanjem od zgoraj; na srečanju med Morom in Minićem 28. septembra je jugoslovanski zunanji minister prvič nakazal možnost, da se vprašanje zaščite manjšin ne bi internacionaliziralo; s tem je vsebinsko ustregel zahtevam Italije. Na tej podlagi so pogajalci lahko oblikovali pravno rešitev, ki je zadovoljevala italijansko zahtevo. To so nato zapisali v 8. člen pogodbe.

Vsaka stran je izjavila, da bodo ostali v veljavi notranji ukrepi, sprejeti za izvajanje Posebnega statuta, priloženega k Londonskemu memorandumu o soglasju z dne 5. oktobra 1954, tudi potem ko bi prenehal veljati Posebni statut; hkrati je zagotovila, da se bo v okviru notranjega pravnega reda ohranila raven zaščite pripadnikom obeh etničnih skupin, kot predvideno v določbah Posebnega statuta.

Pripravljenost za doseg dogovora je medtem izkazala tudi Italija. V skladu z mnenjem, ki je prevladalo v italijanski diplomaciji, je Carbone sporočil, da se odpoveduje simbolni kompenzaciji v con B; namesto tega se je osredotočil na bolj konkretne politične kompenzacije, na primer pri manjšinskem vprašanju in gospodarskih zadevah. Pri tem je italijanski pogajalec ponovil zahtevo po širitvi tržaške industrijske cone na jugoslovansko ozemlje; ta ne bi več segala v cono B, temveč na tržaški Kras, kjer je bila meja že določena in kjer je bila veliko večja možnost, da se najde primerna lokacija. Na prošnjo Italije se je izoblikovala ideja po ustanovitvi novega industrijskega pola, ki bi nastal nad mestom. Ta naj bi neposredno, torej z odprtjem delovnih mest, in posredno s povečanim prometom v pristanišču, pospešil razvoj mesta. Na obeh straneh meje bi tako nastala prosta cona, ki bi lahko privabila naložbe v izvozno usmerjene izdelke. Tu bi se združile podjetniške energije iz najrazvitejših delov

obeh držav, torej s severa Italije in iz Slovenije, ki je želela pobegniti iz kletke komunističnega sistema.

V prijateljskem vzdušju so bila do konca novembra v okviru pogajanj rešena tudi druga manj zahtevna vprašanja. Takrat je bil sporazum v glavnih obrisih že sestavljen. Vendar je njegova formalizacija zahtevala še nekaj časa, kar je bila neposredna posledica pretresov v italijanski notranji politiki. Oktobra 1974 je padla peta Rumorjeva vlada, nato je bilo dolgo obdobje negotovosti, ki se je razpletlo z oblikovanjem četrte Morove vlade; to je parlament podprl šele 7. decembra. Rumor, ki je postal zunanji minister, se je spora z Jugoslavijo lotil šele sredi januarja 1975. Potrjena je bila veljavnost sklepov pogajalcev, razen v nekaterih manj pomembnih točkah. Te so zahtevale tri dodatne sestanke; zadeva se je tako zavlekla do začetka junija. Do parafriranja sporazuma je prišlo 8. junija.

Sporazum je bil nared, vendar ga italijanska vlada ni takoj poslala v parlament. To je storila po volitvah 15. junija. Volilni izid je bil za krščansko demokracijo neugoden. Njen dotedanji sekretar Fanfani je nato 25. julija prepustil krmilo stranke Benignu Zaccagniniju, pristašu struje, ki jo je vodil Moro. To je privedlo do nadaljnjih zamud, ki jih je beograjska vlada filozofsko sprejela, da ne bi ogrozila že končanih pogajanj. Predstavitev pogodbe v parlamentu je bila prestavljena na jesenski čas, in sicer zaradi »napetega vzdušja, ki je vladalo tako v vladi kot v opozicijskih strankah zaradi nedavnih volilnih izidov«. Italijansko-jugoslovanski sporazum je tako »zamudil« zadnje zasedanje helsinške konference.³

Obe strani sta več kot leto dni ohranili sklepna in izrazito zapletena pogajanja v popolni tajnosti. To je bil tudi bistveni pogoj za doseg sporazuma, saj bi lahko vsakršna objava zaupnih informacij v medijih sprožila politične polemike v Italiji in postavila križ nad pogajanja. Da je bila ta bojazen upravičena, dokazuje odziv po objavi informacij o tajnih pogajanjih. Zagnali so ga skrajno desničarski krogi in ezulska diaspora; ni pa bilo možnosti, da bi zaustavili pogajanja.

Italijanska vlada je sporazume predložila poslanski zbornici šele 1. oktobra 1975; ta jih je podprla z veliko večino (349 glasov proti 51); enako se je zgodilo

3 Izjava italijanskega veleposlanika v Beogradu, Macotte. Gl. B. Zaccaria, *La strada per Osimo*, str. 122–123.

v senatu. Konec meseca je Evropska komisija privolila v načrt čezmejne industrijske proste cone, kar je odprlo pot podpisu sporazumov; do tega je prišlo 10. novembra v Osimu.

Mednarodni krogi so ugodno sprejeli sporazume, in sicer tako zahodne države kot tudi Sovjetska zveza; ta se o tem ni takoj izrekla, kar je nakazovalo začetno nezadovoljstvo s tem, da je Jugoslavija okrepila svoj položaj in njene vezi z zahodnimi državami. Rim in Beograd sta o začetku veljavnosti pogodbe obvestila Varnostni svet Združenih narodov, ki se je seznanil s formalno rešitvijo »tržaškega vprašanja« in zabil zadnji žebelj v krsto vsakršne ideje o ustanovitvi Svobodnega tržaškega ozemlja.

Obe vladi sta dosegli svoj glavni cilj, tj. stabilizacijo meje, tudi za ceno nekaterih žrtev, kot je običajno pri vsakih pogajanjih. Italija se je odpovedala coni B in opustila vsakršno zahtevo po ozemeljskih kompenzacijah, četudi le simbolične vrednosti, medtem ko je Jugoslavija opustila vsako upanje, da bi vprašanje zaščite manjšin internacionalizirala oziroma da bi razširila zaščito na Videmsko pokrajino.

Potem ko sta dokončno zaprli občutljivo poglavje o preteklosti z napakami in zablodami, sta Italija in Jugoslavija izboljšali sicer dobre dvostranske odnose. Vlada v Rimu si je v naslednjih petnajstih letih močno prizadevala za utrditev jugoslovanske federacije, celo toliko, da se je znašla v zadregi, ko so centrifugalne sile omogočile njen razpad; do tega je prišlo že zunaj konteksta hladne vojne.

Gospodarsko sodelovanje, zelo pomembno za obe strani, je prineslo očitne koristi, čeprav so jih omejevale težave v obeh državah. Primer: le leto dni po tem, ko so sporazumi začeli veljati leta 1978, je bila Jugoslavija prisiljena izvesti ukrepe, ki so omejevali nakupe njenih državljanov v tujini. S tem je zadala hud udarec čezmejni trgovini, ki je bila v desetletju pred tem v izjemnem razmahu. Mrtva črka na papirju je ostal tudi največji adut Italije v pogajanjih – ustanovitev čezmejne industrijske proste cone, ki bi lahko dokončno zagnala razvoj tržaškega območja. Šlo je za presenetljiv primer, ki se je spremenil v diplomatski bumerang. Predlog je bil zasnovan za ublažitev predvidenega nezadovoljstva lokalnega javnega mnenja glede teritorialnih določb sporazuma; zaradi različnih razlogov, ki zahtevajo posebno presojo, je to spodbudilo protestno gibanje, ki je nasprotovalo sporazumom.

PETDESET LET OSIMSKIH SPORAZUMOV: PRAVNI VIDIK

Veleposlanik Andrej Grasselli

I.

V slovenščini uporabljamo za mednarodnopravne akte, ki sta jih Jugoslavija in Italija podpisali v Osimu, množino, čeprav slovenščina pozna dvojino: Osimski sporazumi, in ne osimska sporazuma.

Sporazuma sta dva: pogodba (*traité*) in sporazum (*accord*) o pospeševanju gospodarskega sodelovanja. V mednarodnem pravu se oba izraza uporabljata za pravno zavezujoče pisne mednarodne dokumente. Dunajska konvencija o pravu mednarodnih pogodb uporablja izraz pogodba (*treaty, traité*), hkrati pa takoj pove, da se lahko uporabijo tudi drugi izrazi. Iz prakse držav je razvidno, da se izraza pogodba ali pakt uporabljata v primeru najpomembnejših državnih dogovorov (na primer mirovne pogodbe), sicer sporazum in za dogovor o izvedbenih oziroma tehničnih vprašanjih protokol (*protocole, zapisnik*).

Pogodba ima preambulo, devet členov, deset prilog, sklepni akt, priložena so še izmenjana pisma med ministroma za zunanje zadeve, ki niso označena kot priloge, so pa prav tako sestavni del pogodbe in pomenijo dogovor o štirih vprašanjih.

Sporazum ima 11 členov in štiri priloge.

Jezik Osimskih sporazumov je francoščina, podpisani so v dveh alternatih, jugoslovanskem in italijanskem. Objavljeni so bili tudi v uradnih jezikih obeh pogodbenic, torej jezikih jugoslovanskih narodov in italijanščini. Sporazume sta podpisala zunanja ministra Minić in Rumor 11. novembra 1975, veljati so začeli 2. aprila 1977, ko so bile po končanih postopkih ratifikacije v obeh državah izmenjane ratifikacijske listine v Beogradu. Za ratifikacijo je bilo v Jugoslaviji potrebno soglasje Skupščine Slovenije, ki je bila takrat federalna enota Jugoslavije.

Sporazumi so v odnosih med pogodbenicama končali učinkovanje London-skega memoranduma, razen njegove priloge II (Specialni statut).

Jugoslavija je 15 let po uveljavitvi Osimskih sporazumov prenehala obstajati, nasledili sta jih Slovenija in Hrvaška, več o tem spodaj.

Jugoslovanski izvod izvirnega sporazuma je v beograjskih arhivih. Po sporazumu o nasledstvu med državami naslednicami nekdanje Jugoslavije ga bo Srbija izročila Sloveniji ali Hrvaški glede na njun dogovor.

Pred pregledom vsebine sporazumov kratka opomba o mednarodnem političnem okviru, v katerem so nastali. Ta je pomemben za razumevanje sporazumov. Gre za obdobje popuščanja napetosti med velesilama, s podpisom Helsinške sklepne listine so bila potrjena načela sodelovanja med državami v Evropi, razdeljeni med dva družbenopolitična in gospodarska sistema. Načela listine, kot so spoštovanje suverenosti, teritorialna nedotakljivost, miroljubno reševanje sporov, spoštovanje temeljnih človekovih pravic in svoboščin, so vgrajena v preambulo sporazumov in so pomembna za razlago njihovih določb.

Temeljni namen oziroma želja, zaradi katere so politiki obeh držav z različnimi sistemi sklenili sporazume, je bil prispevati h krepitvi miru in varnosti v Evropi, kar je tudi navedeno v preambuli pogodbe (odstavek 6). Povedno je, da so na italijanski strani pri pripravi in uveljavitvi sporazumov vodilno vlogo imeli politični dediči enega očetov združevanja Evrope Alcida de Gasperija: Mariano Rumor je bil podpisnik, v parlamentu sta sporazume zagovarjala Aldo Moro in Arlando Forlani. Šlo je za dovolj pomemben prispevek k sodelovanju in varnosti v Evropi.

Jugoslovanski politiki so po Osimskih sporazumih govorili o najbolj odprti meji. Treba pa se je zavedati, da so bile kljub tej retoriki v Jugoslaviji stalno na državni meji posebne vojaške enote (graničarji), katerih pripadniki so imeli pravico, da zaradi nedovoljenega prestopa meje ubijejo človeka.

II.

Sporazumi urejajo pet sklopov vprašanj: državna meja, zaščita manjšin, statussne in premoženjskopravne zadeve, kulturna dediščina, umetniški predmeti in arhivi ter gospodarsko sodelovanje.

Meja

Dva člena in štiri priloge določajo državno mejo med Slovenijo in Italijo. V prilogah je meja opisana, prikazana v ravnih črtah in vrisana na zemljevidu. Določena je tudi meja na morju. Gre za okrog 50 km meje na kopnem (petina slovensko-italijanske državne meje).

V večjem delu v pogodbi določena meja povzema v Pariški mirovni pogodbi določeno mejo med Svobodnim tržaškim ozemljem (STO) in Jugoslavijo, v delu sledi razmejitveni črti med conama A in B STO (Morganova linija), ki sta ju po končani vojni upravljala prvo britansko-ameriško in drugo jugoslovansko vojaško poveljstvo. To faktično razdelitev STO je pravno potrdil Londonski memorandum leta 1954, ki ga je Italija razumela kot začasno ureditev. Kot dokončni dogovor o meji so jo nadgradili Osimski sporazumi.

Meja na morju je bila z Osimskimi sporazumi določena na novo. Prejšnje morske meje so bile določene s Pariško mirovno pogodbo med STO in Italijo (Tržaški zaliv /Golfo di Panzano) oziroma Jugoslavijo (Luka Mirne//Porto del Quietto).

Meja na morju med Slovenijo in Italijo ter Italijo in Hrvaško v skladu z mednarodnim pravom morja sledi z nekaterimi prilagoditvami sredinski črti v Tržaškem zalivu. Dolžina morske meje je okrog 40 km, od tega ob zadnjem delu po sodbi mednarodnega razsodišča poteka stik Slovenije z mednarodnimi vodami.

Manjšini

Osimski sporazumi uporabljajo za pripadnike slovensko govoreče skupnosti v nekdanji coni A STO in za pripadnike italijansko govoreče skupnosti v coni B dva izraza: manjšina (minorité) in etnična skupina (groupe ethnique). Ob podpisu pogodbe sta se ministra dogovorila (priloga X), da bo jugoslovanska stran za obe skupnosti uporabljala izraz »manjšina«, italijanska stran pa »etnična skupina«. Mednarodno uveljavljeni izraz za skupine prebivalcev, ki so v državi etnično, versko ali jezikovno drugačne, je manjšina (minority), če izhajamo iz Pakta o državljanstvih in političnih pravicah (uveljavljen 1967, 27. člen).

Manjšinska zaščita je uveljavljena v mirovnih pogodbah po 1. svetovni vojni za manjšine v novih državah, nastalih z uresničitvijo načela samoodločbe

narodov. Po 2. svetovni vojni je Pariška mirovna pogodba uvedla posebne pravice za nemško govoreče italijanske državljane v provincah Bolzano in Trento brez uporabe izraza »manjšina«, v Avstrijski državni pogodbi pa je ta izraz uporabljen v 7. členu, ki določa pravice slovenske in hrvaške manjšine.

V Osimskih sporazumih se na manjšini nanašata 4. odstavek preambule in 8. člen. Ureditev ne določa konkretnih pravic, temveč napotuje na spoštovanje ustavnih in mednarodnih načel o varstvu manjšin ter na obvezo spoštovanja ravni varstva, ki jo je določal Londonski memorandum v prilogi.

Londonski memorandum je kratek dokument, ki so ga podpisale ZDA, Združeno kraljestvo, Jugoslavija in Italija ter je leta 1954 potrdil dejansko razdelitev STO med Jugoslavijo in Italijo. V STO sta bila uradna državna jezika slovenščina in italijanščina. Temu ustrezno je bilo vprašanju uporabe jezika in položaja narodne skupnosti, ki je z razdelitvijo STO postala manjšinska, namenjena velika pozornost. Priloga memorandumu, ki ureja to vprašanje (Specialni statut), je po obsegu bistveno večja kot memorandum. Na recipročni podlagi so podrobno urejene pravice dostopa do javnih služb, lastnih organizacij, izobraževalnih in kulturnih institucij, uporabe jezika v upravi, sodstvu, šolstvu, javnih napisih in krajevnih označbah.

Na šolskem področju so navedene celo posamezne institucije kot *status quo*, drug pomemben del ureditve je recipročnost, slovenska manjšina je v Italiji in italijanska v Sloveniji. Dvostranska pogodbeni zaščita je visoka in presega večstransko, tudi v evropskem regionalnem okviru (konvencije Sveta Evrope).

Statusne in premoženjskopravne zadeve

Ob odstopu ozemlja in z delitvijo STO je bila mednarodno urejena tudi možnost opcije prebivalcev teh ozemelj za Italijo ali Jugoslavijo in s takšno odločitvijo povezane premoženjske pravice. Ureditev je bila recipročna, dejansko pa je imela pomen predvsem za begunce v Italijo, ki svoje prihodnosti niso videli v komunistični Jugoslaviji (ezuli).

Zelo podobne določbe o opciji in z njo povezanimi pravicami so tudi v Osimskih sporazumih, čeprav zaradi takrat že urejenih razmer večjega praktičnega učinka niso imele. Trije členi pogodbe (3., 4., 5. člen) in štiri priloge (VI, VII, VIII, IX) urejajo vprašanje državljanstva in z njim povezanih pravic do premoženja in nepremičnega premoženja, socialnega zavarovanja in pokojnin.

Ureditev v načelu upošteva določbe Pariške mirovne pogodbe o državljanstvu oseb na odstopljenih ozemljih. Osebe s stalnim prebivališčem (pertinenti) dobijo državljanstvo države, ki ji pripade ozemlje. V Osimskih sporazumih ni več izključena možnost dvojnega državljanstva, vsaka država uredi to s svojimi predpisi.

Pogodbi je priloženo pismo, po katerem se osebe, ki so optirale za italijansko državljanstvo, štejejo za italijanske državljane brez prekinitve, torej tudi v obdobju 1947–1954, ko so bile državljani STO in pozneje, ko so bili jugoslovanski državljani. Ob tem velja spomniti na veliko pravno razpravo, ali je suverenost Italije nad ozemljem STO leta 1947 prenehala, v kateri so pravniki zastopali različna stališča glede na njihovo provenienco. 21. člen Pariške mirovne pogodbe je jasen: »Italijanska suverenost nad območjem, ki sestavlja STO ... preneha z začetkom veljavnosti te pogodbe.« Hkrati je razumljivo, da je ureditev v Osimskih sporazumih o fikciji neprekinjenega italijanskega državljanstva upravičena, saj je bilo treba zaščititi pravice posameznika, ki jih ščiti sodobni pravni red.

Lastnina v Jugoslaviji, ki je po letu 1945 izvajala sistemske ukrepe odvzema lastnine, ni bila zaščitena po mednarodnih pravilih. Pogodba (4. člen) predvidela sklenitev posebnega sporazuma o pavšalni (forfetarni) odškodnini za odvzeto premoženje italijanskih pravnih in fizičnih oseb ter možnost, da se v določenih primerih omogoči upravičencem razpolaganje z nepremičninami.

Sporazum o odškodnini je bil med Jugoslavijo in Italijo sklenjen leta 1983, določena je bila odškodnina 110 milijonov dolarjev. Dokončno je ta znesek plačala Slovenija na fiduciarni račun v Luksemburgu.

Gospodarsko sodelovanje

Zaradi pospešitve gospodarskega sodelovanja je bil hkrati s pogodbo v Osimu podpisan sporazum o sodelovanju na gospodarskem področju. Gospodarsko sodelovanje med lokalnimi območji so že pred Osimskimi sporazumi urejali posebni sporazumi, vodooskrbo italijanskega obmejnega območja iz izvirov na jugoslovanskem ozemlju pa Pariška mirovna pogodba. Osimski sporazumi so izhajali iz širšega koncepta usklajenega urejanja hidroloških vprašanj, cestnih in vodnih povezav, energetske oskrbe in zaščite Jadrana. Osrednji projekt je bila prosta cona na obeh straneh meje, ki naj bi prispevala k industrijskemu razvoju Trsta in obmejnega območja, za Jugoslavijo pa bi bila zanimiva tudi z

vidika Evropske gospodarske skupnosti, ki ji je pripadala Italija. Ustanovljena je bila tudi meddržavna cestna služnost zaradi lažjega dostopa do dela slovenskega ozemlja (Sabotinska cesta).

III.

Osinski sporazumi so bili sklenjeni med Italijo in Jugoslavijo, ki je leta 1992 razpadla. Teritorialno se nanašajo na Slovenijo, delno na Hrvaško, na druge države naslednice ne. Nasledstvo držav je v mednarodnem pravu vprašanje, ki je eno najbolj zapletenih.

Za državne meje lahko rečemo, da danes velja pravilo mednarodnega običajnega prava, da v primeru nasledstva držav ostanejo nespremenjene (načelo *uti possidetis*). O nasledstvu mednarodnih pogodb, državnega premoženja, dolgov in arhivov je OZN sprejela posebni konvenciji leta 1978 in 1983, ki ju je ratificiralo nekaj držav. Slovenija je ob osamosvojitvi leta 1991 sprejela določbo na ustavni ravni o spoštovanju mednarodnih pogodb države predhodnice.

Konferenca o Jugoslaviji je takoj leta 1991 zavzela stališče, da so meje nespremenljive. Pravno mnenje o tem je pripravila tudi Arbitražna komisija Konference o Jugoslaviji (Badinterjeva komisija, mnenje št. 3).

Italija je mednarodno priznala Slovenijo na začetku leta 1992 in s tem *implicit*e potrdila skupno državno mejo. Nadaljnjo veljavnost vseh dvostranskih pogodb nekdanje Jugoslavije v njunih medsebojnih odnosih sta Slovenija in Italija potrdili z izmenjavo diplomatskih not leta 1992 (skupaj 46 mednarodnih pogodb). Med njimi so bili Osinski sporazumi v celoti.

Ob potrditvi nadaljnje veljavnosti sporazuma o odškodnini iz leta 1983 je Slovenija izrazila pripravljenost, da z italijansko stranjo obravnava možnost razpolaganja nekdanjih lastnikov z nepremičninami, ki so bile nacionalizirane in za katere je to mogoče. Italija je rešitev vprašanja razpolaganja z nepremičninami postavila kot pogoj za svoje soglasje za pridružitve Slovenije EU. Ob pogajanjih za sklenitev pridružitvenega sporazuma z EU je bilo to vprašanje rešeno s španskim kompromisom, po katerem je Slovenija z uveljavitvijo pridružitvenega sporazuma leta 1999 odprla nepremičninski trg za državljane EU, ki so imeli vsaj tri leta neprekinjeno prebivališče v Sloveniji.

IV.

Osimski sporazumi spadajo med mednarodne pogodbe, ki so določile politično podobo prostora med severnim Jadranom in Panonsko nižino. V zadnjih 150 letih so bile to Dunajska pogodba (1866), Saintgermainška pogodba (1919), Rapalska pogodba (1920), Nettunske konvencije (1925), Pariška mirovna pogodba (1947) in Londonski memorandum (1954). Bila je končna ureditev meje, kot jo poznamo po začasnem stanju po Londonskem memorandumu, ki je trajalo 20 let. Sklenjeni so bili, ko je postalo jasno, da italijansko vztrajanje na začasni rešitvi postaja moteče.

Te pogodbe so v glavnem sklepale velike sile. S pravnega vidika je zanimiva cesija ozemlja v korist tretjega v Dunajski pogodbi (1866), ko je Avstrija odstopila Benečijo Franciji v korist Italije, kar je Francija storila v zameno za savojsko ozemlje, ki ga je dobila od Italije. Saintgermainška pogodba, ki je uredila razpad Avstro-Ogrske in priznala novo državo Srbov, Hrvatov in Slovencev (pozneje Jugoslavija), je določila samo skrajno vzhodno točko meje v Alpah med Italijo in Avstrijo, od te pa je bila določitev meje prepuščena prizadetima državam samima – gre za razred velikosti nekaj sto kilometrov.

V Pariški mirovni pogodbi je zanimiva ustanovitev posebne države okrog Trsta – STO. Dejansko država dvojne velikosti ozemlja Gaze (756 km²) ni zaživel. Države, ki so imele njeno ozemlje pod vojaško okupacijo (ZDA, Združeno kraljestvo, Jugoslavija) in Italija, so ga z deset kilometrov dolgo mejo razdelile med Jugoslavijo (dve tretjini ozemlja) in Italijo (ena tretjina ozemlja z največjim mestom). Veliki sili, ki sta bili podpisnici mirovne pogodbe, sta mednarodni akt o razdelitvi podpisali, druge velike sile podpisnice mirovne pogodbe so bile o njem obveščene v Varnostnem svetu in niso ugovarjale. Jugoslaviji in Italiji je preostalo, da sami rešita vprašanje začasnosti razmejitve. Ko sta to storili, sta v dvostranski pogodbi celo deklarirali konec učinkovanja mednarodnega akta, ki sta ga poleg njiju podpisali še dve državi, in to stalni članici Varnostnega sveta. Uporabili sta že preizkušeni pravni vzorec – o novi pogodbi o istem predmetu sta obvestili podpisnici, ki nista več sodelovali s podpisom, in OZN.

Druga bistvena aktualna razsežnost je garancija za manjšini. Gre za območje, ki je bilo od nekdaj etnično mešano. Po 1. svetovni vojni je prišlo pod italijansko suverenost, vendar brez takrat običajne zaščite za slovensko manjšino.

Po 2. svetovni vojni je bil poudarek bolj na individualnih človekovih pravicah (deklaracija in oba pakta OZN o človekovih pravicah, evropska regionalna ureditev), ki jih je Italija kot demokratična in pravna država spoštovala, Jugoslavija pa je bila do konca svojega obstoja tozadevno problematična. Kljub takšnemu splošnemu trendu, ki ni bil ugoden za človekove pravice, katerih naslovnik je skupina, je bil ob razdelitvi STO uveljavljen poseben statut s pomembnimi pravicami italijanske etnične skupine v Jugoslaviji in slovenske v Italiji. Pomeni zaščito manjšin kot dodatno raven in mednarodno obveznost. Osimski sporazumi so to ureditev povzeli in ostaja aktualna, saj je natančnejša in na višji ravni kot univerzalna in evropska regionalna ureditev.

Druge določbe Osimskih sporazumov, razen o vrnitvi kulturnih dobrin, umetniških del in arhivov ter o Sabotinski cesti, ki je v uporabi, je mogoče imeti za zastarele, že uporabljene ali sporazumno neuresničene. Med zastarelimi lahko navedemo določbe o obmejnem prometu, uporabljene so bile določbe o statusnih in premoženjskopравnih zadevah, od uresničitve proste cone sta obe strani dejansko odstopili, gospodarsko sodelovanje je s pridružitvijo Slovenije EU dobilo novo razsežnost.

V.

Prostor, na katerega se nanašajo Osimski sporazumi, je pol stoletja po njihovem nastanku odprt. Bistvena za odprtje sta bila nastanek novih držav, Slovenije in Hrvaške, ter njun pristop k mednarodnim pogodbam o EU in k Severnoatlantskemu zavezištvu, katerih članica je Italija bila že, ko je sklenila Osimske sporazume. Lahko rečemo, da so bili korak v tem procesu.

Literatura:

Osimski sporazumi, Založba Lipa, Koper 1977.

Pariška mirovna pogodba, Integralno prevodno besedilo, Ministrstvo za zunanje zadeve, Ljubljana 1997.

Memorandum of Understanding (with annexes and exchange of notes) regarding the Free Territory of Trieste, UNTS vol. 235, str. 99.

Sporazum o vprašanih nasledstva, Ul. RS MP št. 20/2002.

Božo Cerar: Španski kompromis, enciklopedija-osamosvojitve.si (5. 10. 2025)

Benedetto Conforti: Mednarodno pravo, Ljubljana, 2005, § 13.3.

- Malgosia Fitzmaurice: Badinter Commission (for the Former Yugoslavia), opil.ouplaw.com (5. 10. 2025).
- Ivo Murko, Marko Kosin in Mojca Drčar-Murko: Meje in odnosi s sosedomi, Fakulteta za družbene vede, Ljubljana 2004.
- Raoul Pupo: Eksodus iz cone B Svobodnega tržaškega ozemlja (1945–1958), Prispevki za novejšo zgodovino, št. 1/2013, str. 173.
- Danilo Türk: Temelji mednarodnega prava, Ljubljana 2007, str. 178 sl.
- Budislav Vukas: Solution définitive de la »question de Trieste« par la conclusion des accords entre l'Italie et la Yougoslavie a Osimo (Ancona), le 10 novembre 1975, AFDI 1976, str. 77.

PRIČEVANJA, PRVI DEL

Pričevanje Massima Spinettija, nekdanjega italijanskega veleposlanika v Sloveniji

Moje pričevanje o razvoju italijansko-slovenskih odnosov v času po Helsinški sklepnii listini zajema dve obdobji pred osamosvojitvijo Republike Slovenije in dve po njej z vrhuncem v obdobju, ko sem imel čast biti italijanski veleposlanik v Ljubljani od leta 1995 do leta 1999.

Prvo obdobje se začena januarja 1977, ko sem prevzel zadolžitve namestnika vodje Urada za stike z javnostjo takratne Evropske gospodarske skupnosti (EGS). To je bilo kmalu po skupni izjavi, podpisani v Beogradu 2. decembra 1976 med EGS in Socialistično federativno republiko Jugoslavijo, s katero sta obe strani izrazili namero, da dosežeta sporazum o gospodarskem sodelovanju. Cilj sporazuma je bil okrepiti in poglobiti medsebojne odnose, začete s trgovinskim sporazumom 26. junija 1973, in povečati njihovo raznovrstnost.

Na tem položaju sem ostal do marca 1979, ko sem bil dodeljen na novo delovno mesto v tujini, ne da bi dočakal konec postopka tega sporazuma, podpisanega v Beogradu 2. aprila 1980 med italijanskim predsedovanjem Svetu Evropske gospodarske skupnosti. Sem pa v teh dveh letih prispeval k oblikovanju italijanskega stališča o tej zadevi. Italija je močno podpirala dosego sporazuma, ki bi spodbujal čedalje tesnejše gospodarske odnose in Jugoslaviji zagotavljal ugodnejšo obravnavo v primerjavi z vzhodnoevropskimi državami ter določal načela za sodelovanje v različnih sektorjih. Da bi pospešili začetek veljavnosti trgovinskega dela sporazuma, ki za razliko od delov o sodelovanju ni zahteval ratifikacije parlamentov vseh držav članic, je bil med stranema podpisan začasni sporazum, ki je izključeval trgovinski sporazum iz splošnega sporazuma in je začel veljati maja istega leta.

Zanimivo je, da je v preambuli evropske uredbe, na podlagi katere je bil odobren začasni sporazum, med drugim navedeno, da je bil namen uredbe prispevati k doseganju ciljev Osimskih sporazumov, sklenjenih med Italijo in

Jugoslavijo 10. novembra 1975. Uredba je tako formalizirala posebni interes Italije za njen takojšnji začetek veljavnosti.

Mimogrede bi rad omenil, da sem imel v istem obdobju glede na to, da zajema obdobje po Helsinški sklepni listini o varnosti in sodelovanju v Evropi izhodišče našega dogodka čast več mesecev sodelovati kot član italijanske delegacije na nadaljevalnem srečanju v Beogradu, ki je potekalo od oktobra 1977 do marca 1978. Na gospodarskem forumu srečanja sem udeležence seznanil tudi s predlogom za izvajanje sklepne listine, ki je gospodarskim subjektom omogočil uporabo teleksa za pogajanja, kar je bilo takrat najnaprednejše telekomunikacijsko sredstvo, vendar v vzhodnoevropskih državah ni bilo dovoljeno. Kot vsi drugi predlogi, oblikovani med konferenco, tudi ta ni bil vključen v končni dokument; vzhodnoevropske države so nasprotovale vključitvi kakršne koli posebne zaveze glede izvajanja Helsinške sklepne listine v končni dokument, očitno zato, da bi se izognile kakršni koli zavezi na področju človekovih pravic.

Zdaj pa vstopam v srčiko italijansko-slovenskih odnosov. Maja 1995 so me kot namestnika direktorja za kulturne odnose na italijanskem ministrstvu za zunanje zadeve poslali v Ljubljano na prvo srečanje delovne skupine za izobraževalne in kulturne dejavnosti manjšin (italijanske v Sloveniji in slovenske v Italiji), ustanovljene na podlagi protokola o izvajanju kulturnega sporazuma; spremljali so me strokovnjaki s področja izobraževanja. To je bil čas velikih napetosti v italijansko-slovenskih odnosih, saj takrat italijanska vlada še ni dala soglasja k sklenitvi pridružitvenega sporazuma med Slovenijo in Evropsko unijo. Bil sem pripravljen na napeto vzdušje, a na moje veliko veselje je bila naša delegacija zelo pristržno sprejeta, pogovori pa so potekali v ozračju sodelovanja in medsebojnega razumevanja. Po dveh dneh plodnega dela sva s slovenskim kolegom podpisala dokument, ki določa različne oblike sodelovanja v korist obeh manjšin.

Končujem s kratko omembo časa, ko sem prevzel zadolžitve veleposlanika v Ljubljani novembra 1995. Tedaj je v dvostranskih odnosih vladala napetost, in sicer zaradi spora glede premoženja Italijanov, ki so v sklepnem obdobju druge svetovne vojne in po njej zapustili rodne kraje na vzhodni obali Jadrana. Na podlagi tako imenovanega »Solanovega kompromisa«, ki ga je pripravilo špansko predsedstvo Evropske unije v drugi polovici leta 1996, je Italija dala soglasja k podpisu pridružitvenega sporazuma, s čimer se je začela nova faza v

italijansko-slovenskih odnosih. Čeprav je bil kompromis oblikovan na evropski ravni, je bila moja naloga poročati Rimu o napredku procesa spreminjanja slovenske zakonodaje, potrebnega za njegovo izvajanje, kar je Italija razumljivo zelo pozorno spremljala. Kmalu zatem je Slovenija ugodila dolgoletni prošnji italijanske vlade – registraciji Italijanske unije v Sloveniji kot organizacije pripadnikov italijanske narodne skupnosti, ustanovljene za zaščito in razvoj njene narodne, kulturne in jezikovne identitete s ciljem ohranjanja in gojenja odnosov s skupnostjo na Hrvaškem in z matičnim narodom.

Sredi leta 1999 sem zapustil Ljubljano zaradi novih zadolžitev, zadovoljen, da sem aktivno sodeloval v ključnem obdobju odnosov med državama. Danes pa sem posebej zadovoljen, da sem po petindvajsetih letih spet tukaj in da se skupaj s slovenskimi kolegi veselim čezmejne evropske prestolnice kulture Nove Gorice in Gorice.

Pričevanje Bogdana Benka, nekdanjega slovenskega veleposlanika v Italiji

Zahvaljujem se za povabilo na udeležbo na današnji konferenci, in sicer kot pričevalec o izgrajevanju italijansko-slovenskih odnosov.

Moj prispevek s temo »Od Helsinške sklepne listine do evropske prestolnice kulture« sem si zastavil najprej kot kratek uvod o pomenu Helsinške sklepne listine in Osimskih sporazumov za slovensko državo in v nadaljevanju bom opisal osebne spomine na začetek slovensko italijanskih odnosov.

S popuščanjem napetosti med vzhodom in zahodom in s helsinško konferenco, ki je 1. avgusta 1975 sprejela Listino o varnosti in sodelovanju v Evropi, v kateri so bila med drugimi tudi določila o nedotakljivosti meja, ozemeljski celovitosti držav in mirnem reševanju sporov, je dozorel pravi čas za sklenitev Osimskih sporazumov med Jugoslavijo in Italijo. 10. novembra letos bo 50 let od podpisa sporazumov med Jugoslavijo in Italijo v Osimu, ki so z ratifikacijo v obeh parlamentih začeli veljati 11. oktobra 1977.

Osimski sporazumi so bili ocenjeni kot prvo neposredno izpolnjevanje omejenih helsinških načel.

Osimski sporazumi rešujejo vprašanja, ki so ostala odprta po mirovni konferenci v Parizu v letih 1946/47 oziroma po Mirovni pogodbi z Italijo in po podpisu Londonskega memoranduma o soglasju leta 1954. Med temi vprašanji je posebnega pomena dokončna ureditev poteka meje med obema državama.

Republika Slovenija je legitimna naslednica in s tem pogodbenica stranka tako Osimskih sporazumov kot tudi drugih sporazumov med Jugoslavijo in Italijo. Tak status je Republiki Sloveniji Italijanska republika priznala z izmenjavo not leta 1992, ko je Slovenija nasledila več kot 40 dvostranskih sporazumov med Jugoslavijo in Italijo.

Nasledstvo mednarodnih pogodb med Jugoslavijo in Italijo je bilo izrednega pomena za Slovenijo v času njene osamosvojitve in procesu njenega mednarodnega priznanja.

Razpad Jugoslavije in osamosvojitve Slovenije leta 1991 sem doživeljal v Trstu, kjer sem služboval kot vicekonzul na Generalnem konzulatu SFRJ. Generalni konzulat je vodil generalni konzul Jože Šušmelj, sociolog, poslanec, diplomat in pisec, ki je dva mandata vodil tudi Občino Nova Gorica. Šušmelja, ki je lani umrl, posebej omenjam, ker je bil osebno zelo predan krepitvi sodelovanja dveh Goric, primorski regiji in izgradnji slovensko-italijanskih odnosov.

Trst je bil v procesu osamosvajanja Slovenije izjemno pomemben; pomenil je neposredni stik nastajajoče slovenske države, ki še ni bila mednarodno priznana in ni imela uradnega predstavnika v Rimu, z italijanskimi političnimi, gospodarskimi in kulturnimi strukturami, predvsem pa s slovensko narodno skupnostjo v Italiji, ki nam je bila v tistem času v veliko odporo.

Jedro jugoslovanskega generalnega konzulata v Trstu so tvorili Slovenci (Šušmelj, Benko in gospa Mramor), ostalo osebje je bilo srbsko. Šlo je za zanimiv in poseben način delovanja konzulata, ko smo Slovenci v jugoslovanskem konzulatu v Trstu delovali za interese Slovenije in predvsem po navodilih Ljubljane, ostalo osebje pa po navodilih Beograda. Iz Ljubljane smo dobili navodilo, da ostanemo v tem konzulatu do konca, ker je bilo lažje promovirati interese Slovenije v Italiji na podlagi priznanega položaja, kot če bi to poskušali individualno brez formalnega statusa.

V tistem času je bil položaj zapleten; uradni Rim je bil zelo zadržan do slovenskih ambicij glede samostojnosti, še več, zunanji minister Gianni De Michelis je zagovarjal enotno Jugoslavijo. Večji posluš za slovenske težnje po samostojnosti so imeli funkcionarji Avtonomne dežele FJK (še posebej takratni predsednik Adriano Biasutti) in nekatere organizacije oziroma združenja in del javnosti ob meji. Vendar je bilo za načelnimi simpatijami FJK do samostojne Slovenije čutiti tudi pritajen strah pred morebitno poplavo beguncev iz Slovenije, ki bi jo lahko sprožil nenadzorovani razpad Jugoslavije. Jože Šušmelj je imel takrat v Trstu pomembno vlogo pri organiziranju stikov prve slovenske vlade (še ne mednarodno priznane Slovenije) z ustreznimi italijanskimi sodelavci. Skupaj smo si prizadevali za informiranje in seznanjanje italijanske javnosti z dogajanjem v Jugoslaviji.

Z razglasitvijo slovenske samostojnosti so se razmere na meji zaostrole. Osrednja mednarodna mejna prehoda, Fernetiči in Škofije, so s podporo jugoslovanske vojske zasedli zvezni policisti in cariniki. S tem dejanjem je takratna

zvezna oblast v Beogradu želela poslati zelo jasno sporočilo svetu, da Slovenija ne more biti samostojna država, saj nima nadzora nad mejami oziroma svojim ozemljem.

Slovenska policija in teritorialna obramba sta 28 zveznih policistov in carinikov na Fernetičih obkolili in jim prekinili zveze s centralo. Na meji je prihajalo tudi do nenadzorovanega streljanja in mejni prehod je bil blokiran. Zato so se karabinjerji obrnili na jugoslovanski generalni konzulat v Trstu s prošnjo, da jim nudimo pomoč pri reševanju nastalega položaja. Z generalnim konzulom Šušmeljem sva se dogovorila, da prevzamem vlogo posrednika z italijanskimi oblastmi, da bi jugoslovanski policisti na mejnem prehodu Fernetiči čim prej zapustili slovensko ozemlje. Umik jugoslovanske policije s Fernetičev sem organiziral tako, kot je zapisal Šušmelj v svojih spominih: »Morali so odložiti orožje in uniforme, italijanski karabinjerji so jim v kasarni na Opčinah dali civilne obleke – trenirke – in »paštašuto«, jih z avtobusom v spremstvu policije odpeljali na železniško postajo in jih vkrcali na vlak. Odpeljali so jih v Bari in od tam so odšli s trajektom v Črno goro.«

To je bila moja prva, da tako rečem »mirovna« misija, sicer kot jugoslovanskega vicekonzula, pa vendar v korist Slovenije in Italije in ne nazadnje vseh posameznikov, ki so bili udeleženi v tem konfliktu.

Vsem Slovencem v Generalnem konzulatu SFRJ v Trstu (Šušmelj, Mramor, Benko) je Beograd postopoma odpovedal delovna razmerja. Jože Šušmelj in Irena Mramor, ki sta prva prejela odpoved, sta ostala v Trstu in po priznanju Slovenije formalizirala ustanovitev Generalnega konzulata Republike Slovenije. Tako je Jože Šušmelj, zadnji generalni konzul SFRJ, postal prvi generalni konzul Republike Slovenije, jaz pa prvi slovenski vicekonzul.

Kot slovenski diplomat sem bil leta 2015 imenovan za veleposlanika v Italijanski republiki, kjer sem služboval do upokojitve 2019. To je bilo obdobje krepitve partnerskih odnosov med Slovenijo Italijo tako na dvostranski kot tudi večstranski ravni. Službovanja v Rimu se še vedno spominjam kot enega najlepših v svoji karieri.

POZDRAVNI NAGOVORI OB ZAČETKU POPOLDANSKEGA DELA V NOVI GORICI, 23. OKTOBER 2025

**Veleposlanik Ivo Vajgl, predsednik Kluba nekdanjih slovenskih
veleposlanikov**

Spoštovani.

Dejstvo, da smo se ob obletnici helsinške konference in Osimskih sporazumov sestali v širšem kontekstu evropskega in sosedskega sodelovanja, poudarja pomen in vsebino procesov, ki so jih ti zgodovinski dogodki omogočili. Ponudili so tudi uresničitev ideje o kulturni prestolnici Evrope kot izvirne ideje čezmejnega povezovanja dveh istoimenskih mest in njihovih prebivalcev po zgodovinskih obdobjih, ki niso bila brez težav in obžalovanja vrednih dogodkov, ki so jih občutili ljudje na obeh straneh tedanjih meja. Lahko si priznamo, da smo si eni in drugi naložili težke nahrbtnike krivde, ki jo danes lahko vidimo drugače, z odprtostjo in iskreno željo po preseganju starih zamer in ran.

V današnjem svetu se je umestno vprašati, kakšna je lahko vloga diplomatov in diplomacije nasploh. Očitno je, da si veliki igralci svetovne politike, ko gre za ključna vprašanja, v medsebojnem komuniciranju namesto diplomacije raje izberejo najrazličnejše posebne pooblaščenke in zaupnike. Dovoljujem si trditi, da doslej in verjetno tudi v prihodnje glede mednarodnih sporazumov in mednarodnega prava pri reševanju sporov, težav in iskanja miru brez diplomacije ne bo šlo.

Tudi to sta lahko sporočilo in prispevek te konference.

Marko Tribušon, podžupan občine Nova Gorica

Spoštovane dame, cenjeni gospodje.

V veliko veselje in čast mi je, da vas lahko danes pozdravim v imenu Mestne občine Nova Gorica na prenovljenem Trgu Evrope, večkulturnem stičišču in zbirališču ljudi z obeh strani slovensko-italijanske meje.

Nova Gorica in Gorica imata edinstveni zemljepisni položaj. Ločuje ju državna meja, vendar sta mesti zgodovinsko in gospodarsko povezani. Evropska prestolnica kulture to geografsko danost spreminja v močan simbol čezmejne enotnosti, evropske povezave in mirnega sobivanja. Veseli smo, da ste si prav letos skupaj z italijanskimi kolegi izbrali prav naše mlado mesto vrtnic za prizorišče enodnevnega dogodka »Od Helsinške sklepne listine do GO! 2025«.

Iskreno se vam zahvaljujemo za podporo, ki ste nam jo nekdanji slovenski veleposlaniki izkazali ob dodelitvi naslova evropska prestolnica kulture 2025, ki je tako za Novo Gorico kot tudi Gorico izjemnega pomena, ker še bolj združuje obe mesti, oživlja vse vidike kulture in urbanega življenja, spodbuja turizem in gospodarstvo ter promovira čezmejno sodelovanje. Gre za dolgotrajni proces, katerega učinke bomo obmejni prebivalci nedvomno čutili še dolgo po letu 2025.

Vsem udeležencem današnjega srečanja izrekam toplo dobrodošlico v Mestni občini Nova Gorica, evropski prestolnici kulture 2025.

Giuseppe Cavagna, veleposlanik Italije v Sloveniji

Dober dan vsem skupaj in iskrena zahvala organizatorjem, da so priredili to pomembno konferenco in da so me nanjo povabili.

Takoj naj poudarim, da so med organizatorji nekateri moji ugledni predhodniki v vlogi veleposlanika Italije v Sloveniji in nekateri kolegi, ki so me pred veliko leti sprejeli v Farnesino, ko sem naredil prve oklevajoče korake po hodnikih zunanjega ministrstva. Vsekakor sem ganjen in počaščen, da sem danes tukaj z njimi.

Predvsem so me zadolžili, da preberem poslanico, ki jo je na vas naslovil podpredsednik vlade in minister za zunanje zadeve in mednarodno sodelovanje Antonio Tajani.

Tudi v vašem imenu se zahvaljujem podpredsedniku vlade in ministru za zunanje zadeve Tajaniju za to pomembno sporočilo.

Rad bi dodal, če dovolite, nekaj kratkih osebnih misli.

Ko razmišljam o odnosih med Italijo in Slovenijo danes, mi spontano pridejo na misel tri ugotovitve.

Prva je prijateljstvo – globoko in trdno prijateljstvo, ki se vsakodnevno izraža v številnih vidikih sodelovanja, značilnega za naše partnerstvo.

Druga ugotovitev je skupni pristop. Italija in Slovenija skupaj delita globoko povezano preteklost, skupne korenine ter skupno in prepleteno navzočnost v čudovitem delu Evrope.

Tretja ugotovitev je po mojem mnenju enotno povezovanje. Združujejo nas skupna meja in narodni skupnosti na obeh straneh meje. Združujejo nas trdno gospodarsko sodelovanje, pa tudi neštete vezi na vseh človeških področjih. Združuje nas tudi dejstvo, da smo predani in zavzeti člani Evropske unije, ki prispevajo k uspešni prihodnosti v okviru evropskega projekta.

Te ugotovitve se odražajo in neposredno učinkujejo prav tukaj, v Novi Gorici in Gorici, prvi skupni in čezmejni evropski prestolnici kulture. GO! 2025 je – verjamem – odličen primer preobrazbene moči Evropske unije in tega, kaj je mogoče doseči, ko dve mesti, ki sta bili predolgo razdeljeni, razvijeta močno prijateljstvo in ga pretvorita v dragoceno sposobnost, da skupaj delita programe in projekte.

Ta zgodba, ki ima v marsičem čudežne primesi, je v številnih pogledih nedvomno zgodba o uspehu. Verjamem, da je velik del tega kot temeljni del naših zdajšnjih odličnih dvostranskih odnosov zasluga naših manjšin, ki jih je predsednik Mattarella pred nekaj meseci plastično opredelil kot »predstražo prijateljstva«.

Ti sta pravzaprav temeljna sestavina recepta za uspeh, po katerem priznavanje in zaščita jezikovne in kulturne raznolikosti vodi k medsebojni bogatitvi in trdnemu, prepletenemu človeškemu tkivu, ki sega čez meje ter je dejavnik skupne moči in stabilnosti.

Hvala za vašo pozornost.

Dr. Jerneja Jug Jerše, vodja Predstavništva Evropske komisije v Sloveniji

Spoštovane gospe in gospodje, dragi prijatelji Nove Gorice in Gorice, dragi prijatelji Evrope.

Hvala organizatorjema, Klubu nekdanjih slovenskih veleposlanikov in Associazione Nazionale Diplomatica, za povabilo in most, ki ga danes gradite med spominom in prihodnostjo.

Hvala našim diplomatom in poznavalcem mednarodnih odnosov, čigar razmišljanja o Helsinški sklepni listini in na pravilih temelječem mednarodnem redu so nam vsem dragoceni kompas. V času, ko se znanje in modrost prepogosto umikata populizmu in hitrim rešitvam, je to še posebej pomembno.

Letos praznujemo 50 let Helsinške sklepne listine in 50 let Osimskih sporazumov. Ti dve obletnici sta veliko več kot koledarski mejnik. Sta opomnik, da je mir delo in da je Evropa najuspešnejša, kadar se drži pravil, daje prostor dialogu in spoštuje dostojanstvo vsakega človeka.

Helsinki so bili pred petimi desetletji nekakšen politični čudež. Države, razdeljene z železno zaveso, so sprejele deset načel, od suverene enakosti držav, nedotakljivosti meja in miroljubnega reševanja sporov do spoštovanja človekovih pravic. Toda modri ljudje nas danes opozarjajo: na pravilih temelječa mednarodna ureditev postaja krhka. Njeno jedro – mednarodno pravo in liberalno-demokratske vrednote – so na preizkušnji. Zato moramo helsinška načela ponovno potrditi, ne kot zgodovinski citat, temveč kot navodila za ravnanje.

Tudi Osimski sporazumi so bili zgrajeni z enakim zanosom in na podobnih temeljih, ki so pogum, pragmatizem in spoštovanje. Marsikje v Evropi so meje brazgotine; tukaj so lahko šivi. Sabotinska – današnja Briška cesta je morda najotipljivejši dokaz. Zasnovana ob upoštevanju načel Helsinške sklepne listine, je odprla novo poglavje vsakdanjih stikov. Cesta, ki je bila dolgo »koridor«, je danes simbol skupne evropske normalnosti: da je prehod samoumeven, da je sosed priložnost, ne grožnja. Ko danes obe mesti slavita kulturo, v resnici vsi skupaj slavimo tudi politiko daljnovidnosti, ki je omogočila, da kultura združi ljudi.

Toda današnji svet je neprizanesljiv. Evropa se mora boriti – za svobodo, demokracijo in pravico, da sama odloča o svoji usodi. Ta boj ni vojna z našimi vrednotami; je njihova obramba.

Ko je Rusija z agresijo na Ukrajino poteptala temeljna načela Ustanovne listine OZN in Helsinške sklepne listine, ni napadla le suverene sosedo, temveč je izzvala evropski mirovni projekt. Evropa zato ostaja enotna: pomaga Ukrajini, krepi sankcije, podpira pravico in pravno odgovornost ter vztraja pri pravičnem in trajnem miru.

Evropski odgovor ni le moralna drža, temveč je tudi zmožnost. Prejšnji teden smo imeli predstavitev načrta za obrambno pripravljenost do leta 2030 z jasnimi cilji, od skupnih naložb do zaščite evropskega zračnega prostora in krepitve industrije. Jedro je preprosto: zahodna zaveznitva ostajajo pomemben temelj naše kolektivne obrambe, a Evropa mora prispevati več oziroma postati močnejša, da bo lahko zagotovila lastno varnost.

Ne zato, ker bi si želeli militarizacije, temveč ker je naš namen mir in ker mir včasih potrebuje prepričljivo odvrčanje. Naša politika je odgovornost, naš namen je mir.

Današnja razprava poteka v Novi Gorici, mestu, ki ve, da je zgodovina lahko učiteljica sožitja. Spomnimo se, da je nekoč meja ločevala družine, delo, sanje. Danes vemo, da se lahko mejni kamni preobrazijo v kamne mostov. Naj nas navdihne hrabrost tistih, ki so v Helsinkih in Osimu izbrali dialog, kot tudi trezna ugotovitev moderatorja današnjega dogodka dr. Boža Cerarja v eni izmed njegovih kolumn, ki sem jo prebrala nedolgo nazaj: če pravila odpadejo, ostane gola moč – in majhne države so ogrožene prve. Evropa je nastala prav zato, da moč zamenja pravo.

Drage gospe in gospodje.

Evropski pogled je preprost: varnost brez prava je kratkega diha, pravo brez varnosti je brez moči. Zato stojimo ob Ukrajini. Zato utrjujemo sodelovanje s partnerji, hkrati pa razvijamo evropsko strateško odgovornost. Zato krepimo odnose s sosedami in s tem tudi slovensko-italijansko partnerstvo – od vsakdanjega prehajanja meje do skupnih projektov, od varovanja kulturne dediščine do skupne infrastrukture in varnosti. Evropsko povezovanje je odprlo vrata. Na nas je, da jih držimo na stežaj odprta.

Naj bo današnji dan poklon pol stoletju poguma in zaveza, da bomo helsinška načela živeli vsak dan: v institucijah, na mejnih prehodih, v učilnicah, tovarnah in – če je treba – tudi v obrambnih načrtih.

Evropa je ideja svobode in skupne moči. V Novi Gorici in Gorici se ta ideja vidi, sliši in občuti.

Hvala, zelo se veselim razprave.

DRUGI PANEL

PRIHODNOST OVSE

Veleposlanik Roman Kirn

O prihodnosti ni mogoče razpravljati brez poznavanja in razumevanja preteklosti. Zato mi dovolite nekaj besed o tem, kako in zakaj je prišlo do sprejetja **Helsinške sklepne listine** in s tem do ustanovitve **Konference** o varnosti in sodelovanju v Evropi in pozneje do **Organizacije** za varnost in sodelovanje v Evropi.

Ko govorimo o preteklosti, seveda govorimo o 50. obletnici delovanja KVSE/OVSE. To pa je nedvomno priložnost tako za praznovanje kakor tudi za razmislek o njenem preteklem delu, še bolj pa o viziji za prihodnost OVSE glede na to, v kakšnem stanju je danes ta organizacija.

To je med drugim tudi priložnost za Slovenijo in Italijo, za njun skupni razmislek o prihodnosti OVSE, saj so njuni današnji dvostranski odnosi v mnogočem utemeljeni prav na Osimskih sporazumih, prvem konkretnem dosežku KVSE ob upoštevanju načel Helsinške sklepne listine, ki ostajajo ustrezna tudi za prihodnost sobivanja, sodelovanja in varnosti v Evropi.

Pobudo za neke vrste OVSE je bilo mogoče zaznati že sredi petdesetih let prejšnjega stoletja, ko je nekdanja SZ predlagala ustanovitev vseevropske varnostne konference, ki naj bi *de facto* privedla h koncu druge svetovne vojne z rešitvijo nemškega vprašanja in potrditvijo poveljnega *statusa quo* v Evropi (tj. mednarodnopravno priznanje ne samo obstoječih meja, temveč tudi jalske delitve interesnih sfer v razmerah hladne vojne). Ideja **vseevropske varnostne konference** je začela pridobivati potrebno mednarodno podporo šele **v začetku 70-tih let, predvsem** z začetkom nemške vzhodne politike. Za ZDA je postala ta ideja sprejemljivejša šele potem, ko jim je idejo o sklicu evropske varnostne konference uspelo razširiti na področje svobode gibanja ljudi in idej, pozneje prepoznano kot »tretjo košarico OVSE«. Priprave na sklic vseevropske varnostne konference so stekle leta 1973 v Helsinkih, na njej pa so poleg vseh evropskih držav (razen Albanije) sodelovale tudi ZDA in Kanada. Nastal je nov večstranski forum za dialog in pogajanja med zahodom in vzhodom. S sestankom na vrhu je bila leta 1975 v Helsinkih ustanovljena Konferenca o varnosti in sodelovanju v Evropi (**KVSE**).

To sta bila velik uspeh in pomembna pridobitev za Evropo, upoštevajoč, da je na vrhuncu hladne vojne prišlo do redko videnega soglasja o prihodnosti Evrope.

Naj z zgodovinskega vidika omenim še en pomemben mejnik v razvoju KVSE. To je bil sestanek na vrhu v Parizu novembra 1990, ki je potekal v času globokih sprememb v Evropi s padcem Berlinskega zidu in začetkom konca hladne vojne med zahodom in vzhodom. V Parizu se je v tem plodnem vzdušju začelo oblikovanje nove evropske varnostne arhitekture. To ni bila preprosta naloga, saj bipolarnost še ni bila v celoti nadomeščena z multipolarnostjo, tok geopolitičnih sprememb pa še ni dosegel točke, na kateri bi bila razvidna prihodnja svetovna oziroma evropska ureditev. KVSE se je že v tistih okoliščinah pokazala kot prožni instrument, sposoben prilagajanja spremembam v mednarodnem okolju, kar je sicer vedno izjemna kakovost neke mednarodne institucije. Seveda vse to ne bi bilo mogoče brez potrebne politične volje glavnih akterjev in brez vzajemnega zaupanja.

V Parizu se je KVSE iz foruma za pogajanja preoblikovala v nastajajočo mednarodno organizacijo, do česar je sicer formalno prišlo čez štiri leta, tj. leta 1994 v Budimpešti, ko se je KVSE preimenovala v OVSE, ki je s tem postala regionalna varnostna organizacija v skladu z VIII. poglavjem UL OZN.

Tako institucionalizirani OVSE je postal sestavni del nove evropske varnostne arhitekture. Kot takšen je bil v tistem burnem obdobju v pomoč pri premoščanju varnostnega političnega vakuuma, za katerega je bilo značilno, da države srednje in vzhodne Evrope niso bile več del »vzhoda«, vendar tudi še ne del »zahoda«.

Na tej točki je treba izpostaviti, da tako institucionalizirani OVSE ni bil v skladu s pričakovanji Ruske federacije, ki je po razpustitvi Varšavskega pakta ostala brez »lastne« varnostne organizacije. Rusija si je zato prizadevala za oblikovanje OVSE kot vseevropske varnostne organizacije, ki bi koordinirala aktivnosti tudi drugih evropskih in evroatlantskih organizacij. Za kaj takega v OVSE, razumljivo, ni bilo soglasja, temveč je bilo bistvo nesoglasja in razhajanja v OVSE, ki je pozneje vodilo v njegovo marginalizacijo. Evropski varnostni model za 21. stoletje naj bi namreč vzpostavil sistem sodelovanja med različnimi organizacijami, ki naj bi si na nehierarhični podlagi delile delo, delovale z medsebojnim sodelovanjem in s tem čim bolj prispevale k večji

skupni varnosti. To je bil v bistvu koncept kooperativne varnosti. Treba je tudi razumeti, da je bilo to še obdobje »nedozorele« nove zunanje politike Ruske federacije, obdobje velikih sprememb v Rusiji, zaradi česar ta ni aktivneje posegala v proces oblikovanja geopolitičnih realnosti nove Evrope. To je bil tudi čas, ko je Boris Jelcin predal oblast mlademu Vladimirju Putinu, ki si je moral najprej utrditi oblast v Kremlju, preden bi resneje posegel na zunanje-politično področje, zlasti na območju nekdanje Sovjetske zveze in nekdanjega komunističnega bloka.

Zgodovinska, 50-letna dediščina OVSE je nedvomno pozitivna in je v vseh teh letih upravičila svoj obstoj kot prožni forum s široko in raznovrstno agendo za dialog med njenimi 57 članicami, ki je obravnaval tudi vprašanja kolektivne varnosti. Velja izpostaviti njen prvi rezultat, sprejetje Osimskih sporazumov leta 1975, o čemer je bilo že veliko povedanega, s katerimi so se uredila mejna in druga vprašanja med tedanjo Jugoslavijo in Italijo. To je sporazum, ki je izjemnega pomena tudi za Slovenijo kot naslednico nekdanje Jugoslavije. KVSE je bil tudi osrednji forum, v katerem so se iskale rešitve tako za krizo v nekdanji Jugoslaviji kakor tudi za posledice razpada nekdanje SZ, forum, katerih politične odločitve so vplivale na stališča tudi drugih mednarodnih organizacij, vključno z OZN. Ne nazadnje je bila KVSE prva mednarodna organizacija, katere polnopravna članica je 24. marca 1992 postala Slovenija (skupaj s Hrvaško in Gruzijo). Kot regionalna organizacija v skladu z VIII. poglavjem UL OZN je namreč OVSE imela strokovno poznavanje in razumevanje regionalnih in lokalnih konfliktov ter je delovala za krepitev zaupanja in preprečevanja konfliktov po načelu subsidiarnosti tako, da se s tem ni bilo treba ukvarjati OZN, oziroma preden bi jih v obravnavo prevzel VS OZN.

Kaj se je torej zgodilo z OVSE, da je danes nekakšna »speča lepotica«, da se je znašla v stanju nekakšne hibernacije, da je postala paralizirana, nefunkcionalna, neuporabna?

Omenil sem že, da institucionalizacija OVSE v 90-tih letih prejšnjega stoletja ni potekala v skladu z ruskimi pričakovanji. Rusko nestrinjanje s takšno OVSE in obstoječo evropsko varnostno arhitekturo je najbolj jasno izrazilo Putinovo stališče izpred 20 let, da je bil propad SZ največja geopolitična katastrofa 20. stoletja. To njegovo stališče v mnogočem pojasnjuje poznejši tok dogajanja v regiji nekdanje SZ, predvsem destabilizacija Gruzije (2008), zavzetje Krima (2014) in končno ruska agresija na Ukrajino (2022), s katero

Rusija ni samo porušila evropske varnostne arhitekture, temveč je v temeljih pretresla tudi normativne in institucionalne okvire OVSE. Vse to dogajanje je postavilo OVSE pred resen izziv glede njene nadaljnje aktivnosti (ker je RF blokirala njeno delovanje, med drugim tudi z blokado proračuna OVSE) in celo glede smiselnosti njenega nadaljnjega obstoja. Kriza obstoječe mednarodne ureditve, ki jo v mnogočem označuje razkroj pravil in norm mednarodnega obnašanja, nespoštovanje in kršitev pravil mednarodnega prava in svetovnih institucij, vključno z OZN, je te dileme glede nadaljnje usode OVSE še poglobila.

Preden zaidemo v negotove vode ugibanja, kakšna naj bi bila usoda in prihodnost OVSE, velja izpostaviti vsaj tri zadeve:

- 1) Ne glede na globoke in dramatične geopolitične spremembe v Evropi in svetu so načela Helsinške sklepne listine izpred 50 let še vedno ustrezna ter jih velja ohraniti in braniti; mogoče bi jih kazalo nadgraditi z nekakšnimi Helsinki II, samo organizacijo pa je mogoče še dosledneje dograditi v skladu z VIII. poglavjem UL OZN.
- 2) Ne glede na to, da je OVSE kot institucija v krizi, velja pred iskanjem neke nove OVSE upoštevati zunanjepolitični aksiom, ki pravi, da se ni dobro odrekati obstoječemu, dokler ni nečesa novega, kar nadomešča staro.
- 3) Dejstvo je, da je OVSE del mednarodne ureditve, ki razpada in je torej njena usoda veliko odvisna od smeri preobrazbe obstoječe mednarodne ureditve.

Razmišljanje o prihodnosti OVSE je v senci ukrajinske vojne še toliko težje in si v zvezi s tem velja zastaviti nekaj vprašanj:

- 1) Ali OVSE še ima prihodnost glede na aktualne geopolitične napetosti? Odgovor bi bil DA, če postane panevropski forum za dialog, vendar je vprašanje, KAKO v še nejasnih okoliščinah po ukrajinski vojni. Da bi ohranili izvirnost Helsinške sklepe listine, pa bi na primer morali zavrniti ideje (ruske strani), ki ponujajo prihodnost OVSE v okviru panevroazijske arhitekture.
- 2) Kako z OVSE naprej, če Putinov cilj ni samo podreditev Ukrajine, temveč tudi sprememba evropske varnostne arhitekture (na primer vrnitev

- NATA na leto 1997). Kratek odgovor bi bil, da je z RF težko, brez nje pa še težje, zato bo potrebne veliko diplomatske spretnosti, pod kakšnimi pogoji pritegniti Rusijo v razpravo o novi evropski varnostni arhitekturi.
- 3) Ali je še smiselno (za razliko od Sveta Evrope) ohranjati RF v OVSE; ali še ima smisel ohranjati transatlantskost OVSE?; OVSE brez RF ne bi imela pravega pomena, zato izključitev RF ne bi bila prava opcija.
 - 4) Razmisliti bi tudi veljalo, ali naj bi bilo članstvo prihodnje OVSE omejeno le na evropske države, OVSE pa bi postala forum za dialog med EU+ in vzhodnimi državami.
 - 5) In ne nazadnje, kakšno vlogo naj v OVSE ohranjajo ZDA glede na čedalje večja geopolitična razhajanja med Evropo in ZDA in ali obstaja substitut za prisotnost ZDA pri reševanju evropskih varnostnih vprašanj? Tudi tu velja, da je z ZDA težko, a bi bilo brez ZDA še težje, vsaj za zdaj. Upoštevajoč negotovo in nepredvidljivo prihodnost (tudi transatlantskih odnosov) bi morala biti strateško avtonomna EU odprta za vse možnosti.

Za konec, če se strinjamo z oceno, da obstoječa evropska varnostna arhitektura razpada in da je zato v krizi tudi OVSE, si velja zastaviti vprašanje, kakšne so možnosti glede prihodnosti OVSE:

- 1) Ohraniti obstoječo OVSE, čeprav v stanju hibernacije in *de facto* nezmožnosti za delovanje ter čakati na neke boljše čase.
- 2) Ta možnost res ni najbolj idealna, je pa politično najbolj uresničljiva, saj ne zahteva novega soglasja sodelujočih držav, ponuja pa jim vsaj nekoliko prostora za reformne ukrepe, ki bi, mogoče, imeli podporo vseh.
- 3) Osvežiti, posodobiti (tj. reformirati) obstoječe strukture in mehanizme OVSE. Za kaj takega bi bilo potrebno soglasje vseh sodelujočih.

Ali pri tem reformnem izzivu odpreti tudi možnost »nadgradnje« hel-sinške listine (Helsinki II)? Kakor koli zveni ta ideja privlačno, pa se je treba zavedati, da vsaka ideja o nadgradnji pravil, norm in institucij pomeni tveganje za odprtje »Pandorine skrinjice« s posledicami, ki jih mogoče ne bi mogli obvladovati. Pa vendar, bolje Helsinki II kot pa Jalta II.

Kakor koli, pri tem bi morali upoštevati, da je OVSE posebna platforma za dialog o celoviti varnosti (v vseh treh t. i. košaricah) in da bo njena učinkovitost odvisna od geopolitičnega konteksta in politične volje sodelujočih držav.

4) Pobuda za novo KVSE/OVSE

Le poziv k skupnemu razmisleku za novo obliko KVSE/OVSE ne bi zadoščal, pa naj bo ideja še tako smiselna in utemeljena. Za kaj takega je namreč potrebno novo soglasje vseh sodelujočih držav, ki pa ga nikoli ni mogoče doseči vakuumu, temveč le pod pogojem spremenjenih geopolitičnih realnosti in potrebne ravni vzajemnega zaupanja.

5) In končno, preprosta in mamljiva rešitev: ukinitve OVSE

To je najbolj radikalna možnost, ki bi se ji vsekakor morali izogniti, vsaj dokler nimamo rešitve za nekaj novega.

Današnji odlični, prijateljski odnosi med Slovenijo in Italijo so živa priča in dokaz vzajemnega zaupanja v splošna načela Helsinške sklepne listine, ki nam danes omogočajo mir, varnost in blaginjo. Naš skupni slovensko-italijanski izziv bi lahko bil, kako to zaupanje povrniti na celotnem evropskem prostoru in s tem nadaljevati izgradnjo vseevropskega miru, varnosti in sodelovanja, kot je bila načrtovana pred 50 leti.

RAZMERE V EVROPI IN ITALIJANSKO-SLOVENSKI ODNOSI DANES IN V PRIHODNJE

Veleposlanik Gianfranco Varvesi

Eden prvih postankov v moji karieri je bil v zadnjih letih predsedovanja Saragata v palači Quirinale. Predsednik je želel svoj mandat končati z močnim političnim dejanjem. To je bilo med letoma 1970 in 1971. Od konca druge svetovne vojne je minilo petindvajset let in italijanska zunanja politika je bila utrjena na svojih dveh stebrih, EGS in NATO, vendar je bilo treba na dvostranski ravni rešiti nekaj odprtih vprašanj. Predsednik je zato želel v Rimu sprejeti več voditeljev držav, da bi pokazal željo republike po miru in dialogu. Sprejel je avstrijskega predsednika, da bi poudaril, da vprašanje Južne Tirolske ne sme omeževati odnosov med Dunajem in Rimom; etiopskega cesarja, da bi končal nesrečni spomin na vojno in italijansko kolonizacijo; in predsednika Tita. Ta obisk je imel drugačen ton. Odnosi med Rimom in Beogradom so bili na splošno dobri, vendar je bilo vprašanje meje še vedno odprto. Predsednika sta izrazila močno upanje, da bo spor čim prej rešen. Toda približevanje Beograda Rimu je v evropskem kontekstu dobilo širši pomen. Jugoslavija, predstavnica gibanja neuvrščenih, je morala okrepiti svojo nevtralnost, da bi omejila tako imenovano Brežnjevo doktrino oziroma omejeno suverenost, ki je bila razglašena le 16 mesecev prej, da bi upravičila invazijo na Češkoslovaško. Ob tem obisku v Rimu sta bila dva pomembna dogodka. Na dvostranski ravni so bili podpisani Osimski sporazumi leta 1975, na mednarodni ravni pa je obisk zagotovo prispeval k začetku pogajanj KVSE, ki so se začela leta 1973 in končala leta 1975. Mimogrede, za Rusijo jih je podpisal nihče drug kot Brežnjev.

Spor je bil rešen z Osimom, s čimer je bila določena meja med Italijo in Jugoslavijo, ki je bila v nekaterih točkah nedoločena z mirovno pogodbo iz leta 1947 in s poznejšim Londonskim memorandumom iz leta 1954.

Medtem ko so bili odnosi med Italijo in Jugoslavijo značilni po močni želji po sobivanju, sedanje odnose med Slovenijo in Italijo navdihuje skupnost vrednot, prijateljstvo kot partnerjev in zaveznikov v EU in Natu. Predsednik

republike Sergio Mattarella, ki je marca lani tukaj v Gorici skupaj z vašim nekdanjim predsednikom Pahorjem prejel nagrado »Santi Patroni«, je dejal: »Vesel sem, da sem lahko neposredno priča postopnemu preoblikovanju meje v središču mesta v prostor srečevanja in deljenja. Potrebujemo mirno prihodnost.« Skratka, povzetek preteklosti in želja za prihodnost.

Dovolite mi povedati osebno izkušnjo. Med svojim predsedovanjem Evropski uniji leta 2008 je Slovenija organizirala obisk Kobarida za vseh 28 delegacij. Tam smo se zbrali predstavniki držav, ki so se med seboj pobijale, in poslušali vodnika, ki je pripovedoval o grozotah izpred 90 let. Med nami so bili Avstrijci, Madžari, Slovenci in Italijani. Včerajšnji sovražniki, današnji prijatelji. Bil je trenutek globokega razmisleka in hvaležnosti za mir, ki smo ga uživali toliko desetletij.

Prav s to željo sem iz Slovenije odšel na Dunaj v upanju, da se je Evropa, vsa Evropa, naučila iz zgodovine in se ne bo več pustila potegniti v vrtinec vojne ter da se bodo naše države lahko še naprej razvijale v ozračju sodelovanja.

OVSE sem se pridružil decembra 2008, kmalu po ruski okupaciji Abhazije in Južne Osetije. To dejanje je na ustreznih forumih naletelo na formalne proteste, a je prevladal zloglasni moto »ne umri za Gdansk«. Zahod je to kršitev na Južnem Kavkazu raje toleriral.

Zakaj se nismo želeli odzvati? Zaradi političnih razlogov, zaradi vzhodne politike Nemčije, Italije in Svetega sedeža ter zaradi gospodarskih razlogov. Očitno je dejavnik nafte/plina vplival na stališče številnih držav.

Ko že govorimo o nafti, se spominjam, da je že pred mojim prihodom v OVSE prišlo do več kriz med Moskvo in Kijevom zaradi tranzita naftovodov čez Ukrajino, zaradi česar so bile zaloge energije za Češko, Slovaško in druge srednjeevropske države omejene. Predlog nekaterih delegacij, da se v okviru gospodarske razsežnosti OVSE nameni večja pozornost spoštovanju sporazumov o oskrbi z energijo, je bil žal zavržen.

Če so imele nekatere države članice posebne interese, da ne bi nasprotovale Rusiji, se vprašajmo, zakaj OVSE kot celota ni preprečila, omejila in še manj sankcionirala invazije na severno Gruzijo, čeprav je šlo za očitno kršitev načel, ki jih je podpisala. Dejstvo je, da OVSE nima ustreznih pravnih instrumentov. Je organizacija, kjer se odločitve sprejemajo s soglasjem, kjer je dialog glavno delovno orodje.

Da bi premagali senco, ki jo mečejo dejanja v severni Gruziji, so si zunanji ministri EU na Krfu leta 2009, ko je Grčija predsedovala OVSE, prizadevali umiriti napetosti z začetkom tako imenovanega »krfskega procesa«. To je bilo več neformalnih srečanj, na katerih so si veleposlaniki, akreditirani pri OVSE, izmenjevali mnenja v vzdušju popolne odkritosti. Da bi poudarili njihovo neformalno naravo, so te razprave potekale zunaj prizorišča. Seveda pa smo si v manj prefinjenem jeziku povedali enake stvari, kot smo si jih povedali v oblekah in kravatah v veliki dvorani Hofburga.

V bistvu je obstajal odnos pomirjanja, ki ga je Kremelj razlagal kot zeleno luč, zato je leta 2014 verjel, da si lahko povrne »Krim« (in pravim, da si ga povrne z ruskega vidika, pri čemer pozabljam na sporazume iz Budimpešte iz leta 1994, ki jih je podpisala tudi Moskva). Združene države in zahodna Evropa so se ponovno odzvale, vendar šibko. Moskva je zahtevala znatno spoštovanje sporazumov. Ponovno so prevladale dobave plina in nafte. Gradnja plinovoda Severni tok 2 se je nadaljevala.

Po številnih znakih iskanja dialoga oziroma – za nekatere – znakov šibkosti, ki so bili opaženi v OVSE in drugih mednarodnih organizacijah, je Putin februarja 2022 sprožil »posebno operacijo«. Moskva je znova podcenila ukrajinsko prebivalstvo. Spomnimo se, da je bil Gorbačov med referendumom (1. decembra 1991) za odcepitev Ukrajine od Sovjetske zveze prepričan, da bosta ozemlji Donbasa in Harkova glasovali za to, da ostaneta pod Moskvo. Namesto tega je 90 odstotkov Ukrajincev, tudi v najbolj rusko govorečih okrožjih, glasovalo za neodvisnost in Ukrajino, usmerjeno proti zahodu.

Na današnjem seminarju, ki praznuje 50. obletnico helsinških dogovorov, smo opredelili tri faze od leta 1975 do danes.

Po akutnih časih hladne vojne se je iskalo mirno sobivanje v medsebojni strpnosti dveh nasprotujočih si političnih sistemov. Ta rezultat je bil dosežen z dialogom in multilateralizmom, odpovedjo mišični konfrontaciji, bojevitim odnosom in vladavino prava najmočnejšega – »vladavina najmočnejšega« je oksimoron, izraz, ki je protislovje sam po sebi, saj daje prednost moči, morda celo aroganci, in ne pravu. S KVSE je bil najden način za omejitev konfrontacije med dvema velesilama.

Z implozijo ZSSR smo z ustanovitvijo Organizacije za varnost in sodelovanje v Evropi prešli v obdobje po Helsinkih. To je bil čas velikega upanja. Nič več

Evropa, razdeljena z železno zaveso, kot jo je leta 1946 opredelil Winston Churchill, ni več tista delitev, ki jo je dramatično ustvaril Berlinski zid leta 1961, temveč celina, kjer se geografija prepleta s politiko.

Italija, katere diplomatska tradicija zavrača politiko »ali/ali«, je imela pomembno vlogo v arhitekturi in življenju OVSE. Rim, ne glede na politično barvo naše vlade, si je močno prizadeval za spokojno in organsko Evropo, *Pratica di Mare* pa je bila najočitnejši dokaz tega.

Ta urok je bil prekinjen. Nekateri pravijo, da je za vse kriva širitev Nata in EU, drugi pa poudarjajo, da so se nekdanje države Varšavskega pakta želele (prav zaradi svojih prejšnjih izkušenj) pridružiti zahodnemu političnemu, obrambnemu in družbenoekonomskemu sistemu.

Danes smo v tretji fazi, v kateri je multilateralizem spodkopaval revanšizem, populizem, suverenizem, nacionalizem, personalizem in oderuštvo. Ali pa multilateralizem izkoriščajo tisti, ki želijo spremeniti ravnovesje moči – ne verjamem, da bi ga izboljšali, ampak preprosto zato, da bi se uveljavili.

OVSE, institucionalno šibka, zagotovo trpi zaradi te krize bolj kot druge mednarodne organizacije. Spoprijemamo se z epohalnimi spremembami. Ideali, na katerih temelji dunajska organizacija, se zdijo neustrezni za izzive 21. stoletja. Demokraciji očitajo, da je počasna pri svojih odločitvah in šibka.

Vprašanje, ki si ga na tej točki zastavljam, je, ali je danes mogoče obnoviti sistem za upravljanje miru »od Vancouvra do Vladivostoka«.

Leta 1975 sta obstajali dve velesili, ena nasprotujoča si. Meje med sistemoma so bile materialno, politično in kulturno neprehodne. Mir je bil – paradoksalno, a učinkovito – zagotovljen z ravnovesjem terorja. Danes so razmere neorganizirane, hibridne. Grožnja ne koraka več v uniformi (in to ni figurativni izraz glede na to, da so okupacijo Krima izvedli ruski vojaki brez uniform ali oznak; hekerji, ki so povzročali težave na evropskih letališčih, so anonimni, prav tako kot droni, ki so kršili zračni prostor). Konflikt je subtilen, plazeč, vztrajen. Vojna se bije, a brez poimenovanja, skriva se za hinavščino zapletenih okolij ali pa se brezobzirno razglašajo lastni sebični interesi (če parafraziram: »Bog mi je dal to zemljo in jo hočem nazaj«). Amerika se je spremenila in Trump razlaga novo »razpoloženje« večine volivcev; ameriške politične prednostne naloge so že leta usmerjene v Azijo, pri čemer Kitajsko – kakor kdaj

– vidijo kot trgovinskega partnerja, tekmeca ali nasprotnika. Za ZDA Rusija ni več »sovražnik« in zato zahodna Evropa ni več uporabna za geopolitično ravnovesje. Orožje se je spremenilo: še vedno obstajajo letala in tanki, vendar se je pomen satelitskega omrežja v zadnjih treh letih že močno uveljavil. Predvsem pa so se spremenili mednarodni akterji. V drugi polovici 20. stoletja sta obstajali dve velesili; danes so »velike« sile manj pomembne, a so še vedno tri (dva totalitarna režima in eden, ki si prizadeva za centralizacijo) in vse tri želijo sodelovati v novi igri tveganja. Potem so tu še BRICS, svetovni jug in miselnost Šanghaja. Države so bile protagonisti, tako imenovane »močne sile« pa so lahko kvečjemu vplivale na vlade. Danes finančni velikani in velika tehnološka podjetja prevladujejo na mednarodnem prizorišču, zaobidejo vladno politiko, sklepajo posle neposredno med seboj in imajo večje proračune kot številne evropske države. Propaganda se vtihotaplja in prodira zahvaljujoč sofisticiranim tehnikam hekerjev. Komunikacija je postala orožje.

Kot je predsednica Evropske komisije dejala v svojem govoru o stanju v Evropski uniji, »se zdaj rišejo bojne črte za nov svetovni red, ki temelji na moči.«

Še zadnji premislek: KVSE in OVSE sta bili evrocentrični. Danes, če si sposodimo izraz znanega italijanskega novinarja: »Verjetno se spoprijemamo z zadnjim klicem, preden Metternich razglasi Evropo za le geografski izraz.« In to zato, ker – kot je nedavno dejal Joschka Fischer – »ker Evropa ni sila in mora takoj, energično in odločno začeti proces uveljavljanja same sebe. To ne pomeni le oborožitve na konvencionalni ravni. Pomeni tudi reševanje vseh izzivov, povezanih s statusom svetovne sile: vesolje, digitalno, obveščevalne službe.«

Skratka, potrebujemo OVSE 2.0, ki ni več zasnovana za zagotavljanje miru med suverenimi državami, temveč za preprečevanje konfliktov med številnimi, preveč novimi silami, ki si vse prizadevajo prevladovati v geopolitičnem prostoru. Načela KVSE in OVSE, ki so omogočila desetletja miru, je treba ponovno vzpostaviti na novih temeljih.

ODPRTI PROSTOR MED SLOVENIJO IN ITALIJO: ZAUPANJE, VARNOST IN PRIHODNOST EU

Prof. dr. Janja Hojnik

Spoštovane gospe in gospodje, ekscelence, dragi prijatelji iz Slovenije in Italije.

Izjemno sem počaščena, da sem bila z drugega konca Slovenije povabljen na našo zahodno mejo, v Novo Gorico, na tako pomemben dogodek. Odraščala sem v Halozah, le streljaj od meje s Hrvaško, že več kot 25 let pa institucionalno pripadam Univerzi v Mariboru, tik ob meji z Avstrijo. Tako kot Slovenci ob zahodni meji smo tudi Slovenci v severovzhodni Sloveniji navajeni živeti z mejo. Vsaka meja ima svoje posebnosti, hkrati pa veliko skupnih točk in usod.

V starih sodnih spisih Okrožnega sodišča v Mariboru sem nedavno našla pretresljiv zapis iz leta 1925, na katerega bi vas rada spomnila.

Bilo je proti večeru 23. aprila 1925 na Slemenu pri Selnici ob Dravi. Finančni pripravnik Valentin Dvoršak, 35-letnik iz Majšperka, je nadziral državno mejo. Na gozdni poti je zasačil dva tihotapca, ju pozval, naj se ustavita, in stekel za njima. Beg je prešel v lov med drevjem; iz teme so leteli kamni. Dvoršak je sprožil opozorilni strel v zrak, nato pa še en strel, ki je enega izmed tihotapcev zadel. Ranjen je obležal.

Prva sta na kraj prišla domačina, komaj polnoletna brata Franc in Jožef Vute. Tisti dan sta delala v domači »hosti« in sta do kraja potrebovala petnajst minut hoda. Pred njima je ležal ranjenec, zvit od bolečin. Pripravnik je z naperjeno puško ukazoval, naj vstane, da ga odpelje na postajo v Sv. Križ, dve uri hoda daleč. Eden od bratov je rekel, naj mu vsaj povijejo rane; segel je v žep po robec in začel obvezovati. Toda človek je medtem izdihnil.

Besede so postale ostre. Brata sta uradniku očitala, da je za »pet škatlic vžigalic« vzel življenje, pobrala raztresene vžigalice iz nahrbtnika in jih izročila nazaj. Dogajanje je opazil hlapec s sosednjega posestva in pozneje pričal proti bratoma Vute. Kmalu je prišlo še nekaj vaščanov, tudi njun oče Valentin. Po nesporazumu, naj bi uradnik suval že mrtvega, mu je oče Vute rekel, da se

mrtvih ne drega s puško; odgovor je bil grob in napetost je narasla, dokler uradnik ni dvignil puške in ukazal, naj se vsi razidejo.

Epilog je hladen in birokratski. Nadzor nad ravnanjem finančnega pripravnika je presodil, da je orožje uporabil pravilno. V spisih je zapisano tudi, da je bil isti tihotapec tistega dne že poškodovan v prerivanju z avstrijskimi finančeri – imel je rane od bajoneta po rokah. Obtožnica ni doletela 18-letnega Jožefa, temveč očeta Valentina in brata Franca, in sicer sta zaradi žalitev uradne osebe prejela denarni kazni. Imena ustreljenega v zapisnikih ni.

To je zgodba iz časa, ko je bila meja kraj strahu in nesporazumov in ko so drobne človeške odločitve odločale o življenju in smrti. Spomin nanjo nas danes uči dvoje: da je odprti prostor, ki ga živimo v EU, dragocen, in da ga je treba varovati z razumnimi pravili, sorazmernimi ukrepi in medsebojnim zaupanjem.

Prav tukaj, v Novi Gorici, smo 1. maja 2004 v slavnostnem vzdušju pričakali veliko širitev Evropske unije. Na Trgu Evrope/Piazza Transalpina, kjer je še nedavno stala ograja, so se zbrali ljudje z obeh strani in simbolično prešli iz delitev v sodelovanje. Zato ima to mesto za celotno EU izjemno simbolno moč: kaže, da se lahko prostor bolečih mej preoblikuje v prostor srečevanj, kulture in skupne prihodnosti.

Od tedaj torej že dve desetletji Slovenci in Italijani sobivamo v okviru enotnega evropskega trga; prosto se pretakajo blago, osebe, storitve in kapital. Moji današnji študenti so se nekateri že rodili v EU in se ne spomnijo časa z mejnimi zaporami ali pred evrom, razen kratkega intermezza v času epidemije covida. Hkrati pa vemo, da notranje schengenske meje niso vedno tako odprte, kot so bile leta 2008, ko je Slovenija vstopila v schengenski pravni red. Povezava dela korake naprej, a kdaj tudi nazaj. Slovenija in Italija sta v okviru EU sooblikovali Pakt o migracijah in azilu; kakšni bodo njegovi rezultati in kako bo vplival na upravljanje naše skupne meje, bo pokazala praksa.

Živimo v zahtevnem desetletju. Za nami je skoraj dvajset let kriz: finančna in evrska, migracijska, zdravstvena. Zdaj se že četrto leto spoprijemamo s posledicami vojne v Ukrajini; napetosti v Gazi razdvajajo tudi evropski prostor. Ob teh vprašanjih se naravno porajajo dvomi: kako je z učinkovitostjo skupne zunanje in varnostne politike? Bo evropska povezava vzdržala, če se varnostno

okolje še zaostri? Kako ohraniti odprtost, ko se del sveta zapira v transakcionalne logike, ko večstransko zamenjuje dvostransko?

Države po svetu – od Kanade do Švice in Južne Koreje – pozorno spremljajo, kako se bo EU odzvala na spreminjajoče se svetovno voditeljstvo. Tudi v nekaterih evropskih nečlanicah se znova odpirajo razmisleki o tesnejši povezanosti z Evropsko unijo, na primer v Švici, na Norveškem in Islandiji.

V tem kontekstu mi je blizu razmislek predsednika Finske Alexandra Stubbja o treh temeljih zunanje politike, ki so vrednote, interesi in moč. Manjše države nimamo razkošja velike moči, imamo pa sposobnost, da s pametno diplomacijo in sodelovanjem sooblikujemo red, v katerem živimo. Interesi so legitimni in različni, toda brez jedra temeljnih vrednot – spoštovanja mednarodnega prava, suverenosti, človekovih pravic – zunanji politiki slej ko prej zmanjka moralne in politične podlage. Moč se spreminja in išče ravnotežja; prav zato ostajata moč pravil in moč legitimnosti ključni.

Današnji forum v mestu, ki je skupaj z Gorico evropska prestolnica kulture 2025, je idealni prostor, da o teh vprašanjih govorimo konkretno dvostransko v okviru EU in širše.

Najprej dvostransko. Nova Gorica in Gorica sta živa laboratorija čezmejnega sodelovanja. Tu se najbolje vidi, kaj pomenita Schengen in enotni trg: od mobilnosti ljudi in storitev do gospodarstva, raziskav in kulture. Imamo priložnost – in odgovornost – da skupaj razvijamo:

- 1) pametno upravljanje meje: varnostno odgovorno, a sorazmerno in pretočno;
- 2) prometne in energetske povezave med Trstom, Koprom in zaledjem z zelenim prehodom v ospredju;
- 3) znanstvenoraziskovalni koridor od univerz in inštitutov do podjetij;
- 4) zaščito skupnega okolja od Soče do Krasa ter krepitev civilne zaščite ob poplavah in požarih;
- 5) varstvo manjšin in jezikov, kultura in izobraževanje kot most čez vse meje.

V okviru EU so pred nami vsaj trije strateški sklopi. Prvič, konkurenčnost in zeleni/digitalni prehod: kako obvarovati odprtost enotnega trga, hkrati pa okrepiti industrijsko odpornost, zlasti za majhna in srednja podjetja v obmejnih regijah. Drugič, upravljanje migracij: pakt je treba prevesti v izvedljive, humane in učinkovite prakse, ki razbremenijo obmejne točke in ohranijo

zaupanje državljanov. Tretjič, varnost: v Evropi se krepi obrambno sodelovanje in strateška vzdržnost, a vedno z zavedanjem, da moč prava ostaja naša prva obrambna linija.

Svetovno pa se – parafraziram – končuje povojni red, ki se je oblikoval po koncu hladne vojne, novega pa še nismo dodobra izrisali. Teža sveta se že leta premika proti jugu in vzhodu. To ni grožnja, temveč realnost, ki zahteva partnerstva, ki spoštujejo interese drugih in temeljne norme, na katerih so utemeljeni Združeni narodi. Reforma multilateralizma, tudi Varnostnega sveta, bo prej ko slej nujna, če naj Združeni narodi ostanejo središče legitimnega posredovanja v sporih. A reforma institucij ne bo zaleгла brez reforme našega ravnanja: niti agresija niti kršitve humanitarnega prava se ne smejo obrestovati; odgovornost za najhujše zločine mora ostati univerzalna.

Kot opozarja moj kolega Paul Timmers, se klasični pojem suverenosti v digitalni dobi na novo preizprašuje. Razkorak med našimi ambicijami in realnostjo nastaja zaradi tehnologij brez meja, prevlade svetovnih (pogosto tujih) tehnoloških platform in kibernetičnih groženj držav ter nedržavnih akterjev. Digitalna suverenost pa ne pomeni zapiranja ali avtarkije; pomeni zmožnost, da kot demokratične skupnosti sami določamo pravila, standarde in infrastrukturo, na kateri temeljijo naša gospodarstva, javne storitve in pravice državljanov.

Za Slovenijo in Italijo, dve sosedji v jedru enotnega trga, to pomeni troje. Prvič, **vrednote** : temeljne pravice, vladavina prava in »digitalni humanizem« morajo ostati kompas, tudi pri uporabi umetne inteligence in velikih podatkov v javnem sektorju. Drugič, **interesi** : strateška avtonomija v ključnih odvisnostih (polprevodniki, kibernetična varnost, oblak in podatkovni prostori) zahteva pametno industrijsko politiko, ne pa zapiranja – od skupnih standardov do čezmejnih raziskovalnih grozdov. Tretjič, **moč** : poleg trde moči šteje moč legitimnosti in pravil; v digitalnih sistemih, preglednost algoritmov in odgovornost nosilcev platform krepijo suverenost države in državljanov.

Dvostransko in v okviru EU lahko razvijemo nekaj zelo konkretnih korakov. Najprej vzpostavimo skupne čezmejne podatkovne prostore, zlasti za zdravstvo, mobilnost in turizem, z odprtimi vmesniki in jasnimi pravili dostopa, pri čemer naj bo interoperabilnost privzeta. Nadalje lahko uvedemo redne skupne vaje kibernetične odpornosti in stalno izmenjavo informacij o grožnjah med nacionalnimi CSIRT-i s poudarkom na kritični infrastrukturi v obmejni regiji. V javnem sektorju poenotimo standarde in izkoristimo skupno naročanje

v oblaku ter pri rešitvah umetne inteligence zagotovimo varstvo podatkov, revizljivost modelov in človekov nadzor ter se izognimo čezmerni odvisnosti od enega ponudnika. Sistematično mapirajmo in zmanjšujmo odvisnosti v IKT-dobavnih verigah z aktivnim vključevanjem univerz in podjetij v skupne razpise ter preskusne centre. In nazadnje, digitalne pravice državljanov postavimo kot konkurenčno prednost: varstvo podatkov, prenosljivost in razločljivost odločitev algoritmov naj postanejo pravilo, ne izjema.

Timmers spomni, da je bistvo digitalne suverenosti razmerje med državo in posameznikom. Če bodo tehnologije oblikovane »po meri človeka« z jasnimi pravili in odgovornostjo, bomo zmanjšali »suverenostni razkorak« in ohranili odprti, konkurenčni ter varni evropski digitalni prostor, v katerem Slovenija in Italija skupaj krepijo svojo odpornost in vpliv.

Predlagam, da Slovenija in Italija nadaljujeta uravnoteženo upravljanje meje, ki se izogiba dolgotrajnim notranjim nadzorom, kadar ti niso nujno potrebni, ter hkrati pospešita prometne in energetske povezave, zlasti železniške, ob jasnem poudarku na čisti energiji. Ob tem lahko okrepimo skupni raziskovalni in inovacijski prostor: od skupnih razpisov do živahnih zagonskih vozlišč na osi Trst–Gorica/Nova Gorica–Koper–Ljubljana–Maribor, kjer se znanje in podjetnost že naravno prepletata.

Pri migracijah potrebujemo usklajeni in izvedljivi pristop na podlagi realnih zmogljivosti sprejema in vračanja ter vključevanja lokalnih skupnosti, ki najbolje poznajo svoje potrebe. Ker ujme meje ne poznajo, oblikujmo stalni čezmejni forum civilne zaščite in podnebne odpornosti, da bomo na poplave, požare in druge izredne razmere pripravljeni skupaj – hitreje, pametneje in bolj solidarno.

Danes smo Slovenci in Italijani evropski državljani. To ni le simbol, temveč pravni in življenjski okvir našega vsakdana. Sodišče Evropske unije je nedavno v zadevi Evropska komisija proti Malti ponovno poudarilo, da sta načeli vzajemnega zaupanja in vzajemnega priznavanja temeljni za obstoj območja brez notranjih meja; na tej podlagi državljanstvo Evropske unije vsakemu od nas neposredno zagotavlja pravico do prostega gibanja in prebivanja v državah članicah, kar pravo EU namenoma olajšuje.

To v praksi pomeni, da prehajamo mejo brez strahu in skrivanja blaga, da študiramo, delamo, živimo in sodelujemo čezmejno. Včasih komu ni po volji, da Italijani kupujejo nepremičnine v Sloveniji ali Slovenci v Italiji, a to je naravna posledica prostega pretoka oseb, storitev, blaga in kapitala na enotnem trgu. Za

številne naše starše in stare starše je bila meja vir negotovosti; nekateri so za svobodo plačali visoko ceno. Prav zato našega odprtega prostora ne smemo imeti za samoumevnega.

Ta odprtost se pozna v gospodarstvu in znanosti: imamo močno poslovno sodelovanje, skupne raziskovalne projekte, redno se povezujemo pri predavanjih, konferencah in izmenjavah med slovenskimi in italijanskimi institucijami. Meja danes povezuje državljane, družine, univerze in podjetja.

Kot v vsaki skupnosti tudi med Slovenijo in Italijo včasih nastanejo nesoglasja, od čezmejnih, zelo konkretnih vprašanj, do širših evropskih tem.

A dovolite, da spomnim na Johna Huma, severnoirskega državnika, dolgotrnega evropskega poslanca in enega ključnih arhitektov Sporazuma na veliki petek. Hume je verjel, da je Evropska unija najboljši primer reševanja konfliktov v svetovni zgodovini in njegovo življenjsko delo, nagrajeno z Nobelovo nagrado za mir leta 1998, je dokaz, kako lahko dialog, pravila in institucije premagajo nasilje. V EU konflikte spremljamo in obravnavamo v preglednem institucionalnem okviru: v Evropskem parlamentu, Evropski komisiji in Svetu EU, po potrebi pa jih razrešujemo tudi v okviru Sodišča EU. Na prvem mestu so vedno diplomati in politični dialog, toda ko je treba, uporabimo pravni red EU kot skupek pravil in sodne prakse, ki je v več kot sedmih desetletjih ustvaril kulturo pravnega reševanja sporov in s tem kulturo miru. Morda se ne strinjamo vedno, toda vedno se dogovorimo, kako se bomo dogovorili, to pa je po pravilih, ki veljajo za vse. To sta moč EU in razlog, da lahko verjamemo, da bo tako ostalo tudi v prihodnje.

Seveda se spoprijemamo z velikimi izzivi evropskega in svetovnega okolja, od varnosti do migracij in tehnoloških preobrazb. Toda prav iz kriz je EU večkrat izšla močnejša. Na nas je, da varujemo Schengen, zagotavljamo sorazmernost ukrepov, ohranjamo vzajemno zaupanje med državami članicami in z odgovorno politiko omogočamo, da bo odprti prostor med Slovenijo in Italijo ostal prostor priložnosti.

Drage gospe in gospodje, naše skupne vrednote naj usmerjajo naše interese; in naj nam dajo legitimnost, ki je močnejša od gole moči. Če bomo našo sposobnost, da sooblikujemo svet, uporabljali odgovorno, bo tudi naša meja simbol priložnosti. Naj bo današnji dialog v Novi Gorici prispevek k takšni Evropi: samozavestni, odprti in zanesljivi.

Hvala lepa.

ČEZMEJNO SODELOVANJE MED ITALIJO IN SLOVENIJO: GORIZIA – NOVA GORICA KOT MODEL NADNACIONALNEGA UPRAVLJANJA

Profesor Moreno Zago

1. Evropa meja, ki združujejo

Razmišljanje o pomenu odnosov med Italijo in Slovenijo v kontekstu današnje Evrope pravzaprav pomeni dvom o usodi evropskega povezovanja: kako je naši celini uspelo v samo nekaj desetletjih preoblikovati meje iz ločitvenih črt v kraje srečevanja, sodelovanja in gradnje prihodnosti. Evropska unija se je navsezadnje rodila iz preproste in revolucionarne ideje: premagovanja delitev, ki so raztrgale Evropo dvajsetega stoletja.

S programi, kot je Interreg, je čezmejno sodelovanje postalo eden od stebrov ekonomske in socialne kohezije celine (Pinto 2025). Danes so številne obmejne regije pravi laboratoriji povezovanja, prostori, kjer se preizkušajo nove oblike skupnega upravljanja in se iz dneva v dan oblikuje konkretna evropska identiteta. Po vsej Evropi je nastalo desetine evroregij, evrookrožij in EZTS, ki dokazujejo, kako lokalno upravljanje sprejema *čedalje* bolj nadnacionalni pristop. Ta razvoj je del širšega konteksta miroljubnih mednarodnih odnosov, meja med Italijo in Slovenijo pa je med najbolj simbolnimi primeri te preobrazbe. Dve državi, ki sta ju nekoč ločevala zapletena zgodovina in medsebojno nezaupanje, si zdaj v celoti delita skupno politično pot in vrednote: obe članici Evropske unije in Nata, obe zavezani podpori stabilnosti in povezovanju zahodnega Balkana, obe prepričani, da sta mir in sodelovanje prava moč Evrope.

2. Od goriškega zidu do Evrope brez meja

Malo krajev bolje ponazarja ta razvoj kot to ponazarjata Gorica in Nova Gorica.

S Pariško pogodbo iz leta 1947 je bilo mesto Gorica razdeljeno na dva dela: zgodovinski del je ostal italijanski, medtem ko sta bila obrobje in železniška postaja Transalpina dodeljena Jugoslaviji. Ob tej meji je bil postavljen zid iz betona in bodeče žice, ki je bil leta starejši od Berlinskega zidu. Ločeval je družine, polja, ljubljene in vsakdanje življenje, nihče pa ga ni mogel prečkati, vsaj ne legalno. V vseh pogledih je bil to delček železne zavese.

Po drugi strani pa je Titov režim iz nič zgradil Novo Gorico, vzorno socialistično mesto, da bi nadomestil upravno in gospodarsko vlogo, ki jo je na tem območju imela v preteklosti Gorica. Nova Gorica, sprva zasnovana z avenijami in modernistično arhitekturo, ki naj bi prikazovala napredek socializma, je rasla vzporedno z »meščansko« Gorico, ki je ostala na zahodu, in fizično utelešala ideološki konflikt med dvema blokoma. Dve urbani središči, rojeni iz iste korenine, sta se nenadoma znašli v nasprotju: na eni strani zahodna Gorica, na drugi pa jugoslovanska Nova Gorica.

Desetletja je bila bela črta, narisana na trgu Transalpina, simbol delitve celine, goriška meja pa je bila zaradi vpliva na vsakdanje življenje pogosto primerjana z berlinsko, saj je »mesto delila na dva dela«. Vendar se je že v šestdesetih in sedemdesetih letih prejšnjega stoletja nekaj začelo spreminjati. Videmski sporazumi (1955) so omogočili prvo malo čezmejno trgovino, sodelovanje med županoma Michelejem Martino in Jožkom Štrukljem je začelo prihodnost »skupnega mesta«, Osimska pogodba iz leta 1975 je utrdila dialog in utrla pot gospodarskemu sodelovanju, pogosto pozabljena delovna skupnost Alpe-Jadran pa je postavila temelje za institucionalno sodelovanje in predvsem sodelovanje med civilnimi družbami. Kljub vojaškemu nadzoru nad mejo sta se Gorica in Nova Gorica v sedemdesetih in osemdesetih letih prejšnjega stoletja začeli razvijati kot dve sosednji urbani območji: zaradi relativne odprtosti Jugoslavije do zahoda so številni prečkali mejo (legalno ali včasih na skrivaj) zaradi trgovine, dela ali kulturnih in športnih dejavnosti (Sambri 1970).

Nato je prišlo leto 1989, padec zidov in ideologij. Leta 1991 je Slovenija postala neodvisna, Italija pa je bila med prvimi državami, ki so jo priznale. Od takrat se je ta meja spremenila. Leta 2004, z vstopom Slovenije v Evropsko unijo, je bila goriška meja porušena. Leta 2007, z vstopom v schengenski

prostor, pa je meja postala preprosta črta, narisana na zemljevidih. Danes se vsak, ki se sprehaja po trgu Transalpina – ali, kot se danes imenuje, po Trgu Evrope – prosto giblje med dvema državama, ne da bi se tega sploh zavedal. Nekoč so bile družine razdeljene; danes si delimo projekte, šole in kulturne pobude.

3. Od lokalnega sodelovanja do EZTS GO

Še preden je obstajal evropski okvir, je območje Gorica – Nova Gorica že od šestdesetih let prejšnjega stoletja eksperimentiralo z oblikami lokalnega sodelovanja, kar sta spodbujali nujnost in bližina (Fornasir 2020).

Pionirski primer je bilo sodelovanje v dolini Soče: v sedemdesetih in osemdesetih letih prejšnjega stoletja so se italijanski in jugoslovanski tehniki ter uradniki začeli usklajevati pri reševanju skupnih vprašanj upravljanja voda v reki Soči, kot so poplave in onesnaževanje. Ta okoljski projekt je bil eden prvih te vrste med državama in je postavil temelje za prihodnje čezmejne okoljske politike, saj je pokazal, da izzivi, kot je zaščita porečja, ne poznajo meja. Z evropskimi programi Interreg so se te izkušnje pomnožile in utrdile. Že v devetdesetih letih prejšnjega stoletja sta Avtonomna dežela Furlanija-Juljska krajina in Republika Slovenija podpisali memorandume o soglasju, ki so s podporo sredstev EU privedli do številnih skupnih projektov. Gre za premik od občasnega sodelovanja k resničnemu skupnemu načrtovanju lokalnega razvoja (Angelillo et al. 1994; Gasparini in Zago 1998). Ta razvoj je imel oprijemljive učinke na regionalno gospodarstvo: ustvarjena je bila mreža majhnih mešanih podjetij, turistični tokovi so se povečali zaradi usklajenih čezmejnih poti in nastala je mreža stabilnih institucionalnih odnosov (Bufon 2019).

Na lokalni ravni so župani še naprej podpirali čedalje številčnejša srečanja, krepili vezi in spodbujali skupno načrtovanje. Podpis »Čezmejnega pakta« (1998), ustanovitev Urada za stike (1996), ki se mu je pozneje pridružila občina Šempeter-Vrtojba, ki se je leta 1999 odcepila od Nove Gorice, »Projekt sprave med prebivalci Gorice in Nove Gorice«, ki je privedel do izvedbe čezmejnega projekta, ki vključuje produktivne gospodarske skupine, mladino in civilna združenja, ustanovitev »Treh svetov« leta 2002 in številni projekti Interreg, izvedeni na področju mobilnosti, trajnosti, turizma, zdravja in podobno, dokazujejo bogastvo idej in željo po delitvi skupne usode. Ne smemo pozabiti na vrednost raziskovalnega in kulturnega sveta, ki ga sestavljajo

institucije, kot so Inštitut za mednarodno sociologijo v Gorici (ISIG), Inštitut za srednjeevropska kulturna srečanja (ICM), Slovenski raziskovalni inštitut (SLORI) in študijski program, ki ga je promovirala takratna Fakulteta za politične vede Univerze v Trstu, in ki je leta 1989 Gorici odprl vrata v svet diplomacije in mednarodnih odnosov, danes pa tudi v mednarodno sodelovanje. Utrdila se je kot institucija odličnosti in se dosledno uvršča med prve tri na lestvicah držav zaradi odlične karijerne uspešnosti njihovih študentov in odlične mreže mednarodnih odnosov. Številni diplomanti zasedajo vidne položaje v različnih institucijah na državni, evropski in mednarodni ravni. Leta 2011 je bil storjen odločilni korak: ustanovitev GECT GO, Evropskega združenja za teritorialno sodelovanje, ki združuje občine Gorica, Nova Gorica in Šempeter-Vrtojba. Je prvo italijansko-slovensko EZTS in eno najbolj inovativnih v Evropi, ki institucionalizira lokalno sodelovanje: od prostovoljnega in projektnega je postalo trajno in opremljeno z lastno upravno strukturo (Aa. Vv. 2018). Je dvodržavni javni organ z mešanim osebjem, skupnim proračunom in sposobnostjo načrtovanja lokalnega razvoja, kot da bi bila tri mesta eno: prava čezmejna institucija, sposobna delovati avtonomno in konkretno ter premagati upravne ovire obeh državnih sistemov kot konkretni primer večnivojskega čezmejnega upravljanja.

4. Laboratorij konkretne Evrope

V nekaj več kot desetih letih je GECT GO izvedel projekte, ki dokazujejo, kako oprijemljiva je lahko Evropa v vsakdanjem življenju.

Razmislite o pobudi »zdravje brez meja«, ki združuje nekatere osnovne zdravstvene storitve (zlasti nujno medicinsko pomoč) med Gorico in bližnjo bolnišnico v Šempetru, s čimer optimizira vire in skrajša odzivni čas za državljane obeh držav. Ali pa o čezmejnem parku Isonzo – Soča, simbolu skupne trajnosti s kolesarskimi in pešpotmi, ki povezujejo italijanski in slovenski breg reke ter krepijo skupno okoljsko dediščino. To niso le praktični projekti: gre za politične geste medsebojnega zaupanja. Najpomembnejši rezultat je morda neoprijemljiv: rojstvo resnične čezmejne miselnosti. Danes se župana obeh mest bolj kot kolega počutita kot sogovornika, državljani pa so si bližje kot kdaj koli prej.

Dejansko čedalje več državljanov območje Gorice in Nove Gorice dojema kot enotno ozemlje: mladi ne rečejo več »grem tja (čez mejo)«, temveč preprosto poimenujejo določeno lokacijo, bodisi v Italiji bodisi v Sloveniji, kar dokazuje,

da je meja zanje postala nevidna. Sprejetje evra v Sloveniji in odprava mejnih kontrol sta odstranili še zadnje praktične ovire in ustvarili resnično transnacionalni urbani prostor, kjer ljudje živijo, študirajo, delajo in se zabavajo na eni ali drugi strani (Sessa 2020; Zago 2019, 2021).

Med pandemijo covida-19, ko so bile za nekaj tednov ponovno vzpostavljene fizične ovire, je bil odziv skupnosti spontan in čustven. Postalo je jasno, kako zelo je bila meja pozabljena. Družine, ki so živele s člani na obeh straneh, so bile zaradi pandemije razdeljene, čezmejni delavci in študenti, ki so se vozili na delo, so obtičali, gospodarska dejavnost pa se je ustavila. Hkrati so nastale spontane in ustvarjalne pobude za ohranjanje stikov kljub epidemiji: italijanski in slovenski državljani so igrali odbojko čez mejno ograjo, postavili mize na obeh straneh ograje in improvizirali »bar brez meja«, kjer so lahko skupaj pili kavo, hkrati pa ohranjali razdaljo. Majhen, močan simbol, kako globoka je postala povezanost.

Ti nadrealistični prizori, ki so jih dokumentirali tudi mednarodni mediji, so po eni strani pokazali, kako povezano je postalo vsakdanje življenje v Gorici in Novi Gorici, po drugi strani pa, kako krhki so lahko doseženi rezultati, če jih nenehno ne branimo.

5. Manjšine kot most, ne meja

Narodne manjšine so imele v tem procesu sodelovanja ključno vlogo. Slovenci v Italiji, stoletja ukoreninjeni med Trstom, Gorico in Nadiškimi dolinami, ter Italijanska narodna skupnost v Sloveniji, dedič istrske tradicije, so svoj položaj spremenili iz točke napetosti v orodje za dialog (Marušič 2007; Bogatec in Vidau 2007).

Jezikovna in kulturna zaščita, ki ju zdaj zagotavljata obe državi, je sad dolge poti demokratične zrelosti. Toda morda največja vrednost je v vsakdanjih izkušnjah: dvojezične šole, skupna kulturna združenja, čezmejni mediji, pobratenje šol in znanje italijanščine in slovenščine (poleg angleščine) so konkurenčna prednost, ki delavcem olajša iskanje zaposlitve na obeh straneh, podjetjem pa zaposlovanje čezmejnega osebja (Guardiancich 2024).

Danes so manjšine živi most, ki povezuje dve družbi in dve kulturi, ter so zgled za vso Evropo. V preteklosti so manjšinska vprašanja povzročala trenja med

Rimom in Ljubljano; danes pa jih navajajo kot primer dobre prakse. Kot je ugotovil slovenski veleposlanik v Italiji Matijaž Longar (2025), avtohtona slovenska manjšina v Italiji in avtohtona italijanska narodna skupnost v Sloveniji po preteklih izzivih »čedalje bolj postajata most med državama in kulturama«.

6. GO! 2025 – kultura brez meja

Ta dolga pot sodelovanja je prejela izjemno priznanje: skupno imenovanje Gorice in Nove Gorice za evropsko prestolnico kulture 2025 (Aa Vv. 2020; Selvelli in Strizzolo 2021).

Prvič v zgodovini programa sta dve mesti iz dveh različnih držav vložili skupno kandidaturo. Izbrani moto »GO! Brez meja« popolnoma povzema sporočilo podviga: preseganje fizičnih in mentalnih meja. GO! 2025 ni le program dogodkov – ki jih je več kot štiristo – temveč projekt za skupno identiteto. Trg Europa, nekoč simbol delitve, je zdaj utripajoče srce velikega evropskega kulturnega laboratorija.

Italijanski predsednik Sergio Mattarella (2025) je na otvoritveni slovesnosti to čezmejno prestolnico označil za »dejanje poguma in vere v prihodnost, kjer se širijo sence, negotovosti in strahovi«. Slovenska predsednica Nataša Pirc Musar (2025) pa je spomnila, da si Gorici, nekoč ločeni, danes delita skupno odgovornost do jutrišnjega dne in prihodnjih generacij: »priči naši preteklosti, predvsem pa varuhinji skupne prihodnosti«.

Leto kulture pušča oprijemljivo zapuščino: nove urbane prostore, umetniška sodelovanja, mreže mladih strokovnjakov in prenovljeni evropski čut, ki presega jezike in meje (Zago 2023).

7. Prihodnje možnosti

Če pogledamo v prihodnost, bo italijansko-slovenska meja še naprej laboratorij za institucionalne inovacije, GECT GO pa bi se lahko razvil v pravo evromesto z obsežnimi pooblastili: enotno teritorialno načrtovanje, usklajeni promet in skupne javne storitve (Bellavite 2024; Gasparini 2021). Ne nazadnje GECT GO že dejansko deluje kot nadnacionalna »četrt občina«.

Med mestoma že deluje čezmejna avtobusna povezava, potekajo pa tudi dela za prenovo postaje Transalpina v enotno železniško vozlišče. Z gospodarskega vidika projekti, kot je Dolina vodika, kažejo na željo po skupni izgradnji zele- ne in konkurenčne prihodnosti.

Z družbenega vidika je nova generacija, ki je odraščala brez ovir, najmočnejše zagotovilo za stabilnost: dvojezični mladi, vajeni prostega gibanja, študija in dela na obeh straneh meje. Zanje »iti onkraj« ne pomeni več zapustiti svoje države, temveč preprosto prečkati cesto.

Prav ta generacija bolj kot katera koli pogodba uteleša idejo o Evropi, zdru- ženi v raznolikosti. Ta nova evroregionalna generacija bi lahko trajno utrdila dvojno identiteto regije in jo naredila nepovratno. V prihodnosti bo morda čedalje več mešanih zakonov, skupnih podjetniških podvigov in globoko za- koreninjenega občutka čezmejne skupnosti (Strizzolo in Zago 2022).

8. Lekcija za Evropo

Zgodba Gorice in Nove Gorice dokazuje, da evropsko povezovanje ni ab- straktni koncept. Gre za vsakodnevno izkušnjo, ki temelji na lokalnem sode- lovanju, zaupanju med ljudmi in sposobnosti gledanja onkraj razlik (Devetak et al. 2019).

Iz kraja, ki simbolizira delitev, danes nastaja univerzalno sporočilo: da je sprava mogoča in da lahko vsaka meja postane stičišče. Medtem ko drugi deli Evrope postavljajo zidove, nas italijansko-slovenska meja spominja, da se edina resnična varnost gradi z dialogom, medsebojnim razumevanjem in spoštovanjem identi- tet. Italija in Slovenija sta danes vrhunec evropskega povezovanja. Kjer je nekoč stala bodeča žica, danes stoji trg, posvečen Evropi. Kjer je nekoč vladalo nezau- panje, se danes govori o sodelovanju, kulturi in prihodnosti.

Pot obeh Goric ni le lokalna zgodba: je metafora za Evropo, ki se zna spomi- njati, ne da bi ostala ujetnica preteklosti, ki rane spreminja v mostove, ki v raznolikosti ne najde omejitve, temveč moč.

Iz Gorice in Nove Gorice tako prihaja jasna luč: dokaz, da je evropska eno- tnost mogoča, da lahko sodelovanje premaga strah in da lahko kultura – bolj kot kar koli drugega – resnično podre zidove.

PRIČEVANJA, DRUGI DEL

Pričevanje Danieleja Verge, nekdanjega italijanskega veleposlanika v Sloveniji

Dovolite mi, da izrazim osebno zadovoljstvo z današnjim dogodkom, tako bogatim z vrednotami, pomeni, simboli in spomini, ki je krona štiridesetih let poklicnega in osebnega življenja v tej regiji.

Moja prva služba v tujini je bil Beograd, glavno mesto takratne Socialistične federativne republike Jugoslavije, od decembra 1977 do oktobra 1980, zadnjega mandata predsednika Tita.

Svojo diplomatsko kariero pa sem končal kot italijanski veleposlanik v Sloveniji od aprila 2004 do julija 2008. Kariera, ki je zajemala Sredozemlje, regijo, bogato z zgodovino, civilizacijo, kulturo, raznolikimi ljudstvi, izmenjavami, pa tudi soočenji in delitvami, in ki vključuje obsežno jadransko območje, predvsem Balkan. Tukaj ne želim dvigovati obrvi med našimi slovenskimi prijatelji. Dobro vem, da Slovenija ne velja za balkansko državo, ampak se ima, ponosna na svojo srednjeevropsko zgodovino in tradicijo, upravičeno za »okno proti Balkan«.

Če lahko vsak od nas za nazaj prepozna slutnje naših prihodnjih življenj, je bil v mojem to zagotovo en dan: 10. november 1975.

V ponedeljek, 10. novembra 1975, sem bil – morda sem edina živa priča – v Osimu, kjer sta pozno popoldne v vili Monte San Pietro v lasti grofa Giulia Leopardija Dittajutija italijanski in jugoslovanski zunanji minister Mariano Rumor in Miloš Minić podpisala Osimske sporazume, natančneje pogodbo in sporazum. Prav in primerno je, da se ju spomnimo na današnjem dogodku, saj sta kljub njunemu neodvisnemu in vzporednemu izvoru, pogajalskim procesom in ciljem pomenila prvo praktično uporabo in prispevek, pomemben prav zato, ker je bil prvi, Italije in takratne jugoslovanske federacije. Jugoslavija se je strinjala s helsinškimi sporazumi, podpisanimi le dva meseca prej, 1. avgusta 1975,

katerih zgodovinski pomen za varnost in sodelovanje v Evropi je bil opisan in ponovno obravnavan v govorniških nagovorih na obeh delovnih sejah.

GO! 2025 in današnji čas imata oddaljene korenine – 1. avgust in 10. november 1975 – ter sta bila omogočena zaradi intuicije, vztrajnosti, volje in vizije tistih, ki so želeli premagati geografske in politične razpoke druge svetovne vojne. Niso pozabili iskrenega poziva Pija XII. iz leta 1939: »Z mirom se nič ne izgubi. Z vojno se lahko izgubi vse.« Spodbuda in opozorilo, ki sta še danes v celoti veljavna in upravičena.

Svoj spomin na Osimo bi rad končal s prijetno anekdoto. Ob koncu uradne večerje v poznih večernih urah sta se delegaciji poslovili in se v koloni vozil odpravili na letališče Falconara. Sledilo je končno slovo na vzletni stezi, nato pa se je vsaka delegacija vkrcala na svoja posebna letala. Kljub večkratnim poskusom pilotu Miničevega letala ni uspelo zagnati motorjev. Sledili so hitri posveti in minister Rumor se je takoj odločil, da bo jugoslovansko delegacijo v Beograd pospremil s svojim letalom. Ko so bile priprave na nenačrtovani let že v polnem teku, je po še enem poskusu jugoslovanskemu letalu vendarle uspelo vzleteti. Dan se je končal brez možnosti vrnitve v Rim ob zori. Osimov duh je že začel kazati prve znake!

Prispeval sem svoj majhen prispevek – oprostite mi osebno neskromnost – k poti proti GO! 2025. Kot sem omenil na začetku, sem 1. aprila 2004, na predvečer vstopa Slovenije v Evropsko unijo, prevzel dolžnosti italijanskega veleposlanika v Ljubljani. V noči med 30. aprilom in 1. majem sem bil na trgu Transalpina v Gorici na razkošnih uradnih slovesnostih ob tem dogodku. Prisoten sem bil tudi na poznejših slovesnostih ob vstopu Slovenije v evroobmočje 1. januarja 2007 in ob njenem vstopu v schengensko območje 21. decembra 2007. Svojo diplomatsko misijo v Ljubljani sem končal julija 2008, ob koncu šestmesečnega predsedovanja Slovenije Svetu EU kot prve od desetih držav, zadnjih pristopnic, ki je prejela to laskavo in prestižno priznanje.

Z veseljem sem danes tukaj spet videl slovenske kolege in prijatelje, s katerimi smo preživeli štiri bogata leta predanosti, napredka, sodelovanja in razumevanja med Italijo in Slovenijo. V teh letih so italijanski in slovenski diplomati odločno in učinkovito prispevali k temu, da se vrednote, načela in cilji Evropske unije delijo ne le na državni ravni, temveč tudi v obnovljenih individualnih čustvih in namenih. To so bile vredne sanje ustanovnih očetov in to je neizmerni ponos, ki ga čutimo pri izgradnji Evropske unije.

Vedno se z enako globoko čustvenostjo spominjam dveh posebej pomembnih dogodkov svoje misije v Sloveniji, za katera sem tako trdo delal in ki sta se dobro ujemala z GO! 2025 ter napovedovala njeno sporočilo in pot zbliževanja.

Prvi je bil srečanje 9. januarja 2007 na trgu Transalpina med takratnima italijanskim in slovenskim zunanjim ministrom Massimom D'Alema in Dimitrijem Ruplom, kjer se je simbolno začel uradni obisk ministra D'Aleme v Sloveniji. To je bilo prvič, da sta se dva vladna uradnika obeh držav – dva zunanja ministra – uradno, toplo in prijateljsko srečala na mestu, kjer kovinska plošča na pločniku še vedno spominja na nenaravno mejo, ki je dolga desetletja politično in ideološko ločevala dva naroda in dva svetova ter čustveno ločevala številne družine.

Drugi je bil prvi skupni obisk 9. septembra 2007 italijanskega in slovenskega predsednika vlade, Romana Prodijsa in Janeza Janše, v sugestivnem Kobariškem muzeju, ki je skupaj z bližnjim italijanskim vojaškim spomenikom simbol tragedij nedavne preteklosti ter opozorilo in zaveza k izgradnji nove Evrope. Bil je obetavni prolog uradnega obiska italijanskega predsednika vlade v Sloveniji.

Dovolite mi še zadnji, nujni razmislek o italijanski in slovenski manjšini, ki morata v Evropi ljudstev, zgodovin, kultur in tradicij biti bogastvo, priložnost, vrednota, in ne težava, kaj šele vir polemik ali anahronistične zapuščine. In obratno, morata pomeniti vitalne skupnosti, polnopravne člane družb, v katerih živita in delujeta, hkrati pa legitimno pričata o svoji identiteti, kulturi in spominu.

SKLEPNE BESEDE

Veleposlanik dr. Božo Cerar, moderator

Spoštovane gospe in gospodje.

Naj sklenem današnje srečanje. Časi, o katerih smo govorili dopoldne, so bili sicer zahtevni, hladna vojna med dvema blokoma je še trajala, a vendar v primerjavi z današnjimi bistveno drugačni. S sprejetjem Helsinške sklepne listine pred petdesetimi leti in z njenimi desetimi načeli sožitja, med katerimi naj omenim suvereno enakost držav, zadržanje od grožnje ali uporabe sile, nedotakljivost meja, ozemelsko celovitost držav, mirno reševanje sporov, spoštovanje človekovih pravic in temeljnih svoboščin, so bili postavljeni temelji nove politične varnostne arhitekture na stari celini. Pariška listina petnajst let pozneje je helsinško listino še nadgradila in prispevala k nadaljnjemu zmanjšanju napetosti. Združila naj bi razdvojeno evropsko celino in utrdila red, ki bi temeljil na načelih mednarodnega prava, varnostnem sodelovanju, nadzoru nad orožjem, na vzajemnosti in sodelovanju. Vsaki državi je tudi priznavala pravico, da se svobodno odloči za svoje varnostne povezave. Pripravljena je bila pot k stabilnosti, miru in sodelovanju v Evropi. Italija in Jugoslavija sta k temu s sklenitvijo Osimskih sporazumov pomembno prispevali. V Evropi je zavladal optimizem.

Danes je vse drugače. Vidimo ostro tekmo velesil. Udarci liberalnemu demokratičnemu redu, kot smo ga poznali od konca druge oziroma hladne vojne, in katerega del sta navedeni listini, prihajajo tako z vzhoda kot tudi zahoda. Multilateralizem se umika večpolarnosti in delitvi interesnih območij. Spoštovanje mednarodnega prava, mednarodnih institucij in odločitev mednarodnih sodišč postaja čedalje šibkejša, namesto dialoga je čedalje več groženj in uporabe sile. Vojna se je vrnila na evropska tla, omenja se celo možnost svetovnega spopada. Evropa in svet se pogrezata v krizo. Naši panelisti so nakazali nekaj možnih poti, kako iz nje oziroma kako se zoperstaviti takšnemu ravnanju.

Vsekakor ne smemo zapasti malodušju. Pred Evropo, EU ter s tem tudi pred Italijo in Slovenijo je velika odgovornost, da se pomembni dosežki prejšnjih desetletij ohranijo. Potruditi se moramo, da bo tako.

Osimski sporazumi, ki jih je Slovenija nasledila leta 1992, so temeljni dokumenti, na katerih so zgrajeni in se gradijo slovensko-italijanski odnosi, dobrososedski odnosi med dvema članicama EU in zaveznicama v Natu. Z njihovim spoštovanjem in nadaljnjim razvijanjem vsestranskega sodelovanja na podlagi Helsinške sklepne listine in Pariške listine obe državi v času čedalje večje nestabilnosti v svetu in erozije liberalnega demokratičnega mednarodnega reda pomembno prispevata k ohranitvi njegovih temeljnih načel in sta s tem še naprej zgled pri utrjevanju stabilnosti in miru v regiji in Evropi.

Zahvaljujem se panelistom in vsem, ki so pripomogli k današnjemu dogodku. Zahvaljujem se tudi vam, dragi poslušalci, za vašo pozornost. Srečno! Tutto il bene!

PRILOGE

Faksimile pisnega sporočila in poslanice

REPUBLIKA SLOVENIJA
MINISTRSTVO ZA ZUNANJE IN EVROPSKE ZADEVE

**PISNO SPOROČILO MINISTRICE ZA ZUNANJE IN EVROPSKE ZADEVE
REPUBLIKE SLOVENIJE TANJE FAJON OB KONFERENCI "OD
ZAKLJUČNE HELSINŠKE LISTINE DO GO! 2025 NOVA GORICA/GORICA"**

(Nova Gorica, 23. oktober 2025)

Uvodoma se želim posebej zahvaliti snovalcem konference, uglednim upokojenim diplomatom in izobražencem iz Slovenije in Italije, ki so Helsinško sklepno listino o varnosti in sodelovanju v Evropi izbrali kot izhodišče za svojo razpravo. Leta 1975, ko je bila listina sklenjena, je bil svet, kljub navidezno stabilnejši blokovski ureditvi, soočen z vrsto mednarodnih izzivov. Podobno kot danes, je šlo tudi takrat za preplet političnih, vojaških in gospodarskih razlogov za skrb. Vendar so v času, ko so se zdela nasprotja in nezaupanje med Vzhodom in Zahodom nepremostljiva, podpisniki listine, voditelji 35 držav, zmogli skupni korak, ki je odprl pot dialogu za bolj varen in sodelujoč svet.

Namen Helsinške listine je bil utrditi spoštovanje mednarodnega prava, človekovih pravic in suverenosti držav – prav tistih načel, ki so v današnjem svetu ponovno kršena v takih razsežnostih, kakršnih nismo videli od konca druge svetovne vojne. Zato je današnja razprava izjemno dragocena in pomembna. Danes potrebujemo podobne korake upanja in vizionarski pogum, ki je bil potreben za sklenitev Helsinške listine. Listina je posredno omogočila več dialoga in sodelovanja, kar je vodilo v postopno izboljšanje dvostranskih odnosov in je pozneje, po osamosvojitvi Slovenije, predstavljalo izhodišče za stabilne sosedske odnose, ki jih Slovenija in Italija razvijata tudi danes.

Še bolj neposredno so k temu prispevali Osimski sporazumi, sklenjeni istega leta med Italijo in nekdanjo Jugoslavijo, ki jih je Republika Slovenija kot pravna naslednica prevzela leta 1992. Omenjeni dokumenti so bili ključni za urejanje odprtih mejnih vprašanj, vzpostavitev temeljev za varstvo pravic obeh manjšin ter splošno izboljšanje odnosov med državama. Ti so dali poseben pospešek tudi medsebojnemu gospodarskemu sodelovanju in omogočili prve skupne infrastrukturne projekte.

V minulih desetletjih sta Slovenija in Italija prehodili dolgo pot, ki ni bila vedno brez ovir. Posebno mesto na tej poti ima zgodovinski skupni poklon predsednikov Pahorja in Mattarelle na obeh spominskih mestih v Bazovici. S to enkratno simbolno gesto sta se zavzela za preseganje bremen preteklosti in skupno pot v prihodnost. Zrelost odnosov in visoka stopnja zaupanja med državama se je nazadnje potrdila ob nedavnem uradnem obisku italijanskega predsednika Sergia Mattarelle v Republiki Sloveniji na povabilo predsednice Nataše Pirc Musar.

Slovenija in Italija danes razvijata številne skupne projekte na gospodarskem, znanstvenem, kulturnem in drugih področjih, ki bogatijo obe družbi. Pomembno vlogo pri tem imata lokalni skupnosti na obeh straneh meje in narodni manjšini, slovenska v Italiji in italijanska v Sloveniji, ki z odprtostjo in ustvarjalnostjo prispevata k širjenju prijateljstva in medsebojnega zaupanja.

Izjemen primer takšnega sodelovanja med državama je prav letošnja čezmejna Evropska prestolnica kulture 2025, kjer je Nova Gorica k sodelovanju povabila Gorico, nato pa sta bili skupaj izbrani za ta častni naziv. Ne gre pozabiti, da so prebivalci obeh mest odigrali posebno vlogo v zgodovinskih procesih otoplitve in zbliževanja med narodom in državama v obdobju po sklenitvi Helsinške listine in Osimskih sporazumov. Čezmejna Evropska prestolnica kulture je zato povsem upravičeno na drugem koncu časovnega loka in je tudi rezultat njihovih prizadevanj.

Gre za dosežek, ki je zrasel od spodaj navzgor na obmejnem območju – na območju težkih zgodovinskih preizkušenj – in se razvil na podlagi volje in želje prebivalcev obeh mest, da naredijo še korak bliže k medsebojni povezanosti in razvoju celotnega čezmejnega območja. Na ta poziv so se brez omahovanja odzvale lokalne oblasti ob podpori vlad v obeh državah in skupaj je bila zgrajena evropska kulturna prestolnica. Prvič v zgodovini živi pod okriljem dveh mest in dveh držav s simbolnim sloganom »Gremo! Brezmejno«, ki promovira vrednote sožitja, miru in odprte družbe.

Prepričana sem, da bo današnji dogodek ponudil nove sinergije in okrepil naše skupno zavedanje o pomenu dobrososedskih in prijateljskih odnosov, miroljubnega sodelovanja med državami, povezovanja in skupnega reševanja izzivov sodobnega sveta.

Organizatorjem in udeležencem dogodka želim uspešno razpravo.

Tanja Fajon

*Il Ministro degli Affari Esteri
e della Cooperazione Internazionale*

MESSAGGIO SCRITTO DEL VICEPRESIDENTE DEL CONSIGLIO E MINISTRO DEGLI AFFARI ESTERI E DELLA COOPERAZIONE INTERNAZIONALE, ON. ANTONIO TAJANI, IN OCCASIONE DELLA CONFERENZA "DALL'ATTO FINALE DI HELSINKI A GO! 2025 NOVA GORIZIA/GORIZIA CAPITALE EUROPEA DELLA CULTURA".

(Gorizia, 23 ottobre 2025)

Ringrazio gli organizzatori, e in particolare l'Amb. Verga e l'Amb. Mochi Onory, e rivolgo un cordiale saluto a tutti i partecipanti a questo importante appuntamento.

È molto significativo che, in concomitanza col cinquantesimo anniversario dell'Atto Finale di Helsinki e del Trattato di Osimo, Gorizia e Nova Gorica siano oggi, insieme, Capitale europea della cultura. Ricordo con piacere la mia partecipazione, lo scorso novembre, al primo evento ufficiale del calendario delle celebrazioni, dedicato a Giuseppe Ungaretti.

Un tempo divise dalla cortina di ferro, Gorizia e Nova Gorica sono oggi simbolo di pace e di fratellanza, dell'amicizia tra Italia e Slovenia e di un'Europa che costruisce ponti.

Pochi giorni fa ero a Portorose, in Slovenia, insieme ai Premier sloveno e croato per un Vertice dei nove Paesi europei dell'area mediterranea. Solo qualche decennio fa sarebbe sembrato impossibile che i nostri popoli potessero convivere in amicizia, dopo la guerra mondiale. Oggi siamo Paesi amici, e questo ci dice che la pace può sempre vincere quando la si vuole.

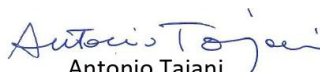
È un esempio importante anche per il Medio Oriente, dove siamo in prima fila per consolidare il cessate il fuoco raggiunto a Gaza grazie al Piano americano e trasformarlo in pace. Ma penso anche all'Ucraina, che continuiamo a sostenere con l'obiettivo di raggiungere una pace giusta e duratura.

Da Gorizia lo sguardo si rivolge ai Balcani, una regione strategica nel cuore del Mediterraneo allargato, una regione che nella mia visione arriva al Golfo e oltre, all'India. Proprio ieri ero a Londra per partecipare a un nuovo Vertice con i Paesi della regione dei Balcani, e favorire la riunificazione della regione all'Europa, una priorità strategica del Governo.

In questo quadro siamo in prima linea nel progetto del corridoio economico e logistico IMEC, che collegherà l'India all'Europa e per il quale offriamo come punto di approdo Trieste e il sistema portuale adriatico, per favorire nuove opportunità di collaborazione e crescita.

Lo straordinario messaggio di pace del progetto Gorizia-Nova Gorica Capitale europea della Cultura, che celebriamo oggi, ci ricorda che oggi il dialogo non è solo possibile, ma è più che mai essenziale.

Grazie per aver voluto promuovere questa iniziativa così significativa e complimenti a Gorizia e Nova Gorica, e ai loro cittadini, per il prezioso esempio di collaborazione che ci spinge a portare avanti lo spirito e i principi che hanno ispirato l'Atto Finale di Helsinki.

Antonio Tajani

Fotografije

Dopoldanski panel. Sedijo (od leve proti desni): profesor Raoul Pupo, veleposlanik dr. Božo Cerar, Alberto Flores D'Arcais (moderator), veleposlanik Francesco Bascone in veleposlanik Andrej Grasselli. (Foto: STA)

Pozdravni nagovor državne sekretarke Neve Grašič z MZEZ. Sedijo (z leve proti desni): profesorica dr. Janja Hojnik, veleposlanik Gianfranco Varvesi, veleposlanik Roman Kirn in veleposlanik dr. Božo Cerar. (Foto: Sofia Mijatović)

Popoldanski panel z govorcem profesorjem Morenom Zago. Sedijo (z leve proti desni): profesorica dr. Janja Hojnik, veleposlanik Gianfranco Varvesi, veleposlanik Roman Kirn in veleposlanik dr. Božo Cerar (moderator). (Foto: zajem zaslona poročil RAI 3, slovenska izdaja)

Udeleženci popoldanskega dela konference. V prvi vrsti (od leve proti desni): profesor dr. Iztok Simoniti, veleposlanica Dragoljuba Benčina, veleposlanik Daniele Verga, podžupan občine Nova Gorica Marko Tribušon, državna sekretarka na MZEZ Neva Grašič, veleposlanik in predsednik Kluba nekdanjih slovenskih veleposlanikov, Ivo Vajgl, veleposlanik in predsednik Associazione Nazionale Diplomatica a r. - Constantino Nigra, Giusandrea Mochi Onory di Saluzza, veleposlanik Italije v Sloveniji Giuseppe Cavagna, predstavnik Evropske komisije v Sloveniji dr. Jerneja Jug Jerše, in predsednik Hrvaškega diplomatskega kluba, prof. dr. Emilio Marin. (Foto: Sofia Mijatović)

Zbirka Mednarodno pravo izhaja v sodelovanju med Ministrstvom za zunanje in evropske zadeve Republike Slovenije in Fakulteto za družbene vede Univerze v Ljubljani. Ureja jo uredniški odbor v sestavi:

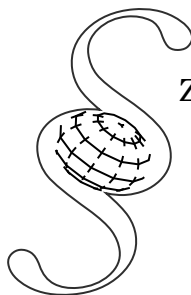
izr. prof. dr. Andraž Zidar (glavni urednik), doc. dr. Ana Polak Petrič (odgovorna urednica), prof. dr. Matej Avbelj, doc. dr. Milan Brglez, prof. dr. Bojko Bučar, prof. dr. Silvo Devetak, doc. dr. Simona Drenik, mag. Božena Forštnarič Boroje, Andrej Grasselli, mag. Mateja Grašek, Danijela Horvat, mag. Irena Jager Agius, prof. dr. Milan Jazbec, Robert Kojc, doc. dr. Maša Kovič Dine, dr. Urška Kramberger Mendek, Borut Mahnič, dr. Gregor Maučec, dr. Grega Pajnkihar, prof. dr. Marko Pavliha, Peter Pavlin, prof. dr. Ernest Petrič, prof. dr. Andrej Rahten, dr. Marko Rakovec, Vladimira Rančov, prof. dr. Vasilka Sancin, izr. prof. dr. Iztok Simoniti, zasl. prof. dr. Mirjam Škrk, Mateja Štrumelj Piškur, dr. Dominika Švarc Pipan, Sanja Štiglic, prof. dr. Boštjan Udovič in Mihael Zupančič.

Zbirka Mednarodno pravo je del širše knjižne zbirke Mednarodni odnosi, ki izhaja pri Fakulteti za družbene vede in katere odgovorna urednica je prof. dr. Petra Roter.

Grafična priprava: Zavod Vizar

Dostopno prek:

<https://ebooks.uni-lj.si/ZalozbaUL>

Zbirka Mednarodno pravo

Kataložni zapis o publikaciji (CIP) pripravili v Narodni in univerzitetni knjižnici v Ljubljani
COBISS.SI-ID 283725059

ISBN 978-961-295-161-0 (Fakulteta za družbene vede, PDF)

Pol stoletja po Helsinški sklepni listini in Osimskih sporazumih knjiga *Od Helsinške sklepne listine do GO! 2025* opisuje zgodovinsko pot dialoga, sprave in sodelovanja, ki je izgrajevala odnose med Slovenijo in Italijo ter pomembno prispevala k utrjevanju evropskega prostora miru in povezovanja.

Prispevki diplomatov, univerzitetnih profesorjev in drugih uglednih poznavalcev mednarodnih odnosov na konferenci v Gorici in Novi Gorici v okviru evropske prestolnice kulture GO! 2025 ponujajo poglobljeni razmislek o trajni aktualnosti helsinških načel, pomenu Osimskih sporazumov in vlogi diplomacije pri premagovanju zgodovinskih delitev.

Knjiga je hkrati tudi poklon čezmejnemu sodelovanju dveh mest in dveh narodov, ki sta z nekdanjega roba Evrope ustvarila prostor srečevanja, zaupanja in skupne evropske prihodnosti.

»Nova Gorica in Gorica živita pod simbolnim sloganom ‘Gremo! Brezmejno’, ki promovira vrednote sožitja, miru in odprte družbe. [...] Gre za dosežek, ki je zrasel od spodaj navzgor na območju težkih zgodovinskih preizkušenj« (iz pisnega sporočila podpredsednice vlade in ministrice za zunanje in evropske zadeve Republike Slovenije Tanje Fajon).

»Gorica in Nova Gorica sta danes simbol miru, bratstva in prijateljstva med Italijo in Slovenijo. [...] Mir vselej zmaguje, kadar si to želimo« (iz poslanice podpredsednika ministrskega sveta in ministra za zunanje zadeve in mednarodno sodelovanje Italijanske Republike Antonia Tajanija).

Republika Slovenija
Ministrstvo za zunanje in evropske zadeve

ISBN 978-961-295-154-2

FDV

UNIVERZA V LJUBLJANI
Fakulteta za družbene vede